

๓๓.๑๖๖
๓๑๖๖
๓๓๖

การปกครองคณะสงฆ์กับพัฒนาการ
สมณศักดิ์และพัทธศ ระหว่าง พ.ศ.2445 – 2455

30 ส.ค. 2519

บทคัดย่อ
ของ
นางดวงใจ สุขขิ่ง

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์
กันยายน 2548

๒๖

ดวงใจ สุขอึ้ง. (2548). การปกครองคณะสงฆ์กับพัฒนาการสมณศักดิ์และพัทธศระหว่าง พ.ศ.2445 – 2455. สารนิพนธ์ กศ.ม.(ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์ : ผู้ช่วยศาสตราจารย์ พลับพลึง คงชนะ.

สารนิพนธ์ฉบับนี้ มุ่งศึกษา การปกครองคณะสงฆ์กับพัฒนาการสมณศักดิ์และพัทธศระหว่าง พ.ศ.2445 – 2455 จากการศึกษาพบว่า การปกครองคณะสงฆ์มีรูปแบบและวิธีการปกครองคณะสงฆ์ตามพระราชบัญญัติมีคณะกรรมการมหาเถรสมาคม ซึ่งมีอำนาจสูงสุดทำหน้าที่ปกครองคณะสงฆ์ ในส่วนภูมิภาคมีเจ้าคณะมณฑล เจ้าคณะเมือง เจ้าคณะแขวง และเจ้าอาวาส ทำหน้าที่การปกครองตามลำดับ ที่บัพัญญัติระบุอำนาจ หน้าที่และบทลงโทษ

ในพ.ศ. 2455 มีการพัฒนาสมณศักดิ์ให้สอดคล้องกับตำแหน่ง ในการปกครองคณะสงฆ์อย่างเป็นระบบ โดยแบ่งสมณศักดิ์เป็น 2 ฝ่าย คือ ฝ่ายฐานันดร (ยศ) และฝ่ายตำแหน่งในการบริหารคณะสงฆ์ซึ่งจะมีพัทธศเป็นเครื่องประกอบสมณศักดิ์ อีกทั้งลักษณะพัทธศยังมีความหมายเป็นเครื่องกำหนดสติของพระสงฆ์ ให้ประพฤติปฏิบัติตนถูกต้อง ตามพระธรรมวินัยของพระพุทธเจ้า

THE SANGHA ADMINISTRATION AND THE DEVELOPMENT OF
SAMANASAK AND PADYOT DURING 1902 – 1912

AN ABSTRACT

BY

MRS. DOUNGJAI SUK-UENG

Presented in partial fulfillment of the requirements
for the Master of Education degree in History
at Srinakharinwirot University

September 2005

Doungjai Suk-ueng. (2005). *The Sangha Administration and the Development of Samanasak and Padyot during 1902 – 1912*. Master's Project , M.Ed. (History). Bangkok : Graduate School , Srinakharinwirot University. Project Advisor : Asst. Prof. Plubplung Kongchana.

This Master's Project studies the Sangha Administration and the Development of Samanasak and Padyot during 1902 – 1912.

The purposes of this study are: the structure and process of ecclesiastical administration under the Act composed of: the administrative structure which had a Sangha Supreme Council with overall centralized control of the Sangha. Also at the regional level: Sangha's regional governors, provincial governors, district officers and abbots carried out the duties at their respective levels. Specific articles of the Act laid out the powers, duties and punishments to be instituted.

In 1912 there was some development in Samanasak and Padyot to make Sangha Administration more systematic by dividing the Samanasak into the sides-the ranks and the titles for administration system. Padyot are the indicators for Samanasak. Padyot are also the honorable signs for the monks with good conduct and practice according to the code of Lord Buddha.

การปกครองคณะสงฆ์กับพัฒนาการ
สมณศักดิ์ และพัทธศ ระหว่าง พ.ศ.2445 – 2455

สารนิพนธ์
ของ
นางดวงใจ สุขอึ้ง

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์
กันยายน 2548
ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์ ประธานคณะกรรมการบริหารหลักสูตร และคณะกรรมการสอบ
ได้พิจารณาสารนิพนธ์เรื่อง การปกครองคณะสงฆ์กับพัฒนาการ สมณศักดิ์และพหุยศ พ.ศ.2445 –
2455 ของ ดวงใจ สุขยิ่ง ฉบับนี้แล้ว เห็นสมควรรับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒได้

อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์

พลัมพณี อนันท์

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์พลัมพลึง คงชนะ)

ประธานคณะกรรมการบริหารหลักสูตร

ดร.ชาคริต ชุ่มวัฒนะ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ชาคริต ชุ่มวัฒนะ)

คณะกรรมการสอบ

ดร.ชาคริต ชุ่มวัฒนะ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ชาคริต ชุ่มวัฒนะ)

ประธาน

พลัมพณี อนันท์

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์พลัมพลึง คงชนะ)

กรรมการสอบสารนิพนธ์

รองศาสตราจารย์ณรงค์ พ่วงพิศ

(รองศาสตราจารย์ณรงค์ พ่วงพิศ)

กรรมการสอบสารนิพนธ์

อนุมัติให้รับสารนิพนธ์ฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

ดร.กิตติมา สังข์เกษม

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.กิตติมา สังข์เกษม)

คณบดีคณะสังคมศาสตร์

วันที่ 30 เดือน กันยายน พ.ศ.2548

ประกาศคุณูปการ

สารนิพนธ์เล่มนี้สำเร็จลงด้วยดี เนื่องจากได้รับความเมตตาอนุเคราะห์ และความช่วยเหลือด้านวิชาการ ตลอดจนการสนับสนุนเกื้อกูลจากบุคคลต่อไปนี้

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์พลับพลึง คงชนะ กรุณารับเป็นที่ปรึกษาสารนิพนธ์ ควบคุมสารนิพนธ์ ตรวจสอบต้นฉบับแก้ไขปรับปรุง แนะนำสำนวนการใช้ภาษาในการเขียน ตลอดจนให้กำลังใจ และมอบทุนในการสแกนภาพสีของพัทธศทุกภาพ

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ชาคริต ชุ่มวัฒนะ กรุณารับเป็นประธานกรรมการสอบสารนิพนธ์ สอบถามความคืบหน้าการเขียนสารนิพนธ์ด้วยความห่วงใย และขอบพระคุณอาจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ทุกท่าน ที่ประสาทความรู้ทางวิชาการแก่ผู้วิจัย

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์ณรงค์ พ่วงพิศ กรุณารับเป็นกรรมการสอบสารนิพนธ์ ได้ให้แนวคิด เกี่ยวกับรูปแบบของพัทธศในเชิงเปรียบเทียบกับพุทธธรรม

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณ อาจารย์สนธิ แสงบุญ , อาจารย์สุนทร สุภูตะโยธิน , อาจารย์แสง อุดมศรี , อาจารย์สมบุญ บุญครอบ (ฝ่ายการคณะสงฆ์ สำนักงานเลขาธิการมหาเถรสมาคม กรมการศาสนา) และอาจารย์ณัฐภัทร จันทวิช กรุณาเสนอแนะแหล่งข้อมูลและอธิบายความเป็นมาของพัทธศ

ผู้วิจัยน้อมสักการกราบขอบพระคุณพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ให้ความเมตตาอนุเคราะห์ พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ น้อมสักการกราบขอบพระคุณพระครูธรรมธราช วิมลโม (คงเกต) อดีตเจ้าอาวาสวัดกำแพง จังหวัดนนทบุรี ให้ความเมตตาอนุเคราะห์ ดำรงค้ำค้ำเกี่ยวกับ การปกครองคณะสงฆ์

ท้ายสุดนี้ผู้วิจัยขอขอบคุณ นายณัฐ สุขอึ้ง , นางสาวธมนวรรณ สุขอึ้ง ช่วยค้นคว้าหาตำรา ประกอบการทำสารนิพนธ์และขอขอบคุณ นายอนันต์ สุขอึ้ง สามีของผู้วิจัย ที่เป็นกำลังใจ กำลังทรัพย์ ให้ความช่วยเหลือรวมทั้งให้ความเข้าใจ ตลอดระยะเวลาที่ผู้วิจัยได้เข้าศึกษาในมหาวิทยาลัยแห่งนี้

ดวงใจ สุขอึ้ง

สารบัญ

บทที่	หน้า
บทนำ.....	1
เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	5
จุดมุ่งหมายของการวิจัย.....	6
ความสำคัญของการวิจัย.....	6
ขอบเขตของการวิจัย.....	7
วิธีดำเนินการวิจัย.....	7
แหล่งศึกษาค้นคว้า.....	7
1 การปกครองคณะสงฆ์ไทย	
ก่อนการตราพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.121.....	8
การปกครองคณะสงฆ์ก่อนสมัยรัตนโกสินทร์.....	9
การปกครองคณะสงฆ์สมัยรัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ 1-รัชกาลที่ 6).....	21
การตราพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.121.....	36
สาเหตุแห่งการตราพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.121.....	39
ความประพฤติหย่อนของพระสงฆ์.....	39
การจัดการศึกษาคณะสงฆ์.....	40
การปกครองคณะสงฆ์ระหว่างส่วนกลางกับส่วนภูมิภาค.....	43
พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.121 กับการบังคับใช้.....	43
2 พัฒนาการสมณศักดิ์ของพระสงฆ์ไทย	
ความหมาย ประเภท และความสำคัญของสมณศักดิ์.....	48
ความหมายของสมณศักดิ์.....	48
ประเภทสมณศักดิ์.....	50
ความสำคัญของสมณศักดิ์.....	50
สมณศักดิ์ก่อนสมัยรัตนโกสินทร์.....	51
สมณศักดิ์สมัยรัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ 1 – รัชกาลที่ 6).....	63

สารบัญ (ต่อ)

บทที่

หน้า

3	พัตยศของพระสงฆ์ไทย	
	ความหมายและความสำคัญของพัตยศ.....	71
	หลักฐานทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับพัตยศของพระสงฆ์ไทย.....	72
	องค์ประกอบเครื่องบอกชั้นยศและลักษณะของพัตยศ.....	76
	องค์ประกอบเครื่องบอกชั้นยศ.....	76
	ลักษณะของพัตยศ.....	78
4	วิเคราะห์ความหมายลักษณะพัตยศของพระสงฆ์ไทย	
	พัตหน้านาง.....	123
	พัตพุดตาน.....	127
	พัตเปลวเพลิง.....	130
	พัตแฉก.....	132
5	สรุป.....	134
	บรรณานุกรม.....	138
	ภาคผนวก.....	147
	ภาคผนวก ก.....	148
	ภาคผนวก ข.....	160
	ประวัติย่อผู้ทำสารนิพนธ์.....	175

บัญชีภาพประกอบ

ภาพประกอบ	หน้า
1 แผนภูมิการปกครองคณะสงฆ์ในสมัยสุโขทัย.....	12
2 แผนภูมิการปกครองคณะสงฆ์ในสมัยอยุธยา.....	18
3 แผนภูมิการปกครองคณะสงฆ์ในสมัยธนบุรี.....	20
4 แผนภูมิการปกครองคณะสงฆ์ในสมัยรัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ 1).....	24
5 แผนภูมิการปกครองคณะสงฆ์ในสมัยรัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ 2).....	26
6 แผนภูมิการปกครองคณะสงฆ์ในสมัยรัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ 3).....	29
7 แผนภูมิการปกครองคณะสงฆ์ในสมัยรัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ 4).....	32
8 แผนภูมิความสัมพันธ์ระหว่างศาสนจักรกับอาณาจักรในสมัยรัชกาลที่ 5.....	37
9 แผนภูมิการปกครองคณะสงฆ์ในสมัยรัชกาลที่ 5.....	38

บทนำ

ศาสนาพุทธเป็นศาสนาที่คนไทยส่วนใหญ่นับถือมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยเป็นราชธานี ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาพระพุทธศาสนา ได้รับความอุปถัมภ์จากพระเจ้าแผ่นดิน ซึ่งทรงมีบทบาทสำคัญในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ทรงปกครองประเทศทั้งทางฝ่ายอาณาจักรและศาสนจักร แม้ว่าทางฝ่ายศาสนจักร จะมีผู้ดำรงตำแหน่งประมุขสงฆ์โดยตรงอยู่แล้ว ก็ยังต้องอยู่ภายใต้พระราชอำนาจของพระเจ้าแผ่นดิน แสดงให้เห็นว่า การปกครองคณะสงฆ์เป็นเรื่องสำคัญ จนพระเจ้าแผ่นดินทรงถือเป็นพระราชธุระ ทั้งนี้เพราะการที่บ้านเมืองจะดำรงความเป็นปึกแผ่นอยู่ได้นั้น นอกจากจะขึ้นอยู่กับลักษณะการปกครองบ้านเมืองแล้ว ลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ก็ถือเป็นสิ่งสำคัญควบคู่กันไปด้วย

ในสมัยสุโขทัยเป็นราชธานี การปกครองคณะสงฆ์ แบ่งออกเป็น 2 ฝ่าย¹ คือ ความวาสีกับ อรัญวาสี ต่อมาในสมัยอยุธยา แบ่งเป็น 3 คณะใหญ่ ความวาสีฝ่ายซ้าย ความวาสีฝ่ายขวาและ อรัญวาสี สมัยธนบุรี สมัยรัตนโกสินทร์ ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 2 ยังคงยึดถือตามแบบสมัยศรีอยุธยา ในสมัยรัชกาลที่ 3 ได้ปรับโครงสร้างการปกครองคณะสงฆ์ในลักษณะการกระจายอำนาจ โดยแบ่งการคณะสงฆ์ออกเป็น 4 คณะใหญ่² คือ คณะเหนือ (เดิมคือความวาสีฝ่ายซ้าย) ดูแลวัดหัวเมืองฝ่ายเหนือขึ้นตรงต่อสมเด็จพระอริยวงศญาณฯ คณะใต้ (เดิมคือความวาสีฝ่ายขวา) ดูแลวัดหัวเมืองฝ่ายใต้ อยู่ในบังคับบัญชาของสมเด็จพระพนรัตน์ คณะอรัญวาสี คณะพิเศษไม่มีวัดอยู่ในปกครอง โดยมีพระพุทธานุชาจารย์ เป็นพระราชาคณะผู้ใหญ่ คณะกลาง คณะที่จัดตั้งขึ้นใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 3 ดูแลวัดในเขตกรุงเทพฯ และในเมืองนครเขื่อนขันธ์ (พระประแดง) รวมทั้งวัดธรรมยุต โดยมีสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส ซึ่งขณะนั้นดำรงพระยศกรมหมื่นนุชิตชิโนรส บังคับบัญชาอยู่ แต่ไม่ได้มีฐานะเป็นคณะใหญ่ ดังคณะเหนือและคณะใต้คงเทียบตำแหน่งเท่ากับพระพุทธานุชาจารย์ เจ้าคณะใหญ่แต่ละคณะมีหน้าที่ชี้ขาดในเรื่องพระธรรมวินัย ส่วนในด้านการปกครองคณะสงฆ์ สมเด็จพระสังฆราชไม่ทรงมีอำนาจเด็ดขาด เพียงแต่มีส่วนในการปฏิบัติกิจทางศาสนา และปกครองคณะสงฆ์ ทั้งยังเป็นผู้ถวายคำแนะนำและปฏิบัติตามพระบรมราชโองการ โดยผ่าน

¹ แสง อุดมศรี. (2533). *การปกครองคณะสงฆ์ไทย*. หน้า 67.

² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (2513). *ตำนานคณะสงฆ์*.

กรมสังฆการี¹ อย่างไรก็ตามพระเจ้าแผ่นดินทรงมีอำนาจสูงสุด ทั้งในราชอาณาจักรและศาสนจักร กล่าวได้ว่าอยู่ในระบบฆราวาสปกครองสงฆ์ ดั้งเดิมที่ของสังฆราชปาลเลกซ์ กล่าวไว้ว่า “ระเบียบปฏิบัติการทั้งหลายอันเกี่ยวกับสงฆ์ชั้นผู้ใหญ่ นั้นตกอยู่ในอำนาจของเจ้านายพระองค์หนึ่ง ซึ่งพระเจ้าแผ่นดินเป็นผู้ทรงแต่งตั้งให้เป็นผู้สอดส่องความประพฤติปฏิบัติ เจ้านายพระองค์นี้ทรงมีหน้าที่ในการบังคับบัญชาอีกหลายคน เรียกว่า สังฆการี (Sangkhari) ซึ่งมีสิทธิอำนาจที่จะดำเนินการ เกาะกุมและนำตัวผู้กระทำความผิดไปสู่ศาล ณ ที่นั้นเขาจะปลดผ้าเหลืองออกแล้วโบยด้วยหวาย แล้วส่งไปเข้าคุกหรือทำงานหนักตามที่โทษานุโทษ”² ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การปกครองคณะสงฆ์ยังคงใช้แบบเดียวกับสมัยรัชกาลที่ 3 แต่ตำแหน่งสังฆปริณายกสมัยนี้แตกต่างจากสมัยรัชกาลที่ 3 เพราะรัชกาลที่ 4 ทรงสถาปนากรมหมื่นนุชิตชิโนรส เป็นสมเด็จพระปรมาธิบดีชิโนรส ดำรงตำแหน่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้าเพียงพระองค์เดียว นอกจากนี้ ทรงเปลี่ยนตำแหน่งประมุขสงฆ์ในหัวเมืองจากสังฆราชาเป็นสังฆปาโมกข์³ กล่าวได้ว่าการปกครองคณะสงฆ์ในรัชกาลนี้ มีการปกครองลดหลั่นกันเป็นชั้น ๆ โดยมีศูนย์กลางการปกครองอยู่ในเมืองหลวง

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ.2424 การปกครองคณะสงฆ์ในรัชกาลนี้ ประกอบด้วย 5 คณะใหญ่คือ คณะเหนือ คณะใต้ คณะกลาง คณะอรัญวาสี และคณะธรรมยุต จนกระทั่ง พ.ศ.2430 – 2435 ฝ่ายอาณาจักรได้มีการปฏิรูปกิจการบ้านเมืองให้ทันสมัยในหลาย ๆ ด้าน ทั้งนี้เพื่อต่อต้านภัยคุกคามจากจักรวรรดินิยมตะวันตก ภายหลังจากการปฏิรูปบ้านเมืองแล้ว ทรงโปรดให้จัดระเบียบการบริหารงานด้านพระพุทธศาสนา ประกอบกับในระบายนั้นพระองค์กำลังดำเนินนโยบายขยายการศึกษาสู่ประชาชน จึงจำเป็นต้องอาศัยพระสงฆ์เข้ามาช่วยดำเนินการ⁴ จัดองค์กรคณะสงฆ์ให้เข้มแข็งและมีประสิทธิภาพ พระองค์จึงทรงพระกรุณา

¹ กรมสังฆการี มีมาตั้งแต่สมัยโบราณ มีหน้าที่เกี่ยวกับการพิธีสงฆ์ นับตั้งแต่แต่งตั้งถอดถอนหรือลดสมณศักดิ์ ดูแลความประพฤติของพระภิกษุ อีกทั้งพิจารณาคดีเกี่ยวกับพระภิกษุ โดยสังฆการีเป็นทั้งอัยการและตุลาการ แต่เรื่องเกี่ยวกับการออกกฎเกณฑ์ ระเบียบแบบแผนสำหรับสงฆ์ที่จะใช้เป็นหลักปฏิบัติ ยังคงเป็นหน้าที่ของพระเจ้าแผ่นดิน อ่างใน รong ศยามานนท์. (2495). *ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ*. หน้า 85.

² ปาลเลกซ์. (2516). *เล่าเรื่องเมืองไทย*. แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร. หน้า 483.

³ สิริวัฒน์ คำวันสา. (2524). *สงฆ์ไทยใน 200 ปี เล่ม 1*. หน้า 81.

⁴ วุฒิชัย มูลศิลป์. (2529). *การปฏิรูปการศึกษาในรัชกาลที่ 5*. หน้า 95.

โปรดให้ตราพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.121¹ (พ.ศ.2445) ขึ้นเป็นครั้งแรก ทำให้คณะสงฆ์ระเบียบแบบแผนที่มีมั่นคงกว่าเดิม จากพระราชบัญญัติฉบับนี้มีผลให้พระสงฆ์เริ่มมีบทบาทปกครองตนเอง ดังข้อความในมาตรา 4 แห่ง พระราชบัญญัตินี้ที่ว่า "สมเด็จพระเจ้าคณะใหญ่ ทั้ง 4 ตำแหน่ง คือ เจ้าคณะใหญ่คณะเหนือ 1 เจ้าคณะใหญ่คณะใต้ 1 เจ้าคณะใหญ่คณะธรรมยุติกา 1 เจ้าคณะใหญ่คณะกลาง 1 ทั้งพระราชาคณะ เจ้าคณะรองคณะเหนือ คณะใต้ คณะธรรมยุติกา คณะกลาง ทั้ง 4 ตำแหน่งนั้นยกเป็นพระมหาเถระที่ทรงปรีชาในการพระศาสนา และการปกครองบำรุงสังฆมณฑลทั่วไป ข้อภาระธุระในพระศาสนาหรือในสังฆมณฑล ซึ่งได้โปรดให้พระมหาเถระทั้งนี้ประชุมวินิจฉัย ในที่มหาเถรสมาคม ตั้งแต่ 4 พระองค์ขึ้นไป คำตัดสินของมหาเถรสมาคมนั้นให้เป็นสิทธิ์ขาด ผู้ใดจะอุทธรณ์หรือโต้แย้งต่อไปอีกไม่ได้" แสดงให้เห็น พระบรมราชาธิบายของรัชกาลที่ 5 ทรงนำหลักการสมัยใหม่มาใช้ในการปกครองคณะสงฆ์ โดยมอบอำนาจการบริหารการปกครองคณะสงฆ์ให้แก่มหาเถรสมาคม จึงถือว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างจากเดิมที่เป็นแบบกระจายอำนาจอยู่ทั่วทุกมณฑล มาเป็นการรวมศูนย์อำนาจ ขึ้นกับมหาเถรสมาคมเพียงองค์กรเดียว

การปกครองคณะสงฆ์ในส่วนต่าง ๆ นั้น แบ่งเป็นหลายชั้นหลายฝ่ายด้วยกัน เช่นเดียวกับการปกครองบ้านเมือง ซึ่งมีผู้ดำรงตำแหน่งและหน้าที่ลดหลั่นกันลงมาเป็นลำดับ ๆ ไม่มีตำแหน่งสำหรับพระสงฆ์ มีแต่ยศหรือฐานันดร โดยถือเอาวัดเป็นเกณฑ์ ถ้าเป็นวัดใหญ่ วัดหลวง พระสงฆ์จะมียศสูง เช่น เป็นพระราชาคณะ ถ้าเป็นวัดที่สำคัญรองลงมา ยศของพระสงฆ์จะลดหลั่นลงมาด้วย ต่อมา พ.ศ.2445 รัชกาลที่ 5 โปรดให้ตราพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ จึงมีตำแหน่งการปกครองขึ้นมีทั้งยศและตำแหน่งรวมกัน เรียกว่า สมณศักดิ์² แม้ว่าในทางทฤษฎี ฐานันดรและตำแหน่งมีความสัมพันธ์กันก็ตาม แต่ในทางปฏิบัติไม่สอดคล้องกัน เพราะฐานันดรเหมาะสมสำหรับพระผู้ใหญ่ ผู้ไม่สามารถปฏิบัติงานได้เต็มที่ ส่วนตำแหน่งเหมาะสมสำหรับพระสงฆ์ผู้มีความสามารถจะปฏิบัติงานได้เต็มที่ ดังนั้นฐานันดรและตำแหน่ง จึงเป็นปัญหาในด้านการปกครอง

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. เลขที่ ศ.16 พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.121.

² สมณศักดิ์ คือยศของพระสงฆ์ที่ได้รับพระราชทาน มีหลายชั้น แต่ละชั้นมีพัตยศเป็นเครื่องกำหนดหรือบรรดาศักดิ์เกียรติยศ ที่พระมหากษัตริย์ถวายเป็นยศแด่พระสงฆ์ เพื่อบูชาคุณความดี เป็นบำเหน็จความชอบที่ท่านปฏิบัติชอบ ประกอบคุณงามความดีแก่ประเทศชาติและพระพุทธศาสนา อ้างใน พระธรรมกิตติวงศ์. (2536). สมณศักดิ์ : ยศช่างขุนนางพระ. หน้า 1 - 2.

คณะสงฆ์ เพราะจะทำให้เกิดความไม่สะดวกในการปกครองคณะสงฆ์ ดังนั้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปรับปรุงแก้ไขสมณศักดิ์ขึ้นใหม่ ด้วยการแยกฐานันดรและตำแหน่ง¹ ออกจากกันเมื่อ พ.ศ.2455 ทำให้สะดวกแก่การปกครองคณะสงฆ์ เพราะผู้จะทำการปกครองโดยตรงนั้น ต้องเป็นผู้มีความสามารถ มีกำลังเข้มแข็งพอที่จะปฏิบัติงาน มิใช่ภิกษุ ผู้ชราภาพ ดังแต่ก่อน

นอกจากทรงปรับปรุงแก้ไขระบบสมณศักดิ์แล้ว พระองค์ทรงปรับปรุงรูปแบบพัดยศอีกด้วย กล่าวคือสมณศักดิ์แต่ละชั้นจะมีพัดยศเป็นสัญลักษณ์ พัดยศเป็นเครื่องประกอบสมณศักดิ์² อย่างหนึ่ง ถือเป็นเครื่องราชสักการะที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชทานให้แก่พระสงฆ์ ผู้มีคุณประโยชน์กับพระศาสนาและราชอาณาจักร พัดยศมี 4 ลักษณะ³ แต่ละลักษณะจะบอกถึงหลักธรรมของพระพุทธศาสนาและชั้นยศ ทำให้สะดวกต่อการจัดลำดับฐานันดรของพระสงฆ์ เช่นในงานพระราชพิธีพระสงฆ์ แต่ละรูปต้องนั่งตามลำดับฐานันดรของตนเอง โดยดูจากพัดยศและได้ยึดถือเป็นหลักปฏิบัติสืบต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน⁴

เหตุที่ผู้วิจัยได้เลือกศึกษา เรื่องการปกครองคณะสงฆ์กับพัฒนาการสมณศักดิ์และพัดยศระหว่าง พ.ศ.2445 - 2455 ทั้งนี้เพราะเป็นช่วงเวลาที่มีความสำคัญ เนื่องจากเป็นระยะที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ปฏิรูปศาสนา โดยตราพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.121 (พ.ศ.2445) เป็นครั้งแรก ทำให้คณะสงฆ์เริ่มมีบทบาทปกครองตนเองโดยมหาเถรสมาคม ต่อมา พ.ศ.2455 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดให้จัดระบบสมณศักดิ์และปรับปรุงแบบพัดยศขึ้นใหม่ จนกลายเป็นต้นแบบของการจัดทำระบบสมณศักดิ์และพัดยศในปัจจุบัน จึงทำให้ผู้วิจัยสนใจที่จะศึกษา โดยบูรณาการเชื่อมโยงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของการปกครองคณะสงฆ์กับสมณศักดิ์และพัดยศ ในช่วงเวลาดังกล่าว

¹ วิเชียร อากาศฤกษ์; และ สุนทร สุภูตะโยธิน. (2528). *ประวัติสมณศักดิ์และพัดยศ*. หน้า 60 - 61.

² จินตนา กระบวนแสง. (2521). *เครื่องประกอบสมณศักดิ์*. หน้า 26 - 32.

³ พัดยศ มี 4 ลักษณะ คือพัดแจกทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ ระดับพระราชาคณะขึ้นไปถึงสมเด็จพระสังฆราช สมเด็จพระสังฆราชเจ้า พัดเปลวเพลิง ระดับ พระครูเจ้าคณะจังหวัด และพระครูเจ้าอาวาสอารามหลวงชั้นเอก พัดพุดตาน ระดับ พระปลัด พระครูปลัดถึงพระครูสัญญาบัตรพัดหน้านาง ระดับ พระครูฐานานุกรมขึ้นไป อ่างใน สุนทร สุภูตะโยธิน. (2540). *คู่มือสมณศักดิ์สำหรับผู้บริหาร*. หน้า 141 - 142.

⁴ เรือง อรรถวิบูลย์. (2516). *ระเบียบประเพณีสงฆ์*. หน้า 351.

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานศึกษาเรื่องการปกครองคณะสงฆ์กับพัฒนาการสมณศักดิ์และพัศศระหว่าง พ.ศ.2445 - 2455 โดยตรงยังไม่มีผู้ใดกระทำมาก่อน แต่มีผลงานการวิจัยที่เกี่ยวข้องบางเรื่องได้แก่

กิติรัตน์ สีหพันธ์. (2533). *การรวมคณะสงฆ์อีสานเข้ากับคณะสงฆ์ไทย พ.ศ.2434 – 2468*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. ถ่ายเอกสาร. ผลของการวิจัยพบว่า การรวมคณะสงฆ์อีสานทำให้โครงสร้างของการบริหารและการปกครองคณะสงฆ์มีสายบังคับบัญชาที่แน่นอนชัดเจนขึ้น.

นฤมล ธีรวัฒน์. (2524). *พระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว*. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร. ผลของการวิจัยพบว่า ทศนคติทางการเมืองแบบ "จารีตนิยม" ของรัชกาลที่ 4 ที่ก่อตัวขึ้นได้เปลี่ยนแปลงไปมาก ทั้งนี้เกิดจากแรงกดดันของลัทธิจักรวรรดินิยมของชาวตะวันตก.

นันทนา วัฒนสุข. (2516). *บทบาทของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์เกี่ยวกับทะนุบำรุงพระพุทธศาสนา*. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร. ผลของการวิจัยพบว่า สภาพพระพุทธศาสนา โดยทั่วไปสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เริ่มเสื่อมลง พระสงฆ์ไม่เคร่งครัดพระธรรมวินัย กิจพิธีสงฆ์ต่าง ๆ ก็กระทำไม่เป็นระเบียบเรียบร้อย จนพระมหากษัตริย์ต้องเข้าไปชำระพระวินัย.

พระมหาวิเชียร สายศรี. (2543). *พระพุทธศาสนากับระบบสมณศักดิ์ : ศึกษาเฉพาะกรณีทัศนะของนักวิชาการพุทธศาสนาและพระนักศึกษาในสถาบันอุดมศึกษา*. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต (ศาสนาเปรียบเทียบ). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล. ถ่ายเอกสาร. ผลของการวิจัยพบว่า ระบบสมณศักดิ์มีการปรับเปลี่ยนมาโดยตลอดและพัฒนาให้เห็นชัดเจนในสมัยรัชกาลที่ 6.

พาสณา กิจถาวร. (2524). *บทบาทของคณะสงฆ์ในเรื่องการศึกษาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว*. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร. ผลของการวิจัยพบว่า การศึกษาเป็นเครื่องมือสำคัญในการพัฒนากำลังคนที่เป็นทรัพยากรที่สำคัญที่สุดของชาติ.

ศรีสุพร ช่วงสกุล. (2529). *ความเปลี่ยนแปลงของคณะสงฆ์ : ศึกษากรณีธรรมยุติกนิกาย (พ.ศ.2368 – พ.ศ.2464)*. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร. ผลของการวิจัยพบว่า ทำให้ได้พบความรู้

ใหม่คือการสถาปนารัฐธรรมนูญ มีได้เกิดจากปัจจัยทางการเมืองเท่านั้น แต่เกิดจากลักษณะทางอัตวิสัยของผู้ทรงสถาปนากฎหมายนี้ แต่ในระยะหลังผู้นำรัฐธรรมนูญได้ทรงนำความรู้จากตะวันตกเข้ามาผสมผสานกับคำอธิบายของพระพุทธศาสนาอย่างกลมกลืน

สายธาร อินทวดี. (2533). *บทบาทของมหาเถรสมาคมในการแก้ปัญหาคณะสงฆ์ไทย* (พ.ศ.2445 – 2530). ปริญญาโทศึกษามหาบัณฑิต (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. ถ่ายเอกสาร. ผลของการวิจัยพบว่า คณะสงฆ์ไทยมีปัญหาทั้งทางด้านกรปกครอง การจัดการศึกษา การเผยแผ่และการสาธารณูปโภค มูลเหตุสำคัญมาจากการจัดการศึกษา ดังนั้น มหาเถรสมาคมต้องแก้ไขเพื่อให้คณะสงฆ์ไทยมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล.

อัจฉรา กาญจนมัย. (2523). *การฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น* (พ.ศ.2325 – 2394). วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร. ผลของการวิจัยพบว่า พระพุทธศาสนาได้รับการทำนุบำรุงจากบุคคลหลายกลุ่มในสังคม พระมหากษัตริย์เป็นผู้นำในการฟื้นฟูพระพุทธศาสนาและพระมหากษัตริย์เข้ามามีบทบาทในการปกครองศาสนจักร.

ความมุ่งหมายของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาเรื่องการปกครองคณะสงฆ์ สมณศักดิ์และพัทธศ ระหว่าง พ.ศ.2445 – 2455
2. เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างการปกครองคณะสงฆ์กับพัฒนาการสมณศักดิ์และพัทธศระหว่าง พ.ศ.2445 – 2455
3. เพื่อวิเคราะห์ความหมายของลักษณะพัทธศชนิดต่าง ๆ ในเชิงหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา

ความสำคัญของการวิจัย

1. ได้ทราบรายละเอียด การปกครองคณะสงฆ์กับสมณศักดิ์และพัทธศ ระหว่าง พ.ศ.2445 - 2455
2. ได้องค์ความรู้เกี่ยวกับ การปกครองคณะสงฆ์ที่สัมพันธ์กับพัฒนาการสมณศักดิ์และพัทธศ
3. เข้าใจความหมายของลักษณะพัทธศชนิดต่าง ๆ ในเชิงหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาได้ลึกซึ้งยิ่งขึ้น

ขอบเขตของการวิจัย

ผู้วิจัยจะศึกษาเฉพาะเรื่องการปกครองคณะสงฆ์กับพัฒนาการสมณศักดิ์และพัทธศระหว่าง พ.ศ.2445 – 2455 ซึ่งเป็นช่วงที่รัชกาลที่ 5 ประกาศพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ (ร.ศ.121) พ.ศ.2445 และรัชกาลที่ 6 ทรงโปรดให้จัดระบบสมณศักดิ์ขึ้นใหม่ พ.ศ.2455 เท่านั้น

วิธีดำเนินการวิจัย

ศึกษาวิเคราะห์จากเอกสารชั้นต้น (Primary Source) และเอกสารชั้นรอง (Secondary Source) ด้วยวิธีการทางประวัติศาสตร์ (Historical Approach) และนำเสนอข้อมูลด้วยวิธีพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical Description) เป็นสำคัญ

แหล่งศึกษาค้นคว้า

1. หอสมุดแห่งชาติ
2. สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ
3. หอพระสมุดวชิรญาณ
4. หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
5. สำนักหอสมุดกลางมหาวิทยาลัยศิลปากร (วังท่าพระ)
6. สำนักหอสมุดปริทัศน์ มณมยงค์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
7. สำนักหอสมุดกลางมหาวิทยาลัยมหิดล
8. สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
9. สำนักหอสมุดกลางมหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
10. สำนักหอสมุดกลางมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
11. หอสมุดกรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ
12. พิพิธภัณฑ์วัดบวรนิเวศวิหาร

บทที่ 1

การปกครองคณะสงฆ์ไทย

ก่อนการตราพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.121

สังคัมสงฆ์เป็นกลุ่มคนที่จัดอยู่ในชนชั้นพิเศษในสังคัมไทยสมัยก่อน¹ ที่มีสมาชิกมาจากชนทุกชั้นในสังคัม ตั้งแต่พระราชวงศ์ ขุนนาง ไพร่ และทาส ทั้งนี้เพราะตามประเพณีไทยถือว่าผู้ชายที่มีอายุ 20 ปีบริบูรณ์ควรบวช² เป็นพระภิกษุเพื่อตอบแทนคุณบิดา มารดา และบวชเรียนเนื่องจากพระสงฆ์เป็นผู้ทรงศีลจึงเป็นที่เคารพ ศรัทธา สังคัมไทยสมัยก่อน พระสงฆ์จึงเป็นที่พึ่งทางด้านจิตใจ ทั้งยังมีบทบาทเป็นตัวกลางเชื่อมระหว่างชนชั้นปกครองและชนชั้นถูกปกครอง เช่นเดียวกับวัดที่มีความสำคัญในฐานะเป็นศูนย์กลางของชุมชน

พระสงฆ์ในสังคัมไทย โดยทั่วไปประกอบด้วย³ พวกที่บวชตลอดชีวิตซึ่งมีจำนวนไม่มาก แต่มีบทบาทสำคัญในการให้ความช่วยเหลือสงเคราะห์แก่ประชาชนกับอีกพวกหนึ่งซึ่งเป็นพวกที่มาบวชชั่วคราว เช่น ทดแทนคุณบิดา มารดา ดังได้กล่าวแล้ว นอกจากนี้ยังมีพวกไพร่ที่หลบหนีการเข้าเวร การเกณฑ์แรงงานหรือมาบวชเป็นพระภิกษุ เพื่อให้พ้นจากภัยอันตรายตลอดจนบวชเพื่อหาโอกาสเลื่อนฐานะทางสังคัม เนื่องจากพระสงฆ์ได้รับสิทธิพิเศษ⁴ เช่นยกเว้นจากการถูกเกณฑ์แรงงานไม่ต้องเสียภาษีทุกชนิด ดังนั้นกลุ่มพระสงฆ์จึงมีพื้นฐานแตกต่างกันตามฐานะทางสังคัม เศรษฐกิจและการศึกษา และยังมีพระสงฆ์บางรูปที่ประพฤติตนผิดไปจากพระธรรมวินัย เช่น เล่นการพนัน ดื่มสุรา

¹ ควอริช เวลส์. (2527). *การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ*. แปลโดย กาญจณี ละอองศรี (สมเกียรติกุล) และยุพา ชุมจันทร์. หน้า 202.

² การอุปสมบท (การบวช) หมายความว่า ผู้ที่เป็นสงฆ์อยู่ในฐานะเป็นผู้ใหญ่แล้ว เมื่อสึกออกมาคนไทยถือว่าเป็นคน "สูง" ผู้ไม่บวชมักถูกหาว่าเป็นคน "ดิบ" เพราะยังไม่ผ่านการบวชเรียน อาจถูกตั้งข้อรังเกียจ จนไม่มีใครยกลูกสาวให้เป็นภรรยา เพราะถือว่าผู้ที่จะมีครอบครัวต้องผ่านการอบรมจากสถาบันศาสนาเสียก่อน อันถือเป็นเงื่อนไขสำคัญสำหรับความเชื่อถือของสังคัมไทยชาวพุทธ อ่างใน ปิยนาด บุนนาค ; และธีรเวทย์ ประมวณรัฐกร. (2541). *ประวัติสังคัมและวัฒนธรรมไทย*. หน้า 76.

³ สุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล. (2543). *อยู่อย่างไพร่*. หน้า 19.

⁴ ควอริช เวลส์. (2527). *เล่มเดิม*. หน้า 202.

ไม่ร่วมทำพระอุโบสถ ปล้นทรัพย์ เสพเมถุน ทำให้คนในสังคมขาดความเชื่อถือในสถาบันสงฆ์ ซึ่งเป็นสถาบันสำคัญของสังคมไทย การขาดความเลื่อมใสในสถาบันสงฆ์จึงส่งผลกระทบต่อความเป็นปึกแผ่นของสังคมอันเป็นสาเหตุหนึ่งที่พระมหากษัตริย์เข้ามาจัดการกับปัญหานี้ โดยจัดระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ไทย ซึ่งมีพัฒนาการแต่ละยุคสมัยดังนี้

การปกครองคณะสงฆ์ก่อนสมัยรัตนโกสินทร์ (สมัยสุโขทัยถึงสมัยธนบุรี)

การปกครองคณะสงฆ์ เดิมยังไม่มีการปกครองโดยตรง แต่อาศัยหลักความเคารพเชื่อฟังพระเถระผู้มีอายุพรรษามาก มีความรู้มาก ให้เป็นผู้นำในหมู่สงฆ์ เป็นอุปัชฌาย์อาจารย์สืบต่อกันมา¹ จนถึงสมัยสุโขทัย ซึ่งเป็นเวลาก่อนที่พระพุทธศาสนานิกายเถรวาทแบบลังกาวงศ์จะเข้ามาสู่สุโขทัย คนในสังคมมีความเชื่อในเรื่องการนับถือผี ดังในศิลาจารึกกล่าวถึงผีที่เขาพระชะพุง² ซึ่งเป็นผีดีที่ยิ่งใหญ่กว่าผีทั้งปวง ต้องได้รับการเซ่นไหว้บูชา นอกจากนี้ยังปรากฏอิทธิพลความเชื่อในพระพุทธศาสนานิกายมหายาน และศาสนาพราหมณ์ ซึ่งมีมาตั้งแต่ขอมปกครองดินแดนแถบนี้ และนิกายเถรวาท สมัยที่วัฒนธรรมทวารวดีขยายมายังดินแดนตอนบนของกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา³

เส้นทางการรับพระพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์ของสุโขทัยแบ่งได้เป็น 2 เส้นทาง⁴ คือ นครศรีธรรมราช ทางด้านใต้และนครพินทางด้านตะวันตกของสุโขทัย

สมัยพ่อขุนรามคำแหง อาณาจักรสุโขทัยเริ่มเปลี่ยนแปลงจากการนับถือพระพุทธศาสนาจากมหายานซึ่งเลียนแบบขอม⁵ ครั้นอาณาจักรขอมเสื่อมอำนาจลง อาณาจักรสุโขทัยจึงเปลี่ยนมานับถือพระพุทธศาสนาแบบเถรวาท ประกอบกับในขณะนั้นสุโขทัยขาดพระสงฆ์ที่มีความรู้ทางพระไตรปิฎก จึงได้นิมนต์คณะสงฆ์ลัทธิลังกาวงศ์ จากนครศรีธรรมราชเข้ามาเผยแผ่ในอาณาจักรสุโขทัย⁶ ดังปรากฏในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงหลักที่ 1 ว่า “ เบื้องตะวันตกเมืองสุโขทัย

¹ นนท ธรรมสถิตย์. (2533). *พระพุทธศาสนาและคณะสงฆ์ไทย*. หน้า 68.

² คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและโบราณคดี สำนักนายกรัฐมนตรี. (2521). *ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1*. หน้า 18.

³ สิริวัฒน์ คำวันสา. (2541). *ประวัติพระพุทธศาสนาในประเทศไทย*. หน้า 34-35.

⁴ ปิยนาด บุนนาค. (2534). *ประวัติศาสตร์และอารยธรรมของศรีลังกา*. หน้า 225.

⁵ สิ้นชัย กระบวนแสง. (2520). *ประวัติศาสตร์สมัยสุโขทัย*. หน้า 52.

⁶ เสถ์อ่อน ศุภโสภณ. (2505). *พระพุทธศาสนากับพระมหากษัตริย์ไทย*. หน้า 10.

มีอริยัญญิกพวขุนรามคำแหงกระทำโดยทานแก่มหาเถรสังฆราช เรียนจบปิฎกไตรยหลวกว่าปู่ครู ในเมืองนี้ทุกคนลูกแต่เมืองศรีธรรมราช " ¹ การรับพระพุทธศาสนาลัทธิลังกาวงศ์เป็นศาสนาประจำอาณาจักรสุโขทัยมีผลทำให้อิทธิพลพระพุทธศาสนาลัทธิลังกาวงศ์เฟื่องฟู เช่น เกิดประเพณีการอุปสมบท การปกครองคณะสงฆ์และการตั้งสมณศักดิ์ ² โดยสุโขทัยได้นำมาปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมกับสังคมไทย ³ สมณศักดิ์ ประกอบด้วย

1. ครูบา
2. เเถระ
3. มหาเถระ
4. สังฆราช (เทียบตำแหน่งมหาสวามี)
5. สังฆปริณายกสิทธิ

การปกครองคณะสงฆ์ แบ่งออกเป็น 3 คณะคือ ⁴

1. คณะคามวาสี คือคณะของภิกษุที่เน้นหนักในด้านการศึกษาพระไตรปิฎก เรียกว่า คันถุระ
2. คณะอรัญวาสี คือคณะของภิกษุที่เน้นหนักในด้านปฏิบัติมุ่งบำเพ็ญภาวนา เรียกว่า วิปัสสนาธุระ มีเจ้าคณะชื่อพระบรมครูติโลกติลกติรัตนศีลคันธวันวาสีธรรมกิตติ สังฆราชมหาสวามี พำนักอยู่ที่วัดป่าแดง ⁵ (ในปัจจุบัน อยู่เชิงเขาพระศรีห่างจากศรีสัชชนาลัยไปทางใต้ประมาณหนึ่ง กิโลเมตร ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นวัดกัลยาณาวาส เพื่อเป็นที่ระลึกแห่งเจ้าอาวาสองค์แรก)
3. คณะพระรูป คณะนี้ไม่มีหลักฐานปรากฏแน่ชัดว่ามีประวัติความเป็นมาอย่างไร

¹ คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและโบราณคดี สำนักนายกรัฐมนตรี. (2521). *ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1*. หน้า 21-22.

² สมณศักดิ์ สุโขทัยได้อย่างมาจากลังกา เดิมมี 2 ตำแหน่งคือ สวามี กับ มหาสวามี ส่วนชื่อสมณศักดิ์นั้น เรียกแตกต่างกันไปตามเกียรติคุณ หรือความสามารถของแต่ละรูป อ้างในพระโสภณคณาภรณ์ (ระแบบ รัฐญาโณ). (2529). *ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา*. หน้า 399.

³ แหล่งเดิม. หน้า 399.

⁴ เสถียร โพธิ์นันทะ. (2506). *พระพุทธศาสนาในราชอาณาจักรไทย*. หน้า 144.

⁵ คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและโบราณคดี สำนักนายกรัฐมนตรี. (2521). *ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 1*. หน้า 119.

พระสงฆ์ทั้งฝ่ายคามวาสีและอรัญวาสีแยกการปกครองเป็นอิสระแก่กัน แต่ละคณะมีผู้ปกครองสูงสุดเรียกว่า พระสังฆราช เป็นตำแหน่งสังฆนายกและตำแหน่งรองลงมาเป็น ปุครุ¹ หรือ พระครูในปัจจุบัน

ในรัชกาลของพระมหารัชมราชาที่ 1 (ลิไทย) หัวเมืองมอญมีความเจริญรุ่งเรืองทางพระพุทธศาสนาโดยมีศูนย์กลางที่นครพัน² ทำให้พระสงฆ์ชาวสุโขทัยหลายรูปเดินทางไปศึกษาพระธรรมวินัยที่นครพัน เช่น พระสุมนะและพระอโนมทัสสี ผู้ซึ่งได้กลับมาเผยแผ่พระพุทธศาสนา นอกจากนี้พระมหารัชมราชาที่ 1 (ลิไทย) ยังได้ทรงอาราธนาพระมหาสามีสังฆราช พระภิกษุมอญซึ่งเคยไปบวชเรียนที่ลังกาและกลับมาพำนักอยู่ที่นครพันให้มายังสุโขทัยใน พ.ศ.1904 ดังข้อความในศิลาจารึกว่า “...อยู่เลยราชย์ในเมืองศรีสัชชนาลัย สุโขทัยได้ยี่สิบสอง เข้าศักราช 1283 ปีฉลู จึงให้ไปอัญเชิญมหาสามีสังฆราช มีศิลาจาร และรู้พระปฏิภนไตร... (ลำ) นักผู้มมหาสามี อันอยู่ใน... ลังกาทวีปอันมีศิลาจารตั้งผู้กษิณาศรพัวก่อน แต่นครพัน...”³

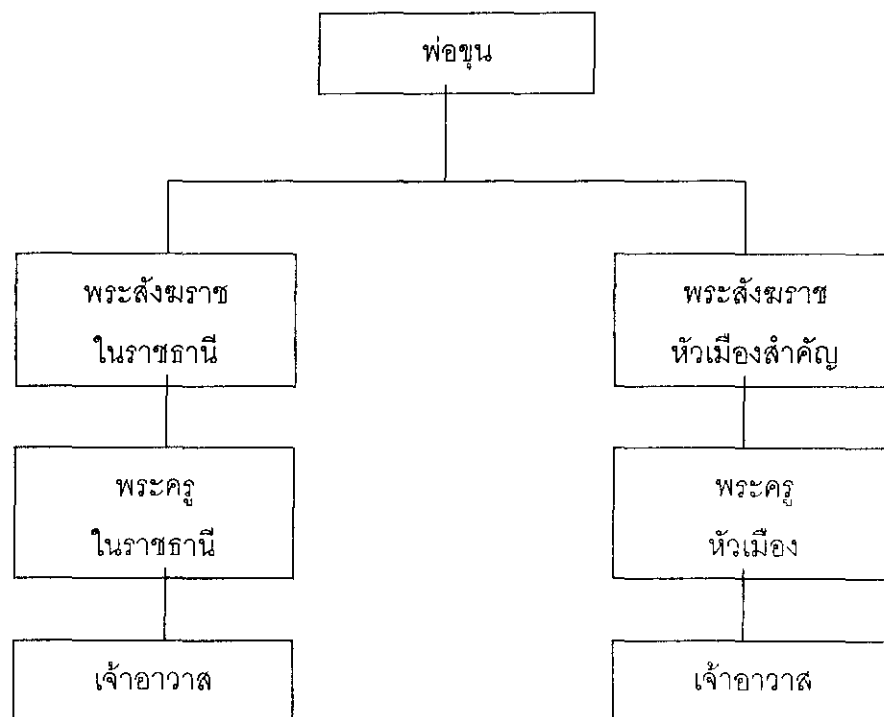
พระมหาสามีสังฆราชรับอาราธนาแล้ว มาจำพรรษาอยู่ที่วัดป่ามะม่วง ต่อมา พ.ศ.1905 พระมหารัชมราชาที่ 1 (ลิไทย) ได้เสด็จออกทรงผนวช และประทับจำพรรษาที่วัดป่ามะม่วง ตลอดเวลาที่ทรงผนวช

การปกครองคณะสงฆ์ในสมัยสุโขทัย เป็นการปกครองคณะสงฆ์ ตามลำดับชั้นตั้งแต่เจ้าอาวาสปกครองถึงพระสังฆราชประจำเมืองและเป็นการปกครองโดยอาศัยพระธรรมวินัยเป็นหลัก ตามแบบลัทธิลังกาวงศ์ ประพฤติปฏิบัติตามพระธรรมวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ มีพระเถระที่ได้รับการแต่งตั้งจากพระมหากษัตริย์เป็นตัวแทนในการสอดส่องดูแลความประพฤติของพระสงฆ์ตามลำดับต่ำสูงขึ้นไป นอกจากนั้นพระสงฆ์ยังต้องประพฤติปฏิบัติตนให้ดีงาม ไม่ขัดต่อจารีตประเพณีของสังคมและกฎหมายบ้านเมืองอีกด้วย

¹ มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2521). *ประวัติการปกครองคณะสงฆ์ไทยและลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ไทยโดยสังเขป*. หน้า 3

² นครพันอยู่เหนือเมืองเกาะตะมาะขึ้นไปประมาณ 50 กิโลเมตร.

³ คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและโบราณคดี สำนักนายกรัฐมนตรี. (2521). *ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 1*. หน้า 94.

ภาพประกอบ 1 แผนภูมิการปกครองคณะสงฆ์ในสมัยสุโขทัย

ที่มา : สมบูรณ์ สุขสำราญ. (2527). พระพุทธศาสนากับการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและสังคม.
หน้า 55.

สรุปได้ว่าพระพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์ ได้เข้ามายังอาณาจักรสุโขทัยตั้งแต่รัชกาลพ่อขุนรามคำแหงมหาราช โดยเส้นทางจากเมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งส่งผลให้เกิดสมณศักดิ์การปกครองคณะสงฆ์ และขนบธรรมเนียมการอุปสมบท ต่อมาในรัชกาลพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) จึงได้มีการติดต่อรับการเผยแผ่พระพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์โดยเส้นทางนครพินอีกแห่งหนึ่ง ในรัชกาลพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) ได้ส่งทูตไปขอพระสงฆ์จากพระมหาสามที่นครพิน โดยพระองค์ทรงแสดงพระราชประสงค์ที่จะได้พระสงฆ์ผู้มีความรู้ความสามารถทำ

สังฆกรรมได้ทุกอย่างมาประทับที่สุโขทัย¹ ซึ่งพระมหาสามีโปรดให้ส่งพระสุมนะและพระอนิมิตส์² ซึ่งเป็นศิษย์ของท่านให้เข้ามาช่วย สั่งสอนพระธรรมวินัยที่สุโขทัย มีผลให้ในเวลาต่อมา กรุงสุโขทัย ได้กลายเป็นศูนย์กลางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาทางตอนเหนือของดินแดนไทย

ขณะที่พระพุทธศาสนารุ่งเรืองอยู่ที่กรุงสุโขทัย ดินแดนทางตอนใต้บริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ตอนล่าง สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (พระเจ้าอู่ทอง) ได้สถาปนากรุงศรีอยุธยาขึ้น เมื่อ พ.ศ.1893 ในช่วงเวลานั้นอาณาจักรอยุธยาได้รับอิทธิพลพระพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์ และปรากฏว่าในรัชกาลสมเด็จพระอินทราชา (พระนครินทราธิราช พ.ศ.1952-1967) ได้มีพระสงฆ์คณะหนึ่งเดินทางไปศึกษาพระธรรมวินัยที่ลังกาจำนวน 10 รูป³ เมื่อคณะสงฆ์ได้เดินทางไปถึงศรีลังกา ได้ทำการอุปสมบทตามแบบศรีลังกา โดยมีพระวันรัตนมหาเถระเป็นพระอุปัชฌาย์ หลังจากศึกษาพระธรรมวินัยอยู่หลายปี คณะสงฆ์คณะนี้ได้เดินทางกลับมาตั้งคณะสงฆ์ที่กรุงศรีอยุธยา โดยนิมนต์ภิกษุชาวลังกาเดินทางมาด้วย 2 รูป คือ พระมหาวิกรมพาหุ และพระอุดมปัญญา เมื่อกลับมาที่กรุงศรีอยุธยาแล้ว ได้มีการตั้งคณะสงฆ์คณะใหม่ขึ้นคือ คณะป่าแก้ว พระสงฆ์คณะนี้ได้แพร่หลายไปยังหัวเมืองต่าง ๆ วัดเหล่านั้นลงท้ายชื่อด้วยคำว่า คณะป่าแก้ว⁴ เช่น วัดไตรภูมิ คณะป่าแก้วที่สุโขทัย วัดเขียนคณะป่าแก้ว ที่นครศรีธรรมราช และวัดสะทังคณะป่าแก้ว⁵ พัทลุง เป็นต้น

¹ คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและโบราณคดี สำนักนายกรัฐมนตรี. (2521). *ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 1*. หน้า 94-95.

² กรมศิลปากร. (2518). *ตำนานมูลศาสนา*. หน้า 317.

³ คณะสงฆ์ศึกษาพระธรรมวินัยในศรีลังกา 10 รูป คือ พระเถระชาวเชียงใหม่ 7 รูป พระธรรมคัมภีร์ พระเมธังกร พระญาณมงคล พระศีลวงค์ พระสารีบุตร พระธรรมรัตนากร พระพุทธสาคร เป็นพระเถระชาวอยุธยา 2 รูป พระพรหมมุนี พระโสมเถระ เป็นพระเถระชาวกัมพูชา 1 รูป พระญาณสิทธิ อ่างใน สิริวัฒน์ คำวันสา. (2541). *ประวัติพุทธศาสนาในประเทศไทย*. หน้า 51-52.

⁴ ป่าแก้ว เป็นภาษาไทยแปลมาจากคำว่า วันรัตน หมายความว่า คณะสงฆ์เหล่านี้สืบตามสายของพระอุปัชฌาย์ คือ พระวันรัตนมหาเถระ แห่งเมืองลังกา.

⁵ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (2513). *ตำนานคณะสงฆ์*.

การตั้งคณะป่าแก้วที่อยู่ชยา มีผลต่อการปกครองคณะสงฆ์ในสมัยสมเด็จพระอินทราชา (พระนครศรีธรรมราช) เป็นต้นมา แบ่งออกเป็น 3 คณะ¹ คือ

1. คณะคามวาสีฝ่ายซ้าย ได้แก่ คณะสงฆ์คามวาสีเดิม ที่มีมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย มีความรู้แตกฉานในด้านพระไตรปิฎก มีสมเด็จพระอริยวงศาส์จันทราชาธิบดี วัดมหาธาตุสุโขทัยเป็นเจ้าของคณะ ปกครองคณะสงฆ์ ในภาคเหนือ ภาคกลางบางส่วน และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

2. คณะอรัญวาสี ได้แก่คณะสงฆ์เดิมที่มีมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย เน้นหนักในด้านวิปัสสนากัมมัฏฐาน มีพระพุทธานุชาจารย์ วัดโบสถ์ราชเดชะสุโขทัยเป็นเจ้าของคณะ ปกครองคณะสงฆ์ ในกรุงและหัวเมืองภาคเหนือ ภาคกลาง ภาคใต้ทั้งหมด และคณะสงฆ์รามัญ² จะมีเจ้าคณะปกครองกันเอง แต่ขึ้นอยู่ในคณะอรัญวาสี ยกเว้นพระครูหัวเมืองไม่ขึ้นกับคณะอรัญวาสี

3. คณะคามวาสีฝ่ายขวา ได้แก่ คณะสงฆ์ที่เดินทางไปอุปสมบทที่ลังกาโดยมีพระวันรัตมหาเถระเป็นพระอุปัชฌาย์ เน้นหนักด้านพระไตรปิฎก คล้ายกับคามวาสีฝ่ายซ้าย มีพระวันรัตน์ วัดป่าแก้ว³ เป็นเจ้าคณะ ปกครองคณะสงฆ์ทางภาคใต้ของอยุธยาทั้งหมด และคณะสงฆ์ในภาคกลางบางส่วน

ในช่วงระยะนี้ สังเกตได้ว่าพระมหากษัตริย์ใช้วัดที่มีพระสงฆ์ชั้นผู้ใหญ่เป็นหลักในการปกครองคณะสงฆ์ โดยมีวัดเฉพาะสำหรับตำแหน่งเจ้าคณะใหญ่ฝ่ายซ้ายและเจ้าคณะใหญ่ฝ่ายขวาคือ

1. วัดพระศรีมหาธาตุ เป็นที่สถิตของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ เจ้าคณะใหญ่ฝ่ายซ้าย

2. วัดป่าแก้ว เป็นที่สถิตของสมเด็จพระวันรัต เจ้าคณะใหญ่ฝ่ายขวา

และเจ้าคณะใหญ่ 2 องค์นี้ องค์ไหนมีอายุพรรษามากกว่าก็จะดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชสังฆปริณายก ดังปรากฏ ในจดหมายเหตุลาลูแบร์ กล่าวไว้ว่า "พระมหาสังฆราช

¹ แสง อุดมศรี. (2533). *การปกครองคณะสงฆ์ไทย*. หน้า 69-70.

² สุเขาว์ พลอยชุม. (2544). *คณะสงฆ์รามัญในประเทศไทย*. หน้า 120.

³ วัดป่าแก้ว เป็นวัดของพระสงฆ์ที่สืบมาจากสำนักของพระวันรัตมหาเถระในลังกานั่นทางวิปัสสนาธุระ โดยอธิบดีสงฆ์ สำนักนี้ จะได้รับการแต่งตั้งเป็นสมเด็จพระวันรัตน์ ซึ่งเป็นพระสังฆราชฝ่ายขวา นอกจากนั้น วัดป่าแก้ว เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า วัดเจ้าพระยาไทยหรือวัดพระยาไทย (ชาวบ้านเรียกวัดนี้ว่า วัดใหญ่) ซึ่งเกี่ยวกับการสร้างมหาเจดีย์ เมื่อคราวที่พระนเรศวรรบชนะพระมหาอุปราชาแห่งพม่า พระองค์โปรดให้สร้างมหาเจดีย์ "ชัยมงคล" แล้วเปลี่ยนชื่อวัดป่าแก้วมาเป็นวัดใหญ่ชัยมงคล อังใน กรมศิลปากร. (2521). *ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 1*. หน้า 119-120.

สำหรับพระบรมมหาราชวัง ในบัดนี้มีพระนามว่า พระวันรัต¹ สมเด็จพระสังฆราช มีอำนาจว่ากล่าวคณะสงฆ์ทั้งในราชธานีและหัวเมืองต่าง ๆ อีกด้วย

ในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (พ.ศ.1991-2031) พระองค์ทรงดำเนินพระราโชบายรวมอาณาจักรสุโขทัยเข้ากับอาณาจักรอยุธยา โดยอาศัยพื้นฐานทางศาสนา² กล่าวคือนอกจากทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์ เช่นเดียวกับพระมหากษัตริย์สุโขทัยแล้ว พระองค์ยังเสด็จออกผนวชใน พ.ศ.2008 ประทับอยู่ที่วัดจุฬามณี³ เมืองพิษณุโลก เป็นเวลา 8 เดือน เช่นเดียวกับพระมหากษัตริย์ราชที่ 1 (ลิไทย) ที่ออกผนวชในช่วงเวลาที่ดำรงตำแหน่งพระมหากษัตริย์ นอกจากนั้นสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงให้มีการบูรณะฟื้นฟูวัด เช่น วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ซึ่งเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธชินราช นับได้ว่าพระพุทธศาสนาในสมัยอยุธยามีความเจริญรุ่งเรืองต่อเนื่องจากสมัยสุโขทัย ส่วนในด้านการปกครองคณะสงฆ์ ในสมัยอยุธยาตอนต้นไม่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม แต่ต่อมาในรัชสมัยพระมหากษัตริย์ (พ.ศ.2112-2133) ได้มีการแบ่งคณะสงฆ์เป็น 2 คณะคือ

1. คณะเหนือ ขึ้นในสมเด็จพระอริยวงศญาณ (ฝ่ายซ้าย)
2. คณะใต้ ขึ้นในสมเด็จพระวันรัตน์ (ฝ่ายขวา)

สาเหตุที่มีการแบ่งคณะสงฆ์เป็น 2 คณะ เกิดจากกรณีที่มีกลุ่มมอญอพยพที่มีพระยาเกียรติพระยารามเป็นผู้นำ ติดตามสมเด็จพระนเรศวรมหาราชมายังกรุงศรีอยุธยา ดังนั้นสมเด็จพระมหากษัตริย์ (พ.ศ.2112-2133) ทรงโปรดให้พระมหาเถรคันฉ่องเป็นสมเด็จพระสังฆราชครองวัดมหาธาตุ มีราชทินนามว่า พระอริยวงศญาณปริยัติวราสังฆราชาธิบดีศรีสมณุตมาปริณายกติปฏิภนธรรมาจารย์ สถิตยัตติสารสุนทรมหาคณะฤศครุธรรมคณะสังฆารามคามวาสีแบ่งคณะสงฆ์ออกเป็น 2 คณะ เรียกว่า คณะเหนือให้ขึ้นในสมเด็จพระอริยวงศญาณ คณะใต้ให้ขึ้นในสมเด็จพระวันรัตน์⁴ ตามข้อสันนิษฐานสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสรับสั่งว่า

¹ กรมศิลปากร. (2510). *จดหมายเหตุลาลูแบร์ฉบับสมบูรณ์*. แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร. หน้า 511.

² ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. (2518, เมษายน). พระพุทธศาสนาและการรวมอาณาจักรสมัยอยุธยา พ.ศ.1893-1991. *วารสารธรรมศาสตร์*. 4 (3) : 49.

³ กรมศิลปากร. (2537). *พงศาวดารกรุงสยามฉบับบริติชมิวเซียมกรุงลอนดอน*. หน้า 17.

⁴ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (2513). *ตำนานคณะสงฆ์*. หน้า 16.

พระมหาเถรคันฉ่องน่าจะได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าคณะปกครองคณะสงฆ์ที่มาจากเมืองมอญมากกว่า แต่เพราะโปรดให้ไปอยู่วัดมหาธาตุ อันเป็นที่สถิตของสมเด็จพระสังฆราชจึงทำให้เข้าใจเป็นเช่นนั้น¹

ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ (พ.ศ.2275 - พ.ศ.2301) เป็นยุคที่บ้านเมืองสงบสุข ไม่มีสงคราม จึงทำให้พระพุทธศาสนากลับมารุ่งเรืองสูงสุดอีกครั้งหนึ่ง จะเห็นได้จากการที่พระองค์โปรดฯ ให้สร้างและบูรณะปฏิสังขรณ์วัดวาอาราม² ตลอดรัชกาล เช่น วัดกุฎีดาว วัดพระศรีสรรเพชญ์ วัดพระรามและพระเจดีย์ภูเขาทอง³ นอกจากนี้พระองค์ทรงส่งเสริมการศึกษาเล่าเรียน พระธรรมวินัย ทรงให้ความอุปถัมภ์ในการอุปสมบทพระราชวงศ์และข้าราชการบริพาร ทรงกำหนดว่าถ้าผู้ใดไม่ได้บวชเรียนก็จะไม่มีโอกาสเข้ารับราชการ⁴ เป็นต้น จึงเกิดประเพณีว่าผู้จะเป็นขุนนางมียศบรรดาศักดิ์ต้องได้บวช แล้วจึงทรงแต่งตั้ง

ความเจริญรุ่งเรืองทางพระพุทธศาสนา ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศเลื่องลือไปถึงลังกา โดยพระเจ้ากัรตีสิริราชสิงหะ (พ.ศ.2296) ทรงทราบจากชาวฮอลันดาที่กลับไปจากอยุธยาว่าพระศาสนาเจริญรุ่งเรือง ประกอบกับในขณะนั้น ศาสนาวงศ์ในลังกาสูญสิ้น เพราะอิทธิพลของโปรตุเกสและฮอลันดาเข้าไปแทรกแซงในศรีลังกาจึงขาดพระภิกษุผู้สืบทอดศาสนา คงมีเฉพาะสามเณรผู้ใหญ่รูปหนึ่งชื่อ สรณังกร ได้ทูลขอให้พระเจ้ากัรตีสิริราชสิงหะทรงส่งทูตมาขอสมณวงศ์จากอยุธยา ต่อมา พ.ศ.2294 สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระอุบาลีและพระอริยมุนีพร้อมกับพระสงฆ์อีก 12 รูป⁵ ไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาตั้งสังฆมณฑลในลังกา โดยออกเดินทางด้วยเรือเซซีเลีย⁶ และแวะเปลี่ยนเรือออกสกาเบิน⁷ ที่อินโดนีเซีย เมื่อคณะสงฆ์คณะนี้มาถึงลังกาแล้ว ได้ให้การอุปสมบทพระสงฆ์ลังกา 700 รูป สามเณร 3,000 รูป⁸

¹ กรมศิลปากร. (2516). พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 1 ตอน 2. หน้า 65-73.

² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (2514). ไทยรบพม่า. หน้า 312.

³ กรมศิลปากร. (2515). คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัดและพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐ อักษรนิพนธ์. หน้า 149.

⁴ กรมศิลปากร. (2515). เล่มเดิม. หน้า 15.

⁵ กรมศิลปากร. (2535). พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2. หน้า 121.

⁶ พระมหาสมเสียม แลนขัติ. (2535). สยามวงศ์ในลังกา ประวัติพระพุทธศาสนาจากกรุงศรีอยุธยาสู่ลังกาทวีป. หน้า 40.

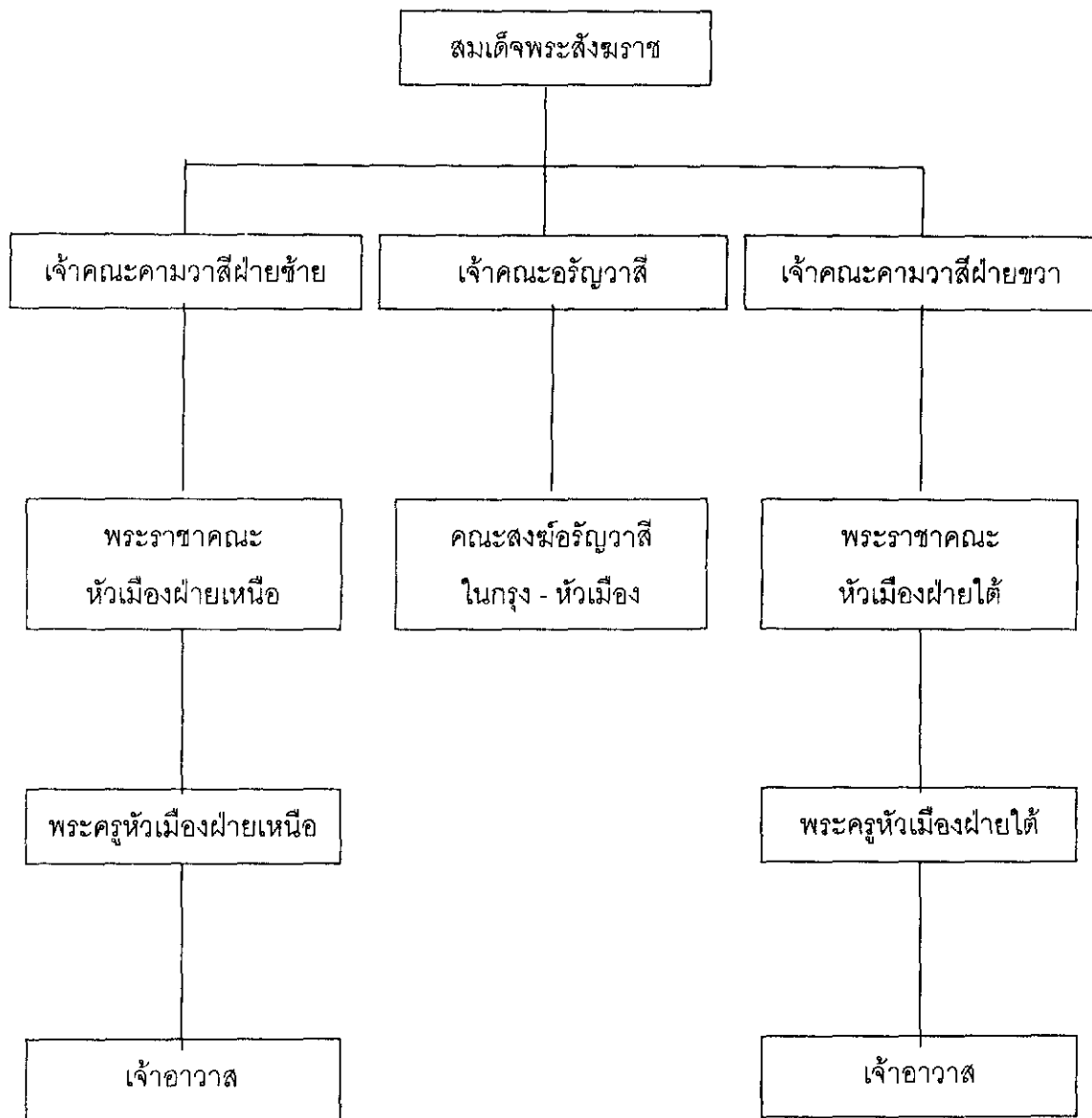
⁷ พระมหาสมเสียม แลนขัติ. (2535). แหล่งเดิม. หน้า 8.

⁸ สิทธารถ พุทธรักขิต. (2521). สยามอุปสัมปทา แปลโดย นันทา วรเนติวงศ์. หน้า 189.

โดยมีพระอุบาลีเป็นพระอุปัชฌาย์ พระสงฆ์ที่ได้รับการอุปสมบทจากพระอุบาลีเรียกว่า สยามวงศ์ หรืออุบาลีวงศ์ และกลายเป็นสยามนิกายอันเป็นคณะสงฆ์ใหญ่ที่สุดในลังกา ต่อมาพระอุบาลีได้อาพาธถึงแก่มรณภาพที่ศรีลังกา พระอริยมุนีพร้อมทั้งพระเถระรูปอื่นได้กลับอยุธยา พระอริยมุนีได้รับการแต่งตั้งให้เป็นสมเด็จพระสังฆราช มีราชทินนามว่า สมเด็จพระ อริยวงศาสังฆราชาธิบดี¹ ในสมัยรัชกาลสมเด็จพระเจ้าเอกทัศ ส่วนในด้านการปกครองคณะสงฆ์ยังคงรูปแบบเดิม

สรุปการปกครองคณะสงฆ์ในสมัยกรุงศรีอยุธยาระยะแรก ๆ ยึดตามรูปแบบของสมัยสุโขทัย โดยแบ่งเป็น 2 คณะ คือ คณะคามวาสี และอรัญวาสี ถึงสมัยสมเด็จพระอินทราชา (พระนครินทราธิราช) พระองค์ส่งพระภิกษุจำนวนหนึ่งไปศึกษาที่ลังกา หลังจากกลับมาจึงเกิดคณะใหม่คือ คณะป่าแก้ว ดังนั้นทำให้การปกครองคณะสงฆ์ แบ่งเป็น 3 คณะได้แก่ คณะคามวาสีฝ่ายซ้าย คณะอรัญวาสีและคณะคามวาสีฝ่ายขวา (คณะป่าแก้ว) จนกระทั่งถึงสมัยอยุธยาตอนปลายก็ยังยึดถือรูปแบบตามสมัยสมเด็จพระอินทราชา (พระนครินทราธิราช)

¹ มหามกุฎราชวิทยาลัย. (2521). *ประวัติการปกครองคณะสงฆ์ไทย และลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ไทยโดยสังเขป*. หน้า 6.

ภาพประกอบ 2 แผนภูมิการปกครองคณะสงฆ์สมัยอยุธยา

ที่มา : พระเมธีธรรมมาภรณ์ (ประยูร ธมมจิตโต). (2533). *การปกครองคณะสงฆ์ไทย*.

หน้า 14.

หลังจากที่กรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าแล้ว เมื่อ พ.ศ.2310 สถาปัตยกรรมเมืองเสียหายมาก วัดและสิ่งมณฑลถูกเผาทำลาย ส่วนพระสงฆ์ต้องลี้ภัยระส่ำระสายไปด้วย¹ จนกระทั่งพระเจ้าตากสินมหาราชขึ้นครองราชย์แล้ว พระองค์ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา โดยการจัดระเบียบสิ่งมณฑล ในปี พ.ศ.2311 สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงโปรดให้นิมนต์พระสงฆ์ที่เป็นผู้รู้ธรรม มาประชุมที่วัดบางหัวใหญ่ (วัดระฆังโฆสิตารามในปัจจุบัน) เพื่อแต่งตั้งพระสังฆราช พระราชาคณะดูแลการปกครองคณะสงฆ์ ในส่วนกลาง หัวเมืองฝ่ายใต้และหัวเมืองฝ่ายเหนือ

ในส่วนกลาง ทรงตั้งพระอาจารย์ดี วัดประดู่² อยุธยา เป็นสมเด็จพระสังฆราชรูปแรก พระอาจารย์ศรี วัดพนัญเชิง อยุธยา เป็นสมเด็จพระสังฆราชรูปที่สอง และพระครูสุวรรณธีรราช มหานี (ชื่น) แห่งเมืองระยอง³ เป็นพระสังฆราชรูปที่สาม ตามลำดับ เพื่อบังคับบัญชา และสั่งสอนทางฝ่ายคณะสงฆ์ ให้อยู่ในพระธรรมวินัยอย่างเคร่งครัด

หัวเมืองฝ่ายใต้ พระเจ้าตากสินมหาราช ได้นิมนต์พระอาจารย์ศรี ซึ่งหนีพม่าออกไปอยู่ที่เมืองนครศรีธรรมราชให้กลับเข้ามาอยู่ที่ธนบุรี ทรงแต่งตั้งให้เป็นพระสังฆราชประจำวัดบางหัวใหญ่

หัวเมืองฝ่ายเหนือ พระพุทธศาสนาหัวเมืองเหนือ ภายหลังเสียอยุธยานั้นพระพุทธศาสนาอยู่ในสภาพตกต่ำมาก เพราะพระสงฆ์ประพฤติตนไม่อยู่ในพระวินัยบัญญัติเข้ามายุ่งเกี่ยวทางด้านการเมือง เช่น ฆ่าคนปล้นทรัพย์สิ่งของ ตีมสุรา ซ่องเสพเมถุน⁴ ตั้งตนเป็นใหญ่ ทำศึกสงคราม พระเจ้าตากสินมหาราชทรงปราบจนสำเร็จ หลังจากนั้นนิมนต์พระสงฆ์หัวเมืองฝ่ายเหนือประชุมเพื่อแยกพระดีและพระชั่วออกจากกัน โดยใช้วิธีพิสูจน์โดยการดำน้ำ⁵ ถ้าแพ้ให้ลงพระราชอาญาแล้วสึกที่ข้อมือมิให้บวชอีก ถ้าชนะให้เป็นพระภิกษุต่อไปตามเดิม พร้อมกับแต่งตั้งพระราชาคณะปกครองคณะสงฆ์หัวเมืองฝ่ายเหนือ⁶ ดังนี้

¹ นนท์ ธรรมสถิต. (2533). พระพุทธศาสนา และคณะสงฆ์ไทย. หน้า 71.

² กรมศิลปากร. (2535). พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2. หน้า 168.

³ ศิริธรรม. (2476). การปกครองคณะสงฆ์ ภาค 1. หน้า 242.

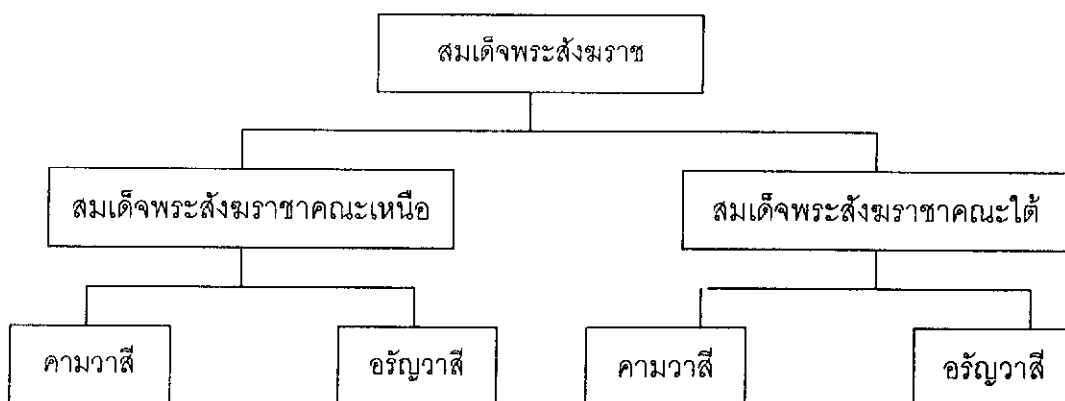
⁴ กรมศิลปากร. (2507). พระราชพงศาวดารกรุงสยาม. หน้า 680.

⁵ กรมศิลปากร. (2535). เล่มเดิม. หน้า 178.

⁶ นคร พันธุ์รงค์. (2526). ประวัติศาสตร์ไทยสมัยกรุงธนบุรีและสมัยรัตนโกสินทร์.

พระพิมลธรรม	เป็นพระราชาคณะเมืองฝาง (สว่างคบุรี)
พระธรรมเจดีย์	เป็นพระราชาคณะเมืองทุ่งยั้ง
พระธรรมราชา	พระเทพกวี เป็นพระราชาคณะเมืองสวรรคโลก
พระธรรมอุดม	เป็นพระราชาคณะเมืองพิชัย
พระโพธิวงศ์	เป็นพระราชาคณะเมืองพิษณุโลก

การปกครองคณะสงฆ์ในสมัยธนบุรี ได้เปลี่ยนไปโดยพระเจ้าตากสินมหาราชได้รวม คณะสงฆ์คามวาสี และคณะสงฆ์อรัญวาสีเข้าไว้กับคณะสงฆ์ทั้งสองฝ่าย เรียกว่าคณะเหนือ¹ และคณะใต้² ดังจะพบว่า เจ้าคณะใหญ่ใช้คำลงท้ายว่า "มหาคุณฤศร บวรสังฆาราม คามวาสี อรัญวาสี"³ ตามลักษณะโครงสร้างการปกครองคณะสงฆ์สมัยธนบุรีดังนี้

ภาพประกอบ 3 แผนภูมิการปกครองคณะสงฆ์สมัยธนบุรี

ที่มา : อัจฉรา กาญจนรัมย์. (2523). การฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น. (พ.ศ.2325 – 2394). หน้า 105.

¹ คณะเหนือ ในสมัยกรุงศรีอยุธยา คือ คามวาสีฝ่ายซ้าย

² คณะใต้ ในสมัยกรุงศรีอยุธยา คือ คามวาสีฝ่ายขวา

³ มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2521). ประวัติการปกครองคณะสงฆ์ไทยและลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ไทยโดยสังเขป. หน้า 53.

การทำนุบำรุงพระศาสนาของพระเจ้ากรุงธนบุรี แม้จะเป็นไปด้วยความเรียบร้อยและเจริญขึ้นมากในระยะต้น แต่ช่วงปลายรัชกาล พระเจ้าตากสินมหาราชมีสัญญาวิปลาสสำคัญพระองค์ว่าเป็นพระโสดาบัน¹ ดังปรากฏในพระราชพงศาวดาร ทำให้สิ่งสมณทลกลับเสื่อมโทรมลงไปอีก

การปกครองคณะสงฆ์สมัยรัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ 1 – รัชกาลที่ 6)

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช (รัชกาลที่ 1) เสด็จขึ้นครองราชสมบัติ เป็นปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรีใน พ.ศ.2325 พระราชภารกิจสำคัญประการแรกคือ ทรงจัดระเบียบฝ่ายอาณาจักรให้มั่นคงถาวร พระราชภารกิจที่พระองค์ต้องจัดการเร่งด่วน คือ การชำระสถาบันสงฆ์ เนื่องจากเกิดปัญหาความแตกแยกในสถาบันสงฆ์ ซึ่งมีมาตั้งแต่ปลายสมัยธนบุรี สืบเนื่องมาจากพระสงฆ์ แบ่งออกเป็น 2 ฝ่าย คือ

1. ฝ่ายสมเด็จพระสังฆราช (ศรี) วัดบางหว้าใหญ่ พระพุฒาจารย์ วัดบางหว้าน้อย พระพิมลธรรม วัดโพธาราม ปฏิบัติตามพระธรรมวินัยไม่กราบไหว้ฆราวาส

2. ฝ่ายสมเด็จพระสังฆราช (จีน) วัดหงส์ พระวันรัต (ทองอยู่) และพระรัตนมณี (แก้ว) ไม่ปฏิบัติตามพระธรรมวินัย กราบไหว้ฆราวาส

ฝ่ายสมเด็จพระสังฆราช (ศรี) และคณะไม่ยอมถวายบังคมพระเจ้าตากสินมหาราชจึงถูกลงพระราชอาญา เมื่อผลัดเปลี่ยนรัชกาล พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช

¹ เหตุการณ์เกี่ยวกับพระสัญญาวิปลาสในปลายรัชกาล สำคัญพระองค์ว่าเป็นพระโสดาบัน มีรับสั่งให้ประชุมพระราชาคณะ แล้วทรงตั้งปัญหาถามว่า พระสงฆ์ที่เป็นปุถุชนจะกราบไหว้ดุกหัตถ์ผู้เป็นโสดาบันได้หรือไม่ พระราชาคณะโดยมากกลัวพระราชอาญา ก็ถวายพระพรว่าได้ แต่สมเด็จพระสังฆราชวัดบางหว้าใหญ่ พระพิมลธรรม วัดโพธาราม และพระพุฒาจารย์ วัดบางหว้าน้อย ถวายพระพรว่าไม่สมควรไหว้ พระเจ้ากรุงธนบุรีทรงพระพิโรธ รับสั่งให้นำสมณะทั้ง 3 รูปกับพระภิกษุที่เป็นฐานานุกรมและศิษย์ทั้งหลายไปลงพระราชอาญา และถูกปลดออกจากตำแหน่งต้องไปชานอจมอยู่ที่วัดหงส์ อ้างใน กรมศิลปากร. (2535). *พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2*. หน้า 225.

โปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระสังฆราช (ศรี) เป็นสมเด็จพระสังฆราชองค์แรกแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ (พ.ศ.2325 - 2337) ¹ ส่วนพระพุฒาจารย์ และพระพิมลธรรม แต่งตั้งให้เป็นพระราชาคณะกลับไปครองพระอารามเดิม

ฝ่ายสมเด็จพระสังฆราช (ชื่น) วัดหงส์ ะวันรัต (ทองอยู่) และ พระรัตนมุนี (แก้ว) ² รัชกาลที่ 1 ได้ลงโทษโดยปลดออกจากตำแหน่ง ปราบกฏในพระราชพงศาวดารกล่าวไว้ดังนี้

1. พระวันรัตน (ทองอยู่) โปรดให้สึกออกมารับราชการมีบรรดาศักดิ์เป็นหลวงอนุชิตพิทักษ์ ปราบกฏว่ามีเบื้องหลังในการปลดพระวันรัตน (ทองอยู่) ครั้งนี้คือ กรมพระราชวังบวรสถานมงคล ได้มีเรื่องไม่พอพระทัยกับพระวันรัตน (ทองอยู่) สาเหตุเพราะในสมัยที่พระเจ้าตากสินมหาราชทรงสนพระทัยในการฝึกกรรมฐาน กรมพระราชวังบวรสถานมงคล ได้เข้าไปเฝ้าพระเจ้าตากสินมหาราช ในขณะที่ประทับอยู่ในพระบรมมหาราชวังและกำลังทรงปฏิบัติกรรมฐานอยู่ โดยมีพระวันรัตน (ทองอยู่) กำกับเป็นประธานทำให้กรมพระราชวังบวรสถานมงคล ต้องรับพระราชอาญาโทษด้วยพระหัตถ์จากพระเจ้าตากสินมหาราช 60 ที กรมพระราชวังบวรสถานมงคล จึงพยาบาลพระวันรัตน (ทองอยู่) จะเห็นได้ว่า เมื่อมีรับสั่งให้สึกพระวันรัตนออกมานั้น ได้ลงพระราชอาญาเขียน 100 ที และกรมพระราชวังบวรสถานมงคลให้ประหารชีวิต ³ แต่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงขอชีวิตไว้เพราะเคยเป็นอาจารย์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยมาก่อน

2. พระรัตนมุนี (แก้ว) โปรดให้สึกออกมา ทำหน้าที่เป็นอาลักษณ์

3. พระสังฆราช (ชื่น) วัดหงส์ ถูกลดสมณศักดิ์ เป็นพระธรรมธีรราชมุนี ว่าที่พระวันรัตน การที่พระสังฆราช (ชื่น) ยังคงเป็นพระราชาคณะผู้ใหญ่ต่อไป ทำให้เห็นความต่อเนื่องของความขัดแย้งในวงการคณะสงฆ์ เพราะหลังจากถูกลดสมณศักดิ์เป็นพระธรรมธีรราชมุนีว่าที่พระวันรัตนไม่นานนัก ก็ถูกลดสมณศักดิ์ลงมาเป็นพระธรรมไตรโลกอีกครั้งหนึ่ง ด้วยข้อหา นำเอาผ้าसानเครื่องยศ ⁴ ที่ได้รับพระราชทานไปขาย ⁵

¹ สังคม ศรีจันทร์เต็ม. (ม.ป.ป.). พระประวัติสมเด็จพระสังฆราช 19 พระองค์. หน้า 17.

² เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. (2504). พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1. หน้า 17.

³ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. (2504). พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1.

หน้า 27-28.

⁴ ผ้าसानเป็นผ้าทอดด้วยขนสัตว์หรือทอดด้วยเปลือกไม้ อ่างใน ราชบัณฑิตยสถาน. (2531). พจนานุกรมฉบับเฉลิมพระเกียรติ พ.ศ.2530. หน้า 355.

⁵ กรมศิลปากร. (2535). พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2. หน้า 235.

นอกจากคณะสงฆ์ที่มีสมณศักดิ์สูงจะแตกแยกกันเองแล้วยังมีพระสงฆ์สามเณรบางรูปที่ไม่ปฏิบัติตามพระธรรมคำสั่งสอนละเมิดพระธรรมวินัย ส่งผลให้พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช " ตรากฎหมายคณะสงฆ์ " ออกมาเพื่อควบคุมความประพฤติของพระสงฆ์ให้ปฏิบัติเคร่งครัดตามพระธรรมวินัย ดังนั้นตั้งแต่ พ.ศ.2325 – 2344 ได้มีการตรากฎหมายคณะสงฆ์ออกมาเรื่อย ๆ รวม 10 ฉบับ¹ ถึงแม้ว่าจะมีกฎหมายควบคุม แต่ก็ยังมีพระสงฆ์ไม่ปฏิบัติตามพระธรรมวินัย ต้องลี้กจากเพศบรรพชิตจำนวน 128 รูป² จึงทำให้ต้องปรับปรุงการปกครองคณะสงฆ์

การปกครองคณะสงฆ์สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชมีลักษณะคล้ายสมัยอยุธยา แต่มีการเปลี่ยนแปลงโดยแบ่งพระสงฆ์เป็น 3 คณะคือ ความวาสี ฝ่ายชวา ความวาสีฝ่ายซ้าย และอริยวาสี เจ้าคณะใหญ่ของทั้ง 3 คณะคือ สมเด็จพระอริยวงศ์

¹ กฎหมายคณะสงฆ์ 10 ฉบับ ตั้งแต่ พ.ศ.2325-2344

ฉบับที่ 1 พ.ศ.2325 ห้ามไม่ให้พระสงฆ์เทศน์เป็นกาพย์ กลอน หรือเป็นถ้อยคำที่ตลกคะนอง หากฝ่าฝืนมีความผิดให้ลงโทษทั้งตัวพระสงฆ์และญาติโยมด้วย

ฉบับที่ 2 พ.ศ.2326 ห้ามพระสงฆ์ไม่ได้รับฝากสิ่งของจากฆราวาส

ฉบับที่ 3 พ.ศ.2326 ห้ามพระสงฆ์สามเณรเที่ยว แสดงอุตริมนุชธรรม คบค้ากันเป็นกบฏต่อแผ่นดิน

ฉบับที่ 4 พ.ศ.2326 ให้พระราชาคณะสอดส่องดูแล ถ้าพระสงฆ์รูปใดหยาบช้าสอนยากก็ให้กำจัดออกจากศาสนา

ฉบับที่ 5 พ.ศ.2326 ห้ามพระสงฆ์สามเณร ที่เป็นอลัชชีเข้าไปทำสังฆกรรมในอุโบสถ

ฉบับที่ 6 พ.ศ.2326 ห้ามพระสงฆ์ สามเณร ให้ผลไม้ ดอกไม้ ใบไม้แก่ฆราวาส แล้วห้ามไม่ให้พระสงฆ์เป็นหมอนวด หมอยา

ฉบับที่ 7 พ.ศ.2326 ห้ามพระสงฆ์ และพระราชาคณะเอาเรื่องที่พระสงฆ์ทะเลาะวิวาทกันมาถวายให้พระมหากษัตริย์ทราบ

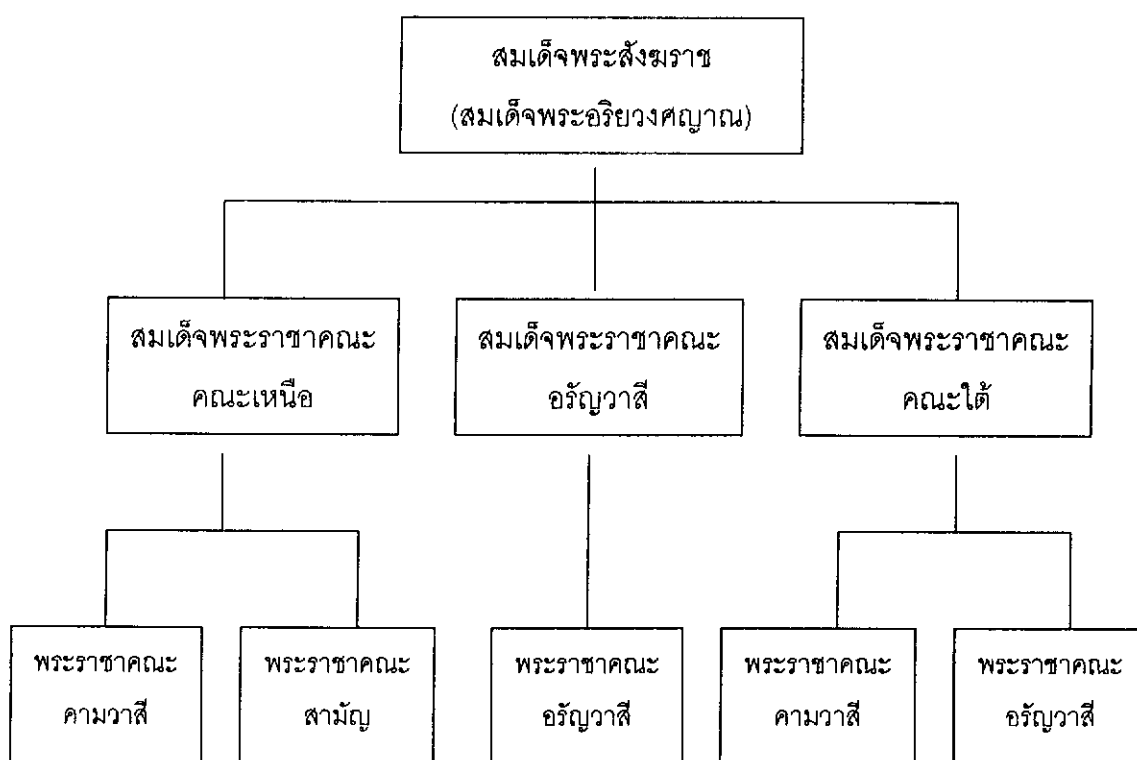
ฉบับที่ 8 พ.ศ.2332 ห้ามฆราวาสไม่ให้ถวายเงิน ทอง นาค แก้วแหวน ทองเหลือง ทองขาว ทองสัมฤทธิ์และสิ่งของอันมิควรถวาย

ฉบับที่ 9 พ.ศ.2337 ห้ามพระสงฆ์ สามเณร เสพย์เมถุน ปาราชิก

ฉบับที่ 10 พ.ศ.2344 ห้ามพระสงฆ์ สามเณร เสพย์สุรา น้ำตาลส้ม อินอาหารค่า เที้ยวดูโชน ดูหนัง เป็นต้น อ้างใน กฎหมายตราสามดวง เล่ม 4. (2505). หน้า 161 – 228.

² แหล่งเดิม. หน้า 226.

(บางครั้งเป็นสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์) สมเด็จพระวันรัตน์ และสมเด็จพระพุฒาจารย์ ตามลำดับ ครั้นถึงรัชกาลที่ 1 เนื่องจากคณะอรัญวาสีมีพระสงฆ์น้อยลง จึงได้ยุบคณะนี้ คงไว้แต่ตำแหน่งสมเด็จพระพุฒาจารย์ เจ้าคณะใหญ่ เพราะมีหน้าที่ต้องตามเสด็จและเปลี่ยนตำแหน่งเจ้าคณะรองอรัญวาสี เป็นพระญาณสังวร ตำแหน่งพระญาณไตรโลก ซึ่งเดิมเป็นเจ้าคณะรองอรัญวาสี จึงเป็นตำแหน่งพระราชาคณะสามัญตั้งแต่นั้นมา ส่วนคณะสงฆ์ซึ่งเหลืออยู่ 2 คณะนั้น ในสมัยรัชกาลที่ 1 จึงเปลี่ยนเรียกใหม่ว่า คณะเหนือ และคณะใต้ ตำแหน่งเจ้าคณะคงเดิม คือ สมเด็จพระอริยวงศ์ เป็นเจ้าคณะใหญ่คณะเหนือ และสมเด็จพระวันรัตน์เป็นเจ้าคณะใหญ่คณะใต้¹ จะเห็นได้จากโครงสร้างการปกครองคณะสงฆ์สมัยรัชกาลที่ 1 ดังนี้

ภาพประกอบ 4 แผนภูมิการปกครองคณะสงฆ์ในสมัยรัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ 1)

ที่มา : อัจฉรา กาญจนโมทย์. (2505). การฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ.2325 – 2394). หน้า 105.

¹ นันทนา วัฒนสุข. (2516). บทบาทของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เกี่ยวกับทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา. หน้า 29.

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระองค์ทรงใช้เวลาไปกับการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา เนื่องจากการศึกสงครามว่างเว้นลงดังนี้

1. ตรากฎหมายพระสงฆ์ พ.ศ.2353 ว่าด้วยเรื่องพระสงฆ์ สามเณร ประพฤติมิชอบด้วยพระวินัย โดยกล่าวถึงพระสงฆ์ สามเณร ไม่รักษาศีลสิกขาบท เทียบคบบกับฆราวาส นุ่งผ้าเหมือนฆราวาส ต้มสุรา กินของตอกลางคืน เป็นโจรเที่ยวฉกชิงวิ่งราว เดินเอาบุหรี่ปัดหู กลางคืนไปดูมหรสพ กลางวันไปยื่นจีบสีกา เล่นแข่งเรือ เล่นว่าว เตะตะกร้อ¹ เป็นต้น เมื่อพระสงฆ์ประพฤติผิดดังตัวอย่างเหล่านี้จะถือว่าต้องอาบัติเป็นพระอลัชชี²

2. ปรับปรุงการสอบพระปริยัติธรรมใหม่ แต่เดิมสมัยอยุธยากำหนดเปรียญ 3 ชั้น บาเรียนตรี เรียนพระสูตร บาเรียนโท เรียนพระสูตร พระวินัย บาเรียนเอก เรียนพระสูตร พระวินัย พระอภิธรรม รัชกาลที่ 2 ทรงให้เปลี่ยนแปลงเป็น 9 ประโยค เพื่อกวัดข้นให้ภิกษุ สามเณร มีความรู้มากยิ่งขึ้น

3. จัดส่งพระสงฆ์ไทยไปลังกา ในปี พ.ศ.2356 พระศาสนวงศ์ชาวลังกาเข้ามากรุงเทพฯ แจ้งว่าพระมหาสังฆนายกแห่งลังกาให้อัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุเข้ามาถวาย แต่ไม่มีเอกสารหลักฐานตามที่แจ้ง และเมื่อเข้ามาอยู่ในกรุงเทพฯ แล้ว ก็ไม่ค่อยปรองดองกับพระสงฆ์ลังกาที่เข้ามา ก่อน พระเจ้าอยู่หัวทรงแคลงพระราชหฤทัยว่าจะบวชจากลังกาจริงหรือเปล่า ทั้งทรงทราบวาประเทศลังกาเสียเอกราช แก่อังกฤษ ทรงเป็นห่วงพระสงฆ์ในลังกามาก จึงทรงจัดส่งพระสงฆ์ไทยจากคณะเหนือกับคณะใต้ไปลังกา ได้คัดเลือกพระภิกษุจากวัดเสียบ 4 รูป คือ พระอาจารย์ดี พระอาจารย์เทพ พระคงและพระห้วง จากวัดมหาธาตุ 4 รูป คือ พระอาจารย์อยู่ พระแข่ง พระปราง และพระม่วงร่วมกับพระลังกาอีก 2 รูป คือ พระรัตนपालะ กับพระหิธายะ รวมเป็น 10 รูป

คณะสงฆ์ชุดนี้ออกเดินทางเมื่อ พ.ศ.2357 แต่เมื่อถึงปากน้ำชุมพร เรือก็เสียจึงไปตกค้างอยู่นครศรีธรรมราช 11 เดือน จึงได้เดินทางต่อไปยังลังกา ไปถึงลังกาได้พำนักอยู่ที่วัดบุปผารามเมืองแกนตี ซึ่งเป็นที่พระอุบาลีที่เดินทางไปสืบพระพุทธศาสนาครั้งกรุงศรีอยุธยาเคยจำพรรษาอยู่และมรณภาพที่วัดนี้ คณะสงฆ์ชุดนี้เมื่อพำนักดูการศาสนาในลังกาได้ 1 ปี จึงได้เดินทางกลับถึงกรุงเทพฯ เมื่อ พ.ศ.2361 พร้อมทั้งนำสมณสาส์น หน่อตันโพธิ์ พระพุทธรูปหลายชนิดกลับมาด้วย³ นับเป็นครั้งแรกแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ที่ได้ส่งคณะสงฆ์เป็นสมณทูตไปต่างประเทศ

¹ พระราชกำหนด. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ.1172). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 567. หมวดกฎหมาย กท.ร.2.

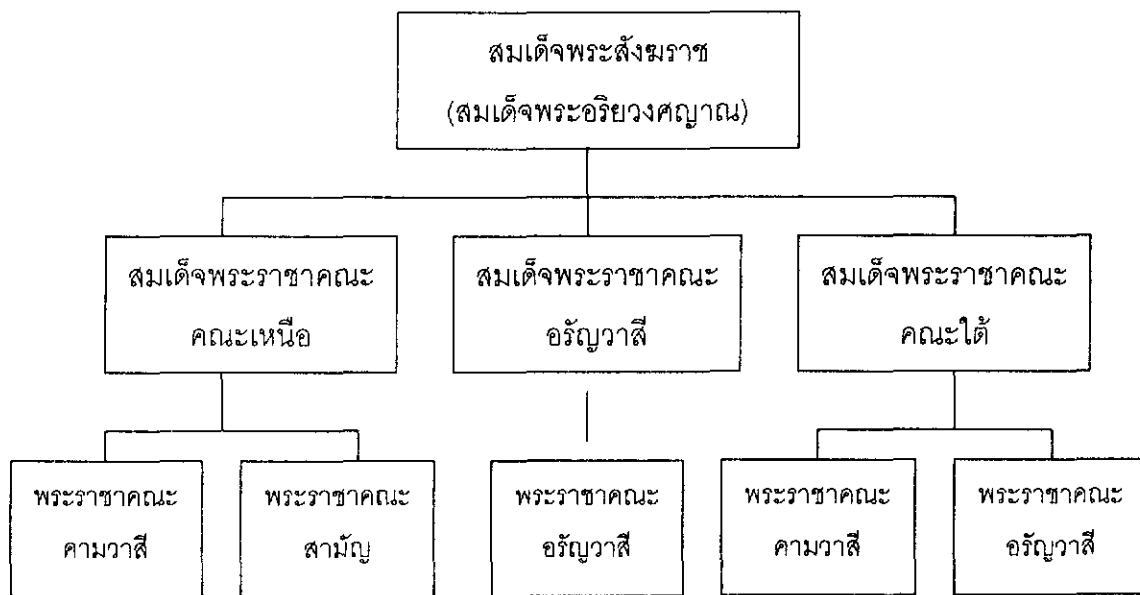
² อลัชชี หมายถึง ผู้ไม่มีความละอายและพระภิกษุสงฆ์ผู้มีประพฤติละเมิดพุทธบัญญัติ

³ สิริวัฒน์ คำวันสา. (2541). ประวัติพระพุทธศาสนาในประเทศไทย. หน้า 71.

3. ประเพณีวิสาขบูชา พิธีวิสาขบูชาได้มีมาตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัย ดังปรากฏในหนังสือเรื่องนางนพมาศ แต่ขาดตอนลงในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลายเพราะเกิดสงคราม ครั้นถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 ทรงปรึกษากับสมเด็จพระสังฆราชและพระราชอาคณະแล้วโปรดให้จัดพิธีวิสาขบูชาขึ้น เมื่อ พ.ศ.2360 (เรื่องนี้มีคนเข้าใจผิดว่า รัชกาลที่ 4 เป็นผู้เริ่มครั้งแรก)¹

4. ทรงสถาปนาสมเด็จพระสังฆราช 3 องค์คือ สมเด็จพระสังฆราช (มี) วัดราชบูรณะ สมเด็จพระสังฆราช (สุก) วัดราชสิทธาราม และสมเด็จพระสังฆราช (ต่อน) วัดสระเกศ²

การปกครองคณะสงฆ์ ในสมัยรัชกาลที่ 2 ไม่เปลี่ยนแปลงคงใช้รูปแบบเดียวกันกับสมัยรัชกาลที่ 1

ภาพประกอบ 5 แผนภูมิการปกครองคณะสงฆ์ในสมัยรัชกาลที่ 2

ที่มา : อัจฉรา กาญจนมัย. (2523). การฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ.2325-2394). หน้า 105.

¹ สิริวัฒน์ คำวันสา. (2541). ประวัติพระพุทธศาสนาในประเทศไทย. หน้า 60.

² เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. (2504). พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2. หน้า 78.

สมัยรัชกาลที่ 3 พระองค์ทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ตั้งแต่ครั้งยังเป็นสมเด็จพระ
พระราชวังบวรประทับที่วังท่าพระ (บริเวณที่ตั้งมหาวิทยาลัยศิลปากรในปัจจุบัน)

พระราชกรณียกิจ ด้านทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ที่สำคัญ ๆ ดังนี้

1. การปกครองคณะสงฆ์ ได้มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงบ้าง โปรดให้รวมพระอารามหลวง
และอารามราษฎร์ทั้งหมดในกรุงเทพฯ เข้าด้วยกัน แยกตั้งเป็นอีกคณะหนึ่ง เรียกว่า "คณะกลาง"
ขึ้นในกรมหมื่นนุชิตชิโนรส วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม สรุปได้ว่า เดิมมี 3 คณะ เพิ่ม 1 คณะ
รวมเป็น 4 คณะ¹ คือ

1. คณะเหนือ มีอำนาจหน้าที่ปกครองสงฆ์หัวเมืองฝ่ายเหนือและหัวเมืองอีสานทั้งหมด
2. คณะใต้ มีอำนาจหน้าที่ปกครองคณะสงฆ์หัวเมืองฝ่ายใต้ทั้งหมด
3. คณะอรัญญวาสีมีอำนาจหน้าที่ปกครองคณะสงฆ์ในวัดที่เน้นด้านวิปัสสนากรรมฐาน

เป็นหลักหัวราชอาณาจักร

4. คณะกลาง มีอำนาจหน้าที่ปกครองคณะสงฆ์ในกรุงเทพฯ ทั้งหมด (คณะที่เพิ่ม
ขึ้นใหม่) ในปลายรัชกาลที่ 3 ได้มีคณะสงฆ์ธรรมยุต เรียกว่า บวรนิเวศาคณะ ขึ้นอยู่กับคณะกลาง
ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า ฯ

ส่วนการปกครองแต่ละคณะก็มีการปกครองกันเป็นลำดับชั้นลงไปคือสมเด็จพระราชาคณะ
เจ้าคณะใหญ่ เจ้าคณะรอง พระราชาคณะ พระครู การปกครองภายในวัดก็จะมีเจ้าอาวาสเป็น
ผู้ดูแลอยู่ในวัด ถ้าวัดใดเป็นวัดหลวงซึ่งเป็นวัดที่พระมหากษัตริย์ทรงสร้างหรืออุปถัมภ์พระองค์จะทรง
เป็นผู้แต่งตั้งเจ้าอาวาสไปปกครอง ซึ่งจะพิจารณาตามชั้นของวัดและสมณศักดิ์ที่สูงขึ้นของพระสงฆ์
ดังจะเห็นได้ว่า พระสังฆราชในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น จะมาจากพระอารามไหนก็ตาม แต่เมื่อเป็น
สมเด็จพระสังฆราช จะต้องมาสถิตที่วัดมหาธาตุ² สำหรับพระราชาคณะรูปอื่น ๆ ก็เช่นเดียวกัน
เมื่อได้รับเลื่อนตำแหน่งสูงขึ้นก็ต้องเปลี่ยนวัดใหม่ไปด้วย เช่น

สมเด็จพระสังฆราช	วัดมหาธาตุ
สมเด็จพระวันรัต	วัดระฆังโฆสิตาราม
พระพุทธานุชาจารย์	วัดสระเกศ

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (2513). ตำนานคณะสงฆ์.
หน้า 47.

² หอพระสมุดวชิรญาณ. หมายรับสั่งรัชกาลที่ 2 จ.ศ.1184 (พ.ศ.2365). เลขที่ 1 หมาย
กำหนดการอาราธนาสมเด็จพระสังฆราช (ตอน) วัดสระเกศ ไปวัดมหาธาตุ.

พระพิมลธรรม	วัดสุทัศนเทพวราราม
พระธรรมอุดม	วัดอรุณราชวราราม
พระธรรมเจดีย์	วัดจักรวรรดิราชาวาส
พระธรรมติโลกาจารย์	วัดประยุรวงศาวาส
พระพรหมมุนี	วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม
พระโพธิวงษาจารย์	วัดหนึ่ง
พระเทพกวี	วัดโมฬีโลกยาราม
พระเทพโมลี	วัดราชบูรณะ ¹

ส่วนการปกครองหัวเมืองนั้นผู้รั้งกรมการเมือง จะมีหน้าที่ดูแลพระสงฆ์ ซึ่งมีสังฆการีและพระราชาคณะเป็นผู้ช่วย จึงทำให้เห็นได้ว่าการปกครองคณะสงฆ์ในสมัยรัชกาลที่ 1 แม้จะมีโครงสร้างการปกครองคณะสงฆ์อย่างเป็นระบบและมีการบังคับบัญชาตามลำดับชั้น แต่อำนาจในการตัดสินใจการสั่งการของพระสงฆ์ไม่ได้อยู่ที่พระสังฆราชหรือพระราชาคณะอย่างแท้จริงทั้งหมด อำนาจในการตัดสินใจ การสั่งการของพระสงฆ์ในส่วนกลางขึ้นอยู่กับพระมหากษัตริย์ จะเห็นได้จาก “กฎพระสงฆ์”² ซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชโปรดให้มีการกำหนดขึ้นก็ดี การดำเนินคดีกับพระสงฆ์ที่ประพฤติชอบในวินัยก็ดี พระมหากษัตริย์ทรงจัดการแก้ไข โดยผ่านบุคคลของรัฐคือสังฆการี เช่น การลงโทษภิกษุที่ผิดวินัยต่าง ๆ ในสมัยรัชกาลที่ 1 บางรูป ถูกตำราสให้สึก บางรูปโปรดแต่งตั้งให้กลับเข้ามาดำรงสมณฐานันดรศักดิ์ตามเดิม เช่น ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยก็ทรงโปรดให้กรมหมื่นรักษรรณเรศ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ กรมหมื่นสุนทรภักษ์ดำเนินการสอบกรณีผู้ฟ้องพระพุทโธษาจารย์ (บุญศรี) วัดมหาธาตุ พระญาณสมโพธิ (เคม) วัดนาคกลาง พระมงคลเทพ (จีน) วัดหน้าพระเมรุ ว่ากระทำเมถุนปราชิกจนมีบุตรเติบโตหลายคน³ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าอยู่หัวทรงโปรดให้ชำระพระสงฆ์ที่ประพฤติอณาจารสำหรับพระสงฆ์ที่ทำผิดถูกจับสึกประมาณ 500 เศษ สำหรับผู้ทีนี้

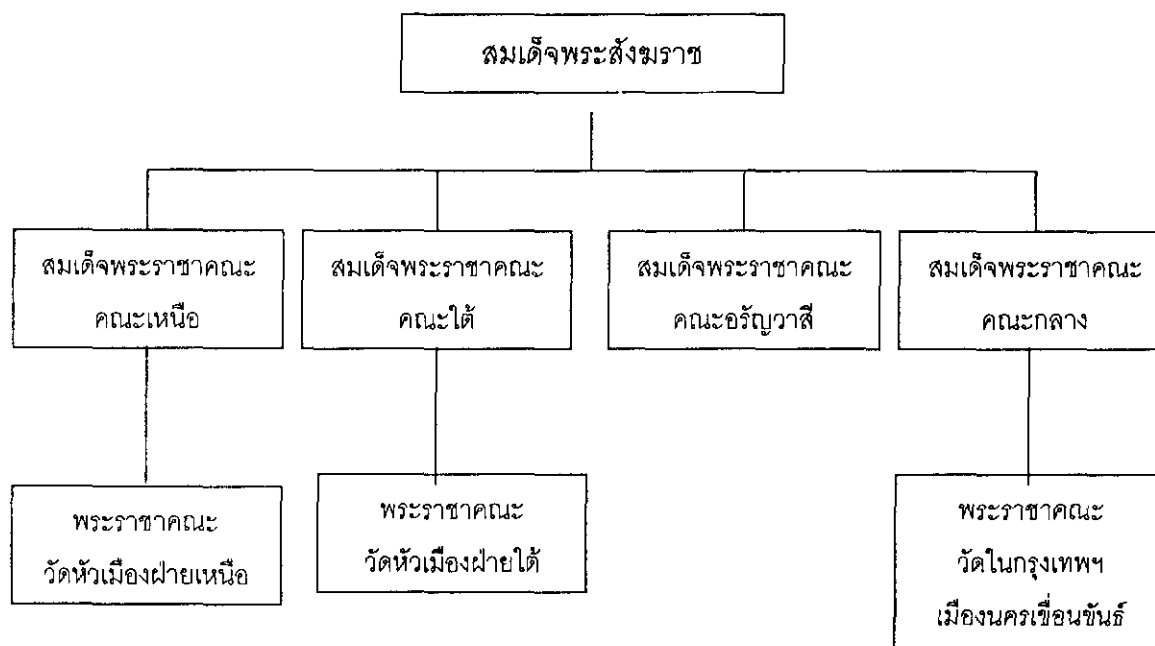
¹ หอพระสมุดวชิรญาณ. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ.1205 (พ.ศ.2386). เลขที่ 161 ดำเนินเลื่อนและตั้งสมเด็จพระสังฆราช พระราชาคณะ จ.ศ.1205.

² กฎหมายตราสามดวง เล่ม 4. (2505). หน้า 161 – 228.

³ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. (2504). พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2.

ไปก็มีจำนวนมาก¹ ซึ่งเป็นปัญหาในการปกครองคณะสงฆ์ทำให้รัชกาลที่ 3 ต้องเปลี่ยนแปลงการปกครองคณะสงฆ์อีกครั้ง ซึ่งแต่เดิมมี 3 คณะคือ คณะเหนือ คณะใต้ คณะอรัญวาสี เพิ่มมาอีก 1 คณะ คือคณะกลาง เพื่อให้ดูแลวัดในกรุงเทพฯ และเมืองนครเขื่อนขันธ์ (พระประแดง) ตามลักษณะโครงสร้างการปกครองคณะสงฆ์ในสมัยรัชกาลที่ 3 ดังนี้

แผนภูมิการปกครองคณะสงฆ์สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ 3)²

ภาพประกอบ 6 แผนภูมิการปกครองคณะสงฆ์ในสมัยรัชกาลที่ 3

ที่มา : อัจฉรา กาญจนมัย. (2523). การฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ.2325 - 2394). หน้า 108.

¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. (2504). พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3. หน้า 81.

2. สงสมณฑลทูตไปศรีลังกา 2 ครั้ง ครั้งแรก พ.ศ.2385 ครั้งที่สอง พ.ศ.2387 ครั้งแรกในสมัยสมเด็จพระสังฆราช (นาค) สืบเนื่องมาจากมีพระลังกา 5 รูป สามเณร และคฤหัสถ์ 4 คน ได้เข้ามากรุงเทพฯ เมื่อ พ.ศ.2383 ครั้งต่อมาปลายปี 2385 พระและคฤหัสถ์ชาวลังกาเหล่านี้จะกลับเมืองลังกา พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ จึงทรงถวายความสะดวกในการเดินทาง และโปรดให้พระไทยอีก 5 รูป ร่วมเดินทางไปด้วย พระไทยทั้ง 5 ได้ไปถึงลังกาแล้ว ได้ขอยืมพระไตรปิฎกจากลังกาเข้ามาด้วย 40 คัมภีร์¹ ต่อมาในปี พ.ศ.2387 พระลังกาได้มีหนังสือมาเตือนเรื่องพระไตรปิฎก 40 คัมภีร์ที่ยืมมา เมื่อทรงทราบจึงโปรดให้เจ้าพนักงานจัดเรืออุทมเดชนำคัมภีร์ไปคืน และโปรดให้พระไทย 6 รูป สามเณร 1 รูป ออกไปส่งในคราวนี้ ถือเป็นการไปส่งสิทธิ์ตถสามเณรชาวลังกา ที่ได้บวชเป็นพระแบบไทยด้วย (สามเณรรูปนี้เข้ามาพร้อมกับพระลังกาคราวนั้นแต่ไม่กลับยังอยู่เมืองไทยจนได้บวชเป็น พระแล้วก็ขอ กลับคราวนี้ด้วย) ในการนี้พระเจ้าอยู่หัวได้มีสมณสาส์นไปถวายสังฆนายกลังกากับทั้งรูปเทียน ต้นไม้เงินทองไปบูชาพระทันตธาตุด้วย ครั้งพระสงฆ์เหล่านี้กลับสู่เมืองไทย ได้มีพระเณรและคฤหัสถ์ชาวลังการ่วมเดินทางมาด้วยถึง 40 คน และได้ขอยืมพระไตรปิฎกมาอีก 30 คัมภีร์²

3. แต่งตั้งสมเด็จพระสังฆราชปกครองคณะสงฆ์ เมื่อสมเด็จพระสังฆราช (ด่อน) สิ้นพระชนม์ใน พ.ศ.2385 ได้ทรงสถาปนาพระพนรัตน์ (นาค) วัดราชบูรณะขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราชแทน ครั้นเมื่อสมเด็จพระสังฆราช (นาค) สิ้นพระชนม์ใน พ.ศ.2392 นั้น ตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชก็ได้ว่างมาจนถึงสิ้นสมัยรัชกาลที่ 3

ในสมัยรัชกาลที่ 4 เป็นช่วงที่เริ่มปรับตัวทางด้านสังคม และวัฒนธรรม ให้เข้ากับขนบธรรมเนียมตะวันตกเท่าที่สามารถทำได้ ต่อจากนั้นได้เริ่มต้นปฏิรูปการศาสนาตามลำดับดังนี้

1. กำเนิดประเพณีมาฆบูชา

วันมาฆบูชา (เพ็ญเดือน 3) เป็นวันสำคัญวันหนึ่งทางพุทธศาสนา จึงสมควรจะให้มีการประกอบพิธีบำเพ็ญกุศลขึ้นเช่นเดียวกับที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โปรดให้จัดพิธีบำเพ็ญกุศลเนื่องในวันมาฆบูชาขึ้น ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เมื่อ พ.ศ.2394 เป็น ครั้งแรก และโปรดให้ทางราชการถือเป็นกำหนดตลอดมา ต่อมาวัดอื่น ๆ ทั่วพระราชอาณาจักรก็ได้จัดขึ้นเช่นกัน จึงได้ปฏิบัติสืบมาจนตราบเท่าทุกวันนี้

¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. (2514). พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3. หน้า 82.

² แหล่งเดิม. หน้า 92.

2. ความสัมพันธ์กับลังกา

เมื่อ พ.ศ.2395 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริว่า ในรัชกาลก่อน ๆ ไทยเราเคยติดต่อกับพระลังกาหลายครั้ง คัมภีร์ที่เคยยืมมาก็ยังมีได้ส่งคืน กับทั้งชาวลังกาได้ฝากของเข้ามาถวายก็หลายสิ่ง ยังมีได้พระราชทานตอบแทน จึงโปรดให้ข้าราชการไทย 6 คน พระสงฆ์ 10 รูป คือพระอโนมศิริมุนี วัดปทุมคงคา พระมหาชื่น วัดพิชัยญาติ พระมหาอรุณ วัดบวรนิเวศ พร้อมกับพระอันดับอีก 7 รูป นำคัมภีร์ไปส่งคืน การไปลังกาครั้งนี้ ได้รับการต้อนรับอย่างดีมาก จากลังกา มีการยิงสลุต มีการตั้งขบวนเรือมารับและแห่ในเมืองลังกา¹

3. การปกครองคณะสงฆ์ ยังคงมี 4 คณะคือ คณะเหนือ คณะใต้ คณะอรัญวาสี และคณะกลาง ซึ่งคณะกลางมีความเปลี่ยนแปลงต่างไปจากสมัยรัชกาลที่ 3 เดิมมีความสำคัญน้อยกว่าคณะเหนือ คณะใต้ พอถึงรัชกาลที่ 4 กลายเป็นคณะที่กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงปกครองบังคับบัญชาโดยตรง มีวัดในสังกัดประมาณ 61 วัด² จึงได้แบ่งการปกครองย่อยลงไปอีก 3 คณะ (กิ่ง) คือ

คณะวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม มีพระปลัดของกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ปกครองบังคับบัญชา

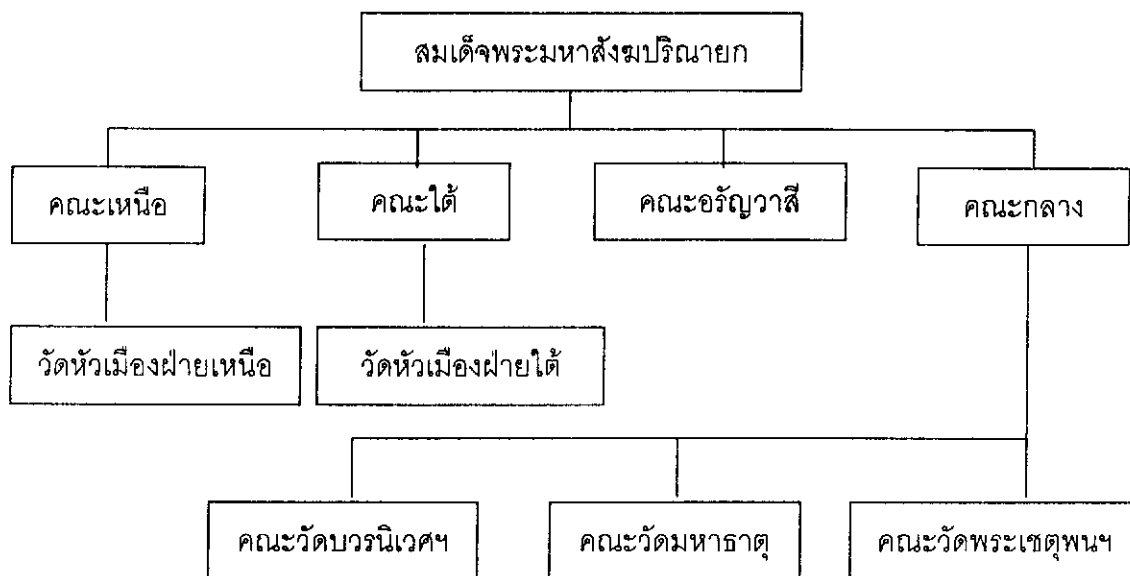
คณะวัดบวรนิเวศวิหาร รวมวัดธรรมยุติทั้งหมด อยู่ในบังคับบัญชาของกรมหมื่นบวรรังสี สุริยพันธุ์

คณะวัดมหาธาตุ อยู่ในบังคับบัญชาของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์³ ตามลักษณะโครงสร้าง การปกครองคณะสงฆ์ สมัยรัชกาลที่ 4 ดังนี้

¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. (2514). พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 เล่ม 1. หน้า 100-101.

² ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม. (2515). พระราชประวัติและพระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. หน้า 67.

³ เริง อรรถวิบูลย์. (2521). ทำเนียบสมณศักดิ์สมเด็จพระสังฆราชและสมเด็จพระราชาคณะในกรุงรัตนโกสินทร์. หน้า 156.

ภาพประกอบ 7 แผนภูมิการปกครองคณะสงฆ์ในรัชกาลที่ 4

ที่มา : คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย. (2525). *ประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 2 รัชกาลที่ 4 - พ.ศ.2475*. หน้า 455.

การที่รัชกาลที่ 4 ทรงโปรดให้กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส เป็นประธานปกครองคณะสงฆ์ทั่วพระราชอาณาจักรใน พ.ศ.2394 เพราะ

1. กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงเป็นพระเจ้าบรมวงศ์เธอชั้นผู้ใหญ่และทรงเป็นพระปิตุลาที่พระองค์ทรงเคารพนับถือยิ่ง¹
2. เพื่อต้องการออมชอมความแตกร้าวระหว่างพระสงฆ์ทั้ง 2 นิกายที่อาจรุนแรงขึ้นได้ เพราะกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสทรงเป็นพระเถระผู้ใหญ่ที่เป็นนักปราชญ์ เป็นที่เคารพนับถือทั้งฝ่ายมหานิกายและธรรมยุติกนิกาย²
3. เพื่อต้องการควบคุมดูแลพระสงฆ์ได้อย่างใกล้ชิด เหตุที่กล่าวว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชประสงค์จะควบคุมดูแลพระสงฆ์อย่างใกล้ชิดนั้นเพราะว่าพระองค์มีพระราชประสงค์จะให้คณะธรรมยุติกนิกายที่พระองค์ทรงก่อตั้งขึ้นสมัยเป็นพระวชิรญาณภิกขุ นั้นดำรงอยู่ต่อไป

¹ แสวง อุดมศรี. (2533). *การปกครองคณะสงฆ์*. หน้า 93.

² นฤมล อีรวัดณ์. (2525). *พระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว*. หน้า 225.

แม้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะใช้วิธีอ้อมซอมทั้ง 2 นิภาย โดยตั้งกรมสมเด็จพระปรมาธิบดีชินโรสเป็นสกลสังฆปริณายก (พระสังฆราช) แต่การดูแลกิจการทางศาสนาส่วนใหญ่มาจากพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื่องจากสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมาธิบดีชินโรสทรงชราามากแล้ว และเมื่อพระองค์สิ้นพระชนม์ในปี พ.ศ.2396 ตำแหน่งสังฆราชจึงว่างลง เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงสถาปนาภิกษุองค์ใดขึ้นดำรงตำแหน่งนี้ การดูแลพระพุทธศาสนาจึงอยู่ในความรับผิดชอบของพระองค์โดยปริยายจนดูเหมือนกับทรงดำรงตำแหน่งกษัตริย์และสังฆราชในขณะเดียวกัน²

เรื่องนี้สมเด็จพระยาตำราภานุภาพทรงมีความเห็นว่าเป็นเรื่องที่ซับซ้อนพอสมควร เพราะหลังจากที่กรมสมเด็จพระปรมาธิบดีชินโรสสิ้นพระชนม์แล้ว อำนาจการบังคับบัญชาคณะสงฆ์ในกรุงเทพมหานครมิได้อยู่ที่สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (จิม) วัดมหาธาตุ ซึ่งเป็นเจ้าคณะใหญ่หนกลางรูปต่อมา แต่กลับขึ้นอยู่กับอัฐิกรมสมเด็จพระปรมาธิบดีชินโรส วัดพระเชตุพน นับว่าเป็นเรื่องแปลกที่ไม่เคยมีมาก่อน เรื่องนี้สมเด็จพระยาตำราภานุภาพ ทรงอ้างหลักฐานในจดหมายเหตุอาลักษณ์ว่า "มีการตั้งสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (จิม) เป็นเจ้าคณะกลางจริงจะเถียงไม่ได้ แต่ความที่ทราบ การบังคับบัญชาว่ากล่าวคณะกลาง เห็นจะอยู่ที่วัดพระเชตุพน แม้เมื่อกรมสมเด็จพระปรมาธิบดี ชินโรสสิ้นพระชนม์แล้ว คณะกลางก็ยังขึ้นในอัฐิ กรมสมเด็จพระปรมาธิบดีฯ มีฐานานุกรมพระอัฐิบังคับบัญชาว่ากล่าวตลอดมาจนรัชกาลที่ ๕..."³

ข้อความนี้ สมเด็จพระยาตำราภานุภาพตีความได้ว่าในช่วงที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงครองราชย์อยู่นั้น พระองค์โปรดให้คณะธรรมยุติกนิกายขึ้นอยู่กับคณะกลาง ซึ่งสมเด็จพระยาตำราภานุภาพทรงนิพนธ์ไว้ว่า "ส่วนธรรมยุติกานั้น แม้ได้โปรดให้กรมสมเด็จพระปวเรศวริยาลงกรณ์เป็นใหญ่มาแต่แรก ก็ยังขึ้นอยู่ในคณะกลาง ไม่ได้แยกออกเป็นคณะ ๑ ต่างหากตลอดรัชกาลที่ ๕"⁴ การที่พระองค์ยังคงให้คณะธรรมยุติกนิกาย ขึ้นต่อ

¹ คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย. (2525). *ประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 2 รัชกาลที่ 4 - พ.ศ.2475*. หน้า 457.

² นฤมล อธิวัฒน์. (2525). *พระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว*. หน้า 225.

³ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาตำราภานุภาพ. (2513). *ตำนานคณะสงฆ์*. หน้า 49.

⁴ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาตำราภานุภาพ. (2513). *ตำนานคณะสงฆ์*. หน้า 50.

คณะกลางวัดพระเชตุพนอยู่พอสันนิษฐานได้ว่า อาจเป็นเพราะป้องกันการครหาว่าทำให้สงฆ์แตกแยกกันหรือป้องกันการกล่าวหาว่าใช้พระราชอำนาจบีบบังคับให้คณะสงฆ์ส่วนใหญ่ยอมรับพระสงฆ์คณะธรรมยุติกนิกายที่พระองค์สถาปนาขึ้นมา แต่ในขณะเดียวกันพระองค์ก็สงวนท่าทีไม่ยอมให้พระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายที่ถือว่าบริสุทธิ์อยู่ภายใต้การปกครองคณะสงฆ์มหานิกายซึ่งเป็นสงฆ์ส่วนใหญ่เช่นเดียวกัน นั่นก็คือ พระองค์โปรดให้คณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย ขึ้นต่อกรมสมเด็จพระปรมาธิบดีชิโนรส วัดพระเชตุพน ซึ่งสิ้นพระชนม์แล้ว และเป็นอดีตเจ้าคณะกลางองค์แรกเท่านั้น แทนที่จะขึ้นต่อสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ฉิม) วัดมหาธาตุ ซึ่งเป็นเจ้าคณะกลางรูปต่อมา นับว่าเป็นสิ่งที่น่าสนใจอยู่ไม่น้อย แต่หากพิจารณาในอีกแง่หนึ่งคล้ายกับเป็นการบอกพระองค์ได้ปฏิเสธที่จะยอมรับพระสงฆ์กลุ่มเดิมซึ่งเป็นสงฆ์ส่วนใหญ่¹ และไม่ต้องทำให้คณะธรรมยุติกนิกายที่พระองค์ถือว่าบริสุทธิ์ถูกต้องไปอยู่ภายใต้อำนาจของพระสงฆ์เดิมอีกด้วย จะเห็นว่าหลังจากการสิ้นพระชนม์ของกรมสมเด็จ พระปรมาธิบดีชิโนรสแล้วพระเถระที่เหมาะสมขึ้นดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช มีถึง 5 รูปตามลำดับอาวุโสคือ

1. สมเด็จพระอริยวงศาตตญาณ (จู) วัดสุทัศน์เทพวราราม
2. สมเด็จพระวันรัตน์ (เซ่ง) วัดอรุณราชวราราม
3. สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ฉิม) วัดมหาธาตุ
4. สมเด็จพระพุฒาจารย์ (สน) วัดสระเกศ
5. กรมหมื่นบวรรังสีสุริยพันธุ์ (พระองค์เจ้าฤกษ์) วัดบวรนิเวศวิหาร

ตามลำดับอาวุโสทั้ง 5 รูปนี้ห่างไกลกันมากทั้งอายุพรรษา² แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้ตั้งกรมหมื่นบวรรังสีสุริยพันธุ์ (พระองค์เจ้าฤกษ์) วัดบวรนิเวศฯ ขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราชในอีก 2 ปีต่อมา คือในปี พ.ศ.2397 ทั้ง ๆ ที่มีพระชนมายุเพียง 44 พระชันษาเท่านั้น เหตุการณ์คณะสงฆ์ช่วงนี้มีผู้สันนิษฐานว่า ส่งผลให้พระสงฆ์ที่เป็นพระราชาคณะพระเปรียญเกิดความเบื่อหน่ายในสมณเพศจึงลาสิกขาออกไปเป็นจำนวนมาก ผิดกับแผ่นดินก่อน ๆ เหตุการณ์ผิดปกติดังนี้ ทำให้มีการออกประกาศห้ามพระราชาคณะ พระเปรียญลาสิกขา ในวันศุกร์ ขึ้น 13 ค่ำเดือน 12 ปีชวด จศก จุลศักราช 1216 (พ.ศ.2397) ว่า

¹ ศรีสุพร ช่วงสกุล. (2530). *ความเปลี่ยนแปลงของคณะสงฆ์ : ศึกษากรณีธรรมยุติกนิกาย* พ.ศ.2368-พ.ศ.2464. หน้า 10.

² แสง อุดมศรี. (2533). *การปกครองคณะสงฆ์*. หน้า 95-97.

“มีพระบรมราชโองการมา ณ พระบัญชาสุรัสวดีสิงหนาท ดำรัสสั่งกรมหมื่นบวรวิงส์สุริยพันธุ์ให้หมื่นหมายประกาศไปแก่พระราชอาคณเบริยญทั้งปวงให้รู้ว่าแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น พระราชอาคณเบริยญ สึกน้อยไม่มากนัก ในเดี๋ยวนี้นี้ พระราชอาคณเบริยญสึกมากมีบาญชีได้ถึง ๖๐ เศษ แปลกกว่าแต่ก่อน ตั้งแต่บัดนี้ต่อไป ถ้าพระราชอาคณเบริยญสึกออกจะโปรด ฯ ให้เป็นไพร่หลวงโรงพิมพ์ แล้วจะได้จำไว้ว่าจะได้นายประกัน เมื่อได้นายประกันแล้ว จะให้เข้าเดือนทำการพิมพ์ ถ้าไปเดินกับข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ผู้น้อยตำแหน่งใด ๆ ให้มากราบทูลขอ ก็มีได้พระราชทานเลย แล้วจะลงพระราชอาญาแก่ผู้ที่ไม่เดิน 50 ที ขอพระราชอาคณเบริยญทั้งปวงจงได้รู้ดังคำประกาศนี้ทั่วทุก ๆ องค์ ตามรับสั่ง...”¹

การประกาศห้ามพระที่มีสมณศักดิ์ลาสิกขาเป็นลายลักษณ์อักษรอย่างเป็นทางการนี้นับว่าไม่เคยมีมาก่อนดังเช่นครั้งนี้

อย่างไรก็ตามการปกครองคณะสงฆ์ในสมัยรัชกาลที่ 4 ก็ยังคงปกครองตามรูปแบบที่เคยมีมาแต่ครั้งรัชกาลที่ 3 แม้พระองค์จะเป็นผู้ก่อตั้งธรรมยุติกนิกายขึ้นมาสมัยทรงเป็นวชิรญาณภิกขุซึ่งมีผู้ตีความจุดประสงค์ของการก่อตั้งนั้นอาจเป็นเรื่องการเมืองหรือเป็นไปเพื่อความเจริญความสะอาดบริสุทธิ์ของพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะข้อวัตรปฏิบัติความประพฤติพระสงฆ์ อีกประการหนึ่งในช่วงรัชกาลที่ 3 และรัชกาลที่ 4 นี้ชาวตะวันตกได้เข้ามามีบทบาทในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มากขึ้น จำเป็นที่ทุกประเทศต้องพยายามปรับตัวให้เข้ากับกระแสความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคมและวัฒนธรรมมีข้อน่าสังเกตว่าพระพุทธศาสนาของพระวชิรญาณ ได้แนวคิดมาจากการเผยแพร่คริสต์ศาสนาของมิชชันนารีอเมริกัน เช่น พวกมิชชันนารีอเมริกันให้ความสำคัญในการเทศนาธรรม แจกเอกสารเผยแพร่ พระวชิรญาณตั้งโรงพิมพ์ที่วัดตึก ตีพิมพ์บทความศาสนาออกเผยแพร่ แสดงธรรมเทศนาทุกวันพระ ทรงยอมรับว่า ธรรมยุติกนิกายของพระองค์เหมือนกับนิกายโปรเตสแตนต์ จึงคิดศึกษาเลียนแบบอย่างเพื่ออาจใช้เป็นแนวทางปฏิบัติของพระสงฆ์ธรรมยุต²

¹ ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ.2394 – 2404. หน้า 83.

² อัจฉรา กาญจนโมทย์. (2523). การฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ.2325 – 2394). หน้า 149-151.

การตราพระราชบัญญัติลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.121

เมื่อมาถึงช่วงสมัยรัชกาลที่ 5 ขึ้นครองราชสมบัติ พระองค์ได้ปฏิรูปประเทศอย่างจริงจัง ทรงโปรดฯ ให้มีการปฏิรูประบบราชการทั้งด้านโครงสร้างและการบริหารราชการแผ่นดิน ความเป็นสมัยใหม่นี้วัตถุประสงค์ที่สำคัญประการหนึ่งคือ การรวมศูนย์อำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางอันจะนำไปสู่บูรณาการของชาติทั้งด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม¹ เหตุที่รัชกาลที่ 5 ต้องรวมศูนย์อำนาจไว้ที่พระองค์ เพราะว่าพระองค์เสด็จขึ้นครองราชย์ตั้งแต่วัยทรงพระเยาว์จึงต้องมีผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ดังนั้นอำนาจต่าง ๆ จึงอยู่ที่ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์คือ สมเด็จพระเจ้าพี่ยามสุริยวงศาธิบดี (ช่วง บุนนาค) แทบทุกอย่าง เมื่อทรงบรรลุนิติภาวะ จึงได้พยายามรวบรวมอำนาจมาไว้ที่พระองค์ให้ได้มากที่สุด ซึ่งประสบผลสำเร็จในช่วงระยะเวลา 10 ปี (พ.ศ.2417 – 2428) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสามารถลดอำนาจ ขุนนางเก่า² เมื่อพระองค์มีพระราชอำนาจอย่างสมบูรณ์ยังผลให้ทรงดำเนินการปฏิรูปการปกครองซึ่งมีข้อบกพร่องมากมายเป็นการปกครองให้รัดกุมยิ่งขึ้น ในระยะเวลา 5 ปี ต่อมาพระองค์ก็สามารถเปลี่ยนรูปแบบการปกครองแบบจตุสดมภ์มาเป็นกระทรวงต่าง ๆ รวมทั้งได้จัดให้มีการปกครองส่วนภูมิภาคให้เป็นแบบเทศาภิบาล

การที่รัชกาลที่ 5 ทรงพยายามปฏิรูประบบการปกครองส่วนภูมิภาคและส่วนท้องถิ่นนี้เองได้นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างในการบริหารงานคณะสงฆ์อย่างมาก คือมีการออกพระราชบัญญัติลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ เพื่อแก้ปัญหาในการปกครองคณะสงฆ์เมื่อวันที่ 16 มิถุนายน ร.ศ.121³ ซึ่งถือว่าเป็นการประกาศใช้กฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการปกครองคณะสงฆ์โดยตรงเป็นครั้งแรกของไทย

พระราชบัญญัติฉบับนี้แบ่งออกเป็น 8 หมวด 45 มาตรา ซึ่งโครงร่างการบริหารกิจการคณะสงฆ์มีสาระโดยสรุปดังนี้⁴

1. สะท้อนถึงความเจริญก้าวหน้าของชาติและศาสนาแยกออกจากกันไม่ได้
2. เป็นการรวมอำนาจคณะสงฆ์ไว้ที่ศูนย์กลาง องค์กรที่ทำหน้าที่ปกครองคณะสงฆ์ทั้งประเทศคือมหาเถรสมาคม แต่งตั้งโดยพระมหากษัตริย์

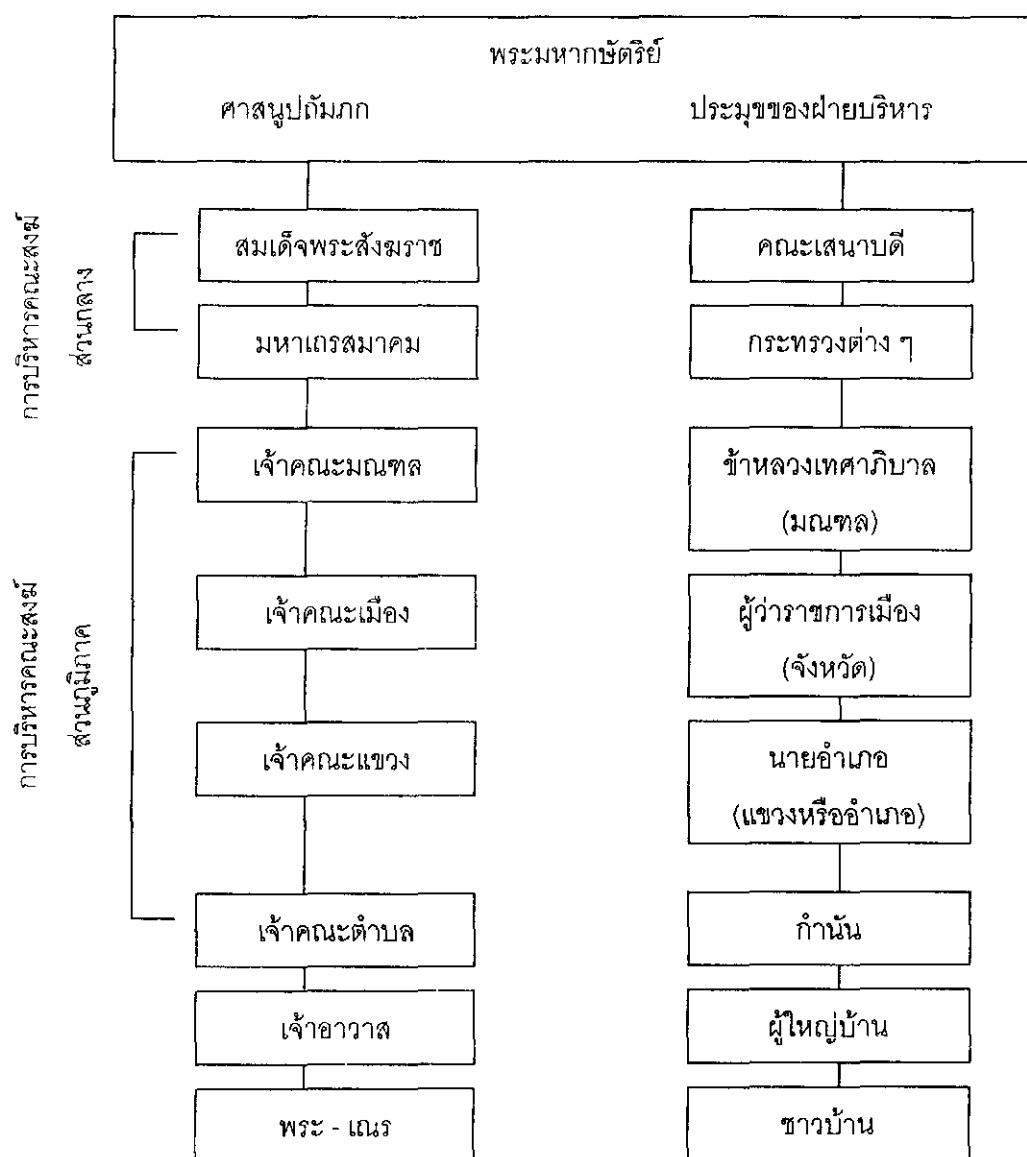
¹ สมบูรณ์ สุขสำราญ. (2527). พุทธศาสนากับการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง. หน้า 57.

² ปิยนาด บุนนาค. (ม.ป.ป.) การปฏิรูปการปกครองแผ่นดินในสมัยรัชกาลที่ 5. หน้า 21.

³ โชติ ทองประยูร. (2506). กฎหมายคณะสงฆ์. หน้า 13.

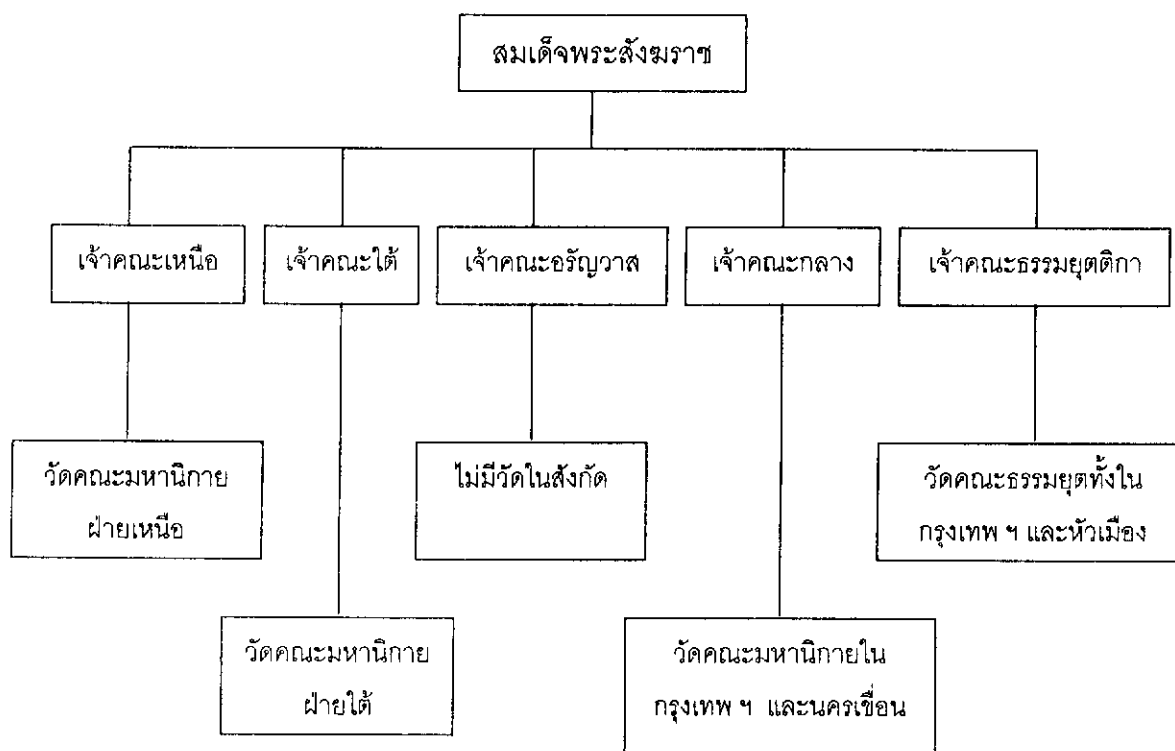
⁴ สมบูรณ์ สุขสำราญ. (2527). เล่มเดิม. หน้า 60.

3. การบริหารคณะสงฆ์ส่วนภูมิภาคนั้น มีการจัดองค์กรควบคู่ขนานไปกับการบริหารราชการแผ่นดินส่วนภูมิภาค กล่าวคือมี 11 ส่วนโดยแบ่งการบริหารออกเป็นสังฆมณฑล มีเจ้าคณะมณฑลเป็นลำดับขั้นต่อไป ดังแผนภูมิจากความสัมพันธ์ระหว่างศาสนจักรกับอาณาจักรในเชิงการบริหาร ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ภาพประกอบ 8 แผนภูมิจากความสัมพันธ์ระหว่างศาสนจักรกับอาณาจักรในสมัยรัชกาลที่ 5

ที่มา : สมบูรณ์ สุขสำราญ. (2527). พระพุทธศาสนากับการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและสังคม. หน้า 62.

ภาพประกอบ 9 แผนผังการปกครองคณะสงฆ์ในรัชกาลที่ 5

ที่มา : พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์. (2545). *เรื่องตั้งพระราชาคณะผู้ใหญ่ในกรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 1*. หน้า 308.

การปกครองคณะสงฆ์ในรัชกาลที่ 5 แบ่งเป็น 5 คณะใหญ่ คือ คณะเหนือ คณะใต้ คณะอรัญวาสี คณะกลาง คณะธรรมยุตติกาย รัชกาลที่ 5 ได้ทรงเน้นไปที่คณะกลาง เพราะแต่เดิมมีแต่พระราชาคณะเจ้าวัดพระเชตุพนปกครองดูแล ฐานานุกรมก็โปรดให้คงมีเป็นของพระอริราชอยู่ เมื่อเวลาผ่านมานานแล้ว ทำให้คณะกลางร่วรงโรย ในขณะที่เดียวกันเจ้าคณะอรัญวาสี ซึ่งเป็นตำแหน่งกิตติมศักดิ์อยู่แล้ว ไม่มีวัดในสังกัด จึงเป็นการเหมาะสมที่จะให้สมเด็จพระพุฒาจารย์เจ้าคณะฝ่ายอรัญวาสีมาเป็นเจ้าคณะใหญ่คณะกลางอีกตำแหน่ง ในเวลาต่อมาคณะใหญ่หนกลางรุ่งเรืองขึ้น แต่ในขณะที่เดียวกันตำแหน่งเจ้าคณะอรัญวาสี ซึ่งมีมาแต่โบราณกาลก็ถูกกลืนหายไปเป็นอันไม่ได้ออกชื่อต่างหาก¹

¹ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. (2514). *ประมวลพระนิพนธ์การคณะสงฆ์*. หน้า 23.

สาเหตุแห่งการตราพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.121 (พ.ศ.2445)

การตราพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.121 ออกมาบังคับใช้เป็นกฎหมาย มีสาเหตุสำคัญ¹ ดังนี้

1. ความประพฤดิย่อหย่อนของพระสงฆ์

เนื่องจากสถานภาพทางพระพุทธศาสนา ที่ต่อเนื่องจากสมัยธนบุรีเสื่อมลง โดยเฉพาะข้อวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์ ปรากฏว่ามีพระภิกษุสามเณรบางพวกประพฤติไม่เหมาะสมกับสมณเพศ ก่อให้เกิดความเสื่อมเสียแก่คณะสงฆ์และพุทธศาสนาดลอดจนความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง² ดังนั้น พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช จึงทรงโปรดเกล้าฯ ออกกฎหมายเกี่ยวกับคณะสงฆ์ 10 ฉบับ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นการห้ามภิกษุ สามเณรประพฤติหรือกระทำการที่ไม่สมควร เช่น ห้ามเทศน์ตลกคะนอง สมคบกับคฤหัสถ์มากเกินไปจนรับของฝากจากชาวบ้าน เช่น เงินทอง มาเก็บไว้ เป็นต้น ภิกษุบางกลุ่มถึงขนาดล่องอาบัติหนักจนถึง ปาราชิก (ขาดจากความเป็นพระภิกษุ) แต่ก็ยังครองตนหมั่นจิ๋วอยู่นับเป็นเรื่องเสียหายแก่ศาสนามาก เพราะหลักในทางพุทธศาสนานั้นหากเวลา มีสังฆกรรม เช่น พิธีอุปสมบท ฟังปาฏิโมกข์ เป็นต้น สงฆ์ที่เข้าร่วมพิธีต้องบริสุทธิ์เช่นนั้นสังฆกรรมอันนั้นจะไม่เป็นผลสำเร็จ ซึ่งถือว่าเป็นความผิดของคณะสงฆ์ทั้งระบบที่ไม่เอาใจใส่ดูแลให้ทั่วถึงดังเช่นในกฎที่ 8 ว่า³

พระนิกรมเป็นราชาคณะพูดจาเกี่ยวพาลกับสีกาเป็นบ้ากามนอนเอกเขนกให้สีกาพัด ลอยหน้าหาความอวยมิได้ มหาขุนศิษย์พระนิกรมก็จับแก้มอีขาวแล้วพูดเกี่ยวพาลอีสีๆ รักก็ยอม ถอดแหวนให้ และผู้มีชื่อทั้งนี้กระทำทุจริตผิดหนักหนา เพราะพระราชาคณะอธิบดีเถรานุเถระผู้เป็น อุปัชฌาย์หาความกตัญญูต่อพระศาสนามิได้ ไม่ประพฤติตามพระพุทธฎีกา⁴

¹ สายธาร อินทวดี. (2533). บทบาทของมหาเถรสมาคมในการแก้ปัญหาคณะสงฆ์ไทย (พ.ศ.2445-พ.ศ.2530). หน้า 14 – 16.

² สมบูรณ์ สุขสำราญ. (2527). พุทธศาสนากับการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและสังคม. หน้า 60.

³ กฎหมายตราสามดวง เล่ม 4. (2505). หน้า 212.

⁴ สิริวัฒน์ คำวันสา. (2524). สงฆ์ไทย 200 ปี. หน้า 22-23.

การที่พระองค์ออกกฎหมายหาใช่จะลงโทษเฉพาะพระภิกษุที่กล่าวชื่อมาเท่านั้นก็ไม่ แต่ได้ ตักเตือนไปถึงบรรดาพระเถระทั้งหลายที่มีหน้าที่รับผิดชอบต่อพระพุทธศาสนาตามลำดับชั้นที่ไม่ได้เอาใจใส่ในศาสนาเท่าที่ควร เพราะพระภิกษุที่ทำผิดนี้เป็นถึงพระราชาคณะและอยู่ในเมืองหลวงที่เจริญใกล้หูใกล้ตาเจ้าหน้าที่บ้านเมือง ยิ่งกล้าทำในสิ่งที่นอกฏนอกทางพระวินัยได้ และถ้าเป็นพระภิกษุสามเณรที่ไกลออกไปยังหัวเมืองต่าง ๆ จะประพฤติดังไรหากพระอุปัชฌายาจารย์ไม่ควบคุมดูแลให้ดี สมัยรัชกาลที่ 2 สมเด็จพระวันรัต (อาจ) ประพฤติผิดในข้อหาว่าพอใจลอบค้ำของลับศิษย์หนุ่ม¹ ทั้ง ๆ ที่กำลังจะได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราช ต่อจากสมเด็จพระสังฆราช (มี) ซึ่งสิ้นพระชนม์ในเวลานั้น สมัยรัชกาลที่ 3 ปรากฏว่าพระสงฆ์ประพฤติผิดหนักขึ้นเรื่อย ๆ จึงโปรดให้ชำระพระสงฆ์ครั้งใหญ่ พ.ศ.2385 ในพระราชพงศาวดารจารึกว่า เกิดชำระความพระสงฆ์ที่ประพฤติอนาจาร มีควรได้ตัวชำระสักก็มากประมาณ 500 เศษ ที่หนีไปก็มาก พระราชาคณะเป็นปาราชิกก็หลายรูป² เช่น กรณีพระดวงเป็นขู้กับอี่เมือง แห่งเมืองพิจิตร³ ด้วยเหตุนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสรุปความประพฤติของพระสงฆ์ว่าพระ “เล่นตะกร้อ ทัดบุหรี่ เกี่ยวผู้หญิงกินของค้ำ ทำอุลามก”⁴ เมื่อจับได้จะใช้วิธีบัพพพานียกรรม คือขับไล่ออกจากหมู่สงฆ์

จากการศึกษาความประพฤติของพระสงฆ์ ตั้งแต่สมัยธนบุรีจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 4) พบว่าพระสงฆ์ชั้นผู้น้อยถึงชั้นพระราชาคณะชั้นผู้ใหญ่ ประพฤติผิดพระธรรมวินัยเป็นจำนวนมาก สะท้อนให้เห็นความย่อหย่อนในวินัยของพระสงฆ์

2. การจัดการศึกษาคณะสงฆ์

เนื่องจากช่วงที่มีการปฏิรูปทางการศึกษาในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น พระองค์ได้ขยายโอกาสทางการศึกษาของชาติให้กว้างขวางออกไป โดยมอบหมายงานในช่วงแรกแก่พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ต่อมาพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ไปรับตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยที่ตั้งขึ้นใหม่ การศึกษาก็ได้อยู่ในความ

¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. (2504). พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชการที่ 2. หน้า 121.

² เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. (2504). พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชการที่ 3. หน้า 81.

³ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ.1206 (พ.ศ.2378) เลขที่ 170 ตอน 2 ร่างตราพระยามหาอำมาตย์ ถึงพระพิจิตรให้ส่งตัวผู้รู้จักย้ายดวง อี่เมือง ผู้เป็นปาราชิกไป ณ กรุงเทพฯ.

⁴ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ.1216 (พ.ศ.2397) เลขที่ 22 เรื่องสารตราถึงเจ้าเมืองกรมการเมืองต่าง ๆ จ.ศ.1216

รับผิดชอบของเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร บุญนาค) เป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการ แต่เมื่อเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ เข้ามาเป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการแล้ว การจัดการศึกษาของชาติในสวนภูมิภาคหรือหัวเมืองไม่ก้าวหน้าเท่าที่ควร ประกอบกับขณะนั้นประเทศกำลังพัฒนาในด้านต่าง ๆ อย่างมากมายจึงขาดบุคลากรที่จะเข้ามาบริหารงานได้ทัน่วงที ถึงกับมีพระราชหัตถเลขาถึงพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ (ม.ร.ว.เปีย มาลากุล ภายหลังได้เป็นเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี) อัครราชทูตพิเศษประจำราชสำนักอังกฤษทราบ แสดงความไม่พอใจพระราชหัตถ์และให้พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ดูการศึกษาในอังกฤษส่งมาให้ ตรัสว่าพวกที่ส่งไปก็ "โง่งง" เรียนไม่ทันใจที่จะกลับมารับใช้ชาติล่าช้าเกินไปและเปลืองงบประมาณมาก¹ ดังนั้นจึงนำเรื่องนี้ไปปรึกษากับพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรสและพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ เพราะทั้งสองพระองค์เป็นผู้มีประสบการณ์ในการจัดการศึกษามาก่อน ซึ่งทั้งสองพระองค์ได้ถวายนามเห็นในเรื่องการจัดการเล่าเรียนตามหัวเมืองในวันที่ 25 กันยายน พ.ศ.2441² สรุปได้ว่าควรใช้วัดเป็นสถานที่เล่าเรียนในการขยายการศึกษาสู่หัวเมือง เพราะสามารถประหยัดงบประมาณของแผ่นดินได้เป็นอย่างมาก ดังนั้นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรสจึงได้จัดการศึกษาในหัวเมืองร่วมกับรัฐโดยมีพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพเป็นฝ่ายให้ความอุปถัมภ์

อย่างไรก็ตามเมื่อมีการปฏิบัติไปตามนโยบายการจัดการศึกษาปรากฏว่าต้องพบกับปัญหาและอุปสรรค กล่าวคือบุคคลที่จะเป็นครูสอนนั้นเป็นพระ แต่ไม่มีความรู้พอกับการเรียนการสอนแบบใหม่ อีกทั้งพระส่วนใหญ่เมื่อบวชเรียนนั้นมักจะนิยมเล่าเรียนด้านวิปัสสนาธุระเป็นส่วนใหญ่หรือการบวชเรียนตามประเพณีในระยะเวลาสั้น ๆ พระที่เข้ามาศึกษาในเมืองหลวงที่มีความรู้สูงและได้รับพระราชทานสมณศักดิ์แล้วมักจะพำนักอยู่ในกรุงเทพฯ ไม่เป็นประโยชน์กับหัวเมืองเดิม³ ดังนั้น จึงมีการแต่งตั้งเจ้าคณะมณฑลขึ้นไปดำรงตำแหน่งเจ้าคณะมณฑลในส่วนต่าง ๆ เป็นเหตุให้เกิดปัญหาความขัดแย้งกันระหว่างพระสงฆ์ที่ส่งไปจัดการศึกษากับพระสงฆ์เดิมที่เป็นพระเถระ ในท้องถิ่นที่เป็นที่เคารพนับถือของชาวบ้านและบรรพชิตในเขตนั้นอยู่แล้ว เพราะพระสงฆ์ที่ส่งไปไม่ได้จัดการศึกษาอย่างเดียว แต่ได้จัดตั้งกฎระเบียบความประพฤติของสงฆ์แบบใหม่ให้เป็นระเบียบระบบเดียวกันกับส่วนกลาง เช่นในมณฑลนครราชสีมา มณฑลอีสานได้มีการแต่งตั้งผู้อำนวยการศึกษา

¹ พาสนา กิจถาวร. (2524). *บทบาทพระสงฆ์ในเรื่องการศึกษาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว*. หน้า 74.

² วุฒิชัย มูลศิลป์. (2516). *การปฏิรูปการศึกษาในรัชกาลที่ 5*. หน้า 56.

³ พาสนา กิจถาวร. (2524). *เล่มเดิม*. หน้า 165.

เมื่อมีการแต่งตั้งผู้อำนวยการศึกษา ก็ได้จัดการศึกษาและการคณะสงฆ์ด้วย ในปี พ.ศ.2442 สิ่งทีผู้อำนวยการศึกษาให้ความสำคัญได้แก่การวางหลักเกณฑ์เกี่ยวกับการแต่งตั้งพระอุปัชฌาย์ขึ้นใหม่¹ นั่นคือพระอุปัชฌาย์จะต้องได้รับการแต่งตั้งจากคณะสงฆ์ส่วนกลางที่เข้าไปจัดการ และควบคุมการปกครองในหัวเมืองต่าง ๆ เท่านั้น ถึงมีสิทธิ์ให้การอุปสมบทแก่กุลบุตรได้นับว่าเป็นการผูกขาดตำแหน่งพระอุปัชฌาย์ เพราะธรรมเนียมเดิมของการบวชพระสงฆ์ที่มีพรรษาครบ 10 พรรษาก็สามารถตั้งตนเป็นพระอุปัชฌาย์บวชพระสงฆ์ได้² ดังนั้นจึงเกิดความไม่พอใจขึ้นกับพระเถระที่อำนาจบารมีในท้องถิ่นเดิม อีกประการหนึ่งการแต่งตั้งพระอุปัชฌาย์ก็ตีการแต่งตั้งผู้อำนวยการการศึกษาก็ตีการแต่งตั้งเจ้าคณะต่าง ๆ ก็ตีเป็นไปด้วยความไม่ยุติธรรมและเสมอภาคกัน ดังกรณีพระธรรมบาล (มุข) วัดป่าน้อย อุบลราชธานี ซึ่งเป็นพระเถระที่มีความรู้วัตรปฏิบัติเคร่งครัดแต่ไม่ได้รับการแต่งตั้งเป็นเจ้าคณะแต่อย่างไร สาเหตุที่พระธรรมบาล (มุข) ไม่ได้รับตำแหน่งทางการคณะสงฆ์มีหลักฐานทำให้สันนิษฐานได้ว่า ท่านเป็นที่พอใจของพระญาณรักขิต (จันทร์ สิริจันโท) เจ้าคณะมณฑลอีสาน เพราะเป็นสหายกับสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าคณะนครจำปาศักดิ์ เหตุที่พระสงฆ์นครจำปาศักดิ์ไม่ยอมรับการแต่งตั้งเป็นเจ้าคณะ อาจเป็นเพราะผู้เข้าไปจัดการศึกษาและปกครองในระยะแรกไม่มีอำนาจเพียงพอหรือไม่มีบารมีไม่เป็นที่ยอมรับเท่าพระสงฆ์พื้นเมืองเดิม³ เป็นต้น จึงเป็นการปฏิเสธอำนาจจากคณะสงฆ์ส่วนกลาง สิ่งเหล่านี้เป็นผลพวงมาจากการจัดการศึกษาในระยะแรกนั้น ได้วางแผนการจัดการปกครองให้กับเจ้าคณะในหัวเมืองด้วย ทั้งนี้โดยได้รับพระบรมราชานุญาตให้จัดการปกครองส่วนคณะต่าง ๆ ในร.ศ.118⁴ ซึ่งการจัดแบบแผน การปกครองส่วนคณะในหัวเมืองของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส มีลักษณะที่ สอดคล้องกับรูปแบบการบริหารการปกครองของฝ่ายบ้านเมืองคือ

¹ กิติรัตน สีนบัณฑิต. (2533). *การรวมคณะสงฆ์อีสานเข้ากับคณะสงฆ์ไทย พ.ศ.2434-2468*. หน้า 66

² แหล่งเดิม. หน้า 68.

³ กิติรัตน สีนบัณฑิต. (2533). *เล่มเดิม*. หน้า 49 - 65.

⁴ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส. (2514). *ประมวลพระนิพนธ์การคณะสงฆ์*. หน้า 33 - 35

รวมอำนาจอยู่ที่ส่วนกลาง ปกครองบังคับบัญชาลดหลั่นไปตามลำดับชั้น นับได้ว่าเป็นการทดลอง ก่อนที่จะนำไปสู่การประกาศใช้พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.121¹

3. การปกครองคณะสงฆ์ระหว่างส่วนกลางกับส่วนภูมิภาค

การปกครองคณะสงฆ์แต่เดิมมา ถึงแม้ว่าจะมีการแบ่งการปกครองเป็นคณะต่าง ๆ คือ คณะเหนือ หนใต้ หนตะวันออก หนกลาง ตามแบบฉบับเดิมอยู่แล้ว แต่เป็นการแบ่งกันแต่ตามวิธีการเท่านั้น ส่วนในทางปฏิบัติ การบังคับบัญชาหาได้มีการควบคุมดูแลอย่างทั่วถึงให้เป็นระบบเดียวกันไม่ และที่สำคัญเจ้าคณะใหญ่ (เจ้าคณะหน) ก็อยู่แต่ในส่วนกลางคือ กรุงเทพฯ เท่านั้น และไม่ปรากฏว่ามีอำนาจบังคับบัญชาพระสงฆ์หัวเมืองได้อย่างเด่นชัด ดังนั้น ข้อวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์ในหัวเมืองจึงแตกต่างกันออกไปตามประเพณีของแต่ละท้องถิ่น เช่น พระสงฆ์ในเขตหัวเมืองอีสานก็มีรูปแบบการปกครองแบบหนึ่งต่างหาก ซึ่งเป็นการปกครองที่รับแบบแผนมาจากล้านช้าง ยกเว้นบริเวณเมืองนครราชสีมา ชัยภูมิที่มีรูปแบบการปกครองแบบเดียวกับกรุงเทพฯ² และสมณศักดิ์ก็เป็นแบบล้านช้าง หัวเมืองฝ่ายเหนือก็เป็นแบบฝ่ายเหนือซึ่งแตกต่างกันไป ดังนั้นเพื่อให้เกิดความสอดคล้องในการบังคับบัญชาและรูปแบบแห่งการปฏิบัติให้เป็นแบบคณะสงฆ์ไทย และสอดคล้องกับระบบการปกครองฝ่ายบ้านเมืองจึงต้องมีการออกพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ขึ้นมา

พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.121 กับการบังคับใช้

การที่รัชกาลที่ 5 ทรงพระกรุณาโปรดให้ตราพระราชบัญญัติขึ้นเมื่อวันที่ 16 มิถุนายน ร.ศ.121 และได้ประกาศให้ใช้พระราชบัญญัตินี้เมื่อ 19 กรกฎาคม ร.ศ.121 นับได้ว่าทรงปฏิรูปการปกครองคณะสงฆ์ครั้งยิ่งใหญ่ขึ้นในประเทศไทยเป็นครั้งแรก เพราะก่อนหน้านี้ได้อาศัยประกาศพระบรมราชโองการบ้าง ออกเป็นกฎหมายพระสงฆ์บ้าง เพื่ออุดหนุนพระพุทธบัญญัติให้ผู้ละเมิดต้องรับโทษทางฝ่ายราชอาณาจักรอีกส่วนหนึ่งด้วย ทรงตั้งคุณหัสดีให้มีหน้าที่ปกครองสงฆ์ ข้าราชการกรมแต่งตั้งและถอดถอนอุปฆาตมา³ แต่เมื่อตราพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.121

¹ ศรีสุพร ช่วงสกุล. (2530). *ความเปลี่ยนแปลงของคณะสงฆ์ : การศึกษากรณีธรรมยุตินิกาย พ.ศ.2368-พ.ศ.2464*. หน้า 77.

² กิติรัตน สีสันนท์. (2533). *การรวมคณะสงฆ์อีสานเข้ากับคณะสงฆ์ไทย พ.ศ.2434-2468*. หน้า 29.

³ มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2521). *ประวัติการปกครองคณะสงฆ์ไทยและลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ไทยโดยสังเขป*. หน้า 60.

ขึ้นใช้ ในหลักการใหญ่ซึ่งเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไป คือ พระสงฆ์เริ่มมีบทบาทได้รับอำนาจให้ปกครองกันเองโดยตรง ซึ่งมีอิสระมากกว่าในสมัยก่อนเป็นอันมาก ยกเว้นในบางกิจกรรมเท่านั้นซึ่งฝ่ายราชอาณาจักรยังสงวนอำนาจไว้บ้าง เช่น การแต่งตั้งสมณศักดิ์และเจ้าคณะในระดับต่าง ๆ รวมทั้งการบริหารคณะสงฆ์โดยส่วนรวม

การปฏิรูปการปกครองคณะสงฆ์ในครั้งนี้ รัชกาลที่ 5 ทรงกระทำภายหลังจากที่ฝ่ายราชอาณาจักรได้แก้ไขแบบแผนการศึกษาและการปกครองจนเกือบจะเรียบร้อยแล้ว โดยทรงจัดตั้งกระทรวง ทบวง กรม ขึ้นไว้ในราชการส่วนกลาง กับได้ทรงจัด มณฑล เมือง อำเภอ ตำบล และหมู่บ้านขึ้นในส่วนภูมิภาค ทั้งนี้จากกล่าวได้ว่า ทรงกระทำให้ราชอาณาจักรมีความมั่นคงแข็งแรงเสียก่อน จะได้สามารถให้ความเกื้อหนุนแก่ศาสนจักรได้เต็มที่ เมื่อการปกครองสังฆมณฑลดำเนินไปตามแบบแผนซึ่งได้ทรงจัดวางขึ้นใหม่แล้ว พระพุทธศาสนาก็จะรุ่งเรืองและยังสร้างความเจริญแก่ฝ่ายราชอาณาจักรอีกด้วย

ในพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.121¹ อันเป็นกฎหมายที่รองรับการปฏิรูปการศาสนาของรัชกาลที่ 5 นี้ มีบทบัญญัติทั้งสิ้น 45 มาตรา แบ่งออกเป็น 8 หมวด คือ 1. ว่าด้วยนามและกำหนดให้พระราชบัญญัติ 2. ว่าด้วยเจ้าคณะใหญ่ 3. ว่าด้วยวัด 4. ว่าด้วยเจ้าอาวาส 5. ว่าด้วยคณะแขวง 6. ว่าด้วยคณะเมือง 7. ว่าด้วยคณะมณฑล 8. ว่าด้วยอำนาจสาระสำคัญของพระราชบัญญัติฉบับนี้มีดังนี้

1. ให้การรับรองนิกายสงฆ์ในประเทศไทยอย่างเป็นทางการว่ามี 2 นิกาย คือ ธรรมยุติกนิกาย (นิกายตั้งขึ้นใหม่) และมหานิกาย (นิกายพระสงฆ์ดั้งเดิม) ในตัวบทกฎหมายมิได้กล่าวถึงนิกายฝ่ายเหนือ คือ พระญวน พระจีน ซึ่งถือเป็นนิกพรต ไม่นับเข้าในคณะสงฆ์ตามพระราชบัญญัตินี้

2. กิจและสิทธิเฉพาะในนิกายใดให้สังฆนายกนิกายนั้น บังคับบัญชาว่ากล่าวต่อไปตามเดิม หมายถึงว่า คณะธรรมยุต ซึ่งเคยได้รับพระบรมราชานุญาตให้ปกครองกันตามลำพัง ทั้งนี้ไม่ว่าวัดธรรมยุตในหัวเมืองหรือในกรุง คงขึ้นต่อเจ้าคณะใหญ่ฝ่ายธรรมยุต มิต้องขึ้นต่อเจ้าคณะใหญ่อื่นใด เป็นพระบรมราชานุญาตพิเศษมาแต่เดิม และพระราชบัญญัตินี้ได้ให้รับรองต่อไป

3. ยกตำแหน่งสมเด็จพระราชาคณะคือ เจ้าคณะใหญ่ทั้ง 4 คือ คณะเหนือ คณะใต้ คณะกลาง และคณะธรรมยุตีกา และพระราชคณะซึ่งเป็นเจ้าคณะรองรวมทั้ง 4 คณะให้ทำหน้าที่

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. เลขที่ ศ.16 พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.121

เป็นมหาเถรสมาคม ซึ่งมีสถานะดังองค์กรบริหารสูงสุดในศาสนจักร ตัดสินกิจในส่วนพระศาสนา สิทธิขาด นอกจากนี้มหาเถรสมาคมยังทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาของพระเจ้าแผ่นดินที่จะทรงปรึกษาในการพระศาสนา และการปกครองบำรุงสงฆ์มณฑลทั่วไป ดังนั้นจึงเห็นได้ว่าอำนาจหลายอย่างซึ่งควรที่ฝ่ายบ้านเมืองหรือพระเจ้าแผ่นดินจะต้องทรงที่ขาดตัดสิน ได้ออนมาอยู่ที่มหาเถรสมาคม นับเป็นการแบ่งเบาพระราชภาระลงไปได้มาก และยังได้พระราชทานอำนาจบางส่วนให้สงฆ์ได้เริ่มมีบทบาทปกครองกันเองอีกด้วย ในมาตรา 4 ได้บัญญัติว่า ข้อการรื้อระในพระศาสนาหรือในสังฆมณฑล ถ้าหากว่าได้โปรดให้มหาเถรสมาคมประชุมวินิจฉัยโดยมีองค์ประชุมตั้งแต่ 5 พระองค์ขึ้นไปแล้ว คำตัดสินของมหาเถรสมาคมถือเป็นเด็ดขาด จะอุทธรณ์โต้แย้งต่อไปอีกไม่ได้

4. ในพระราชบัญญัติฉบับนี้ ไม่มีบทบัญญัติเกี่ยวกับตำแหน่งและอำนาจหน้าที่ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า หรือ สมเด็จพระสังฆราชขึ้นไว้ ทั้งนี้เพราะนับแต่สมเด็จพระสังฆราช (สา) ได้สิ้นพระชนม์ลงใน พ.ศ.2442 แล้ว ก็มีได้โปรดเกล้าฯ ให้สงฆ์องค์ใดขึ้นแทนตำแหน่งตลอดรัชกาลที่ 5 การปกครองคณะสงฆ์แต่ละคณะ จึงอยู่ในความดูแลของเจ้าคณะใหญ่ ซึ่งต่างมิได้ขึ้นต่อกัน พระมหากษัตริย์ในฐานะองค์เอกอัครศาสนูปถัมภก จึงทรงบริหารการคณะสงฆ์เป็นส่วนรวมด้วยพระองค์เอง และกำหนดให้มหาเถรสมาคมเป็นที่ทรงปรึกษาในการพระศาสนา ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า ฝ่ายราชอาณาจักรกับศาสนจักรได้มีส่วนปกครองร่วมกัน และยังสามารถเปิดโอกาสให้พระสงฆ์ได้มีส่วนปกครองกันเองในบางเรื่องบางระดับได้อีกด้วย

5. สำหรับรูปแบบการจัดคณะสงฆ์ตามนัยแห่งพระราชบัญญัติฉบับนี้ ได้กำหนดให้มีเจ้าคณะใหญ่เพียง 4 ตำแหน่งเท่านั้น ส่วนคณะอรัญวาสีซึ่งมีมาแต่เดิม มิได้เอ่ยชื่อคณะไว้ในพระราชบัญญัติแต่อย่างใดในเวลาที่ออกพระราชบัญญัตินี้ สมเด็จพระพุทธมาจารย์เจ้าคณะอรัญวาสีได้มาเป็นเจ้าคณะใหญ่แห่งคณะกลาง ฉะนั้นคณะใหญ่ตามที่พระราชบัญญัตินี้ให้การรับรองจึงมีเพียง 4 คณะ คือ คณะเหนือ คณะใต้ คณะกลาง และคณะธรรมยุติกา

6. ส่วนการปกครองสงฆ์ในส่วนภูมิภาค ได้จัดวางแบบแผนอนุโลมตามรูปแบบการปกครองฝ่ายราชอาณาจักรในสมัยนั้น กล่าวคือ มีเจ้าคณะมณฑล เจ้าคณะเมือง เจ้าคณะแขวง และอธิการหมวดบังคับบัญชาสังฆมณฑล ในมณฑล เมือง อำเภอ และตำบล ขึ้นต่อกันโดยลำดับ และกำหนดหน้าที่อธิการวัด และกิจการที่จะรักษาผลประโยชน์ของพระศาสนาของสงฆ์ในส่วนภูมิภาค ตลอดจนพระอาราม ส่วนพระสงฆ์นิกายฝ่ายเหนือ เช่น พระญวน หรือพระจีน แม้พระราชบัญญัตินี้จะมีได้นับเข้าไปในปกครองของคณะสงฆ์ แต่ในทางปฏิบัติถือว่าเป็นนักรบ และให้มาขึ้นอยู่ในความดูแลของกระทรวงธรรมการ

7. เจ้าคณะมณฑล เจ้าคณะเมือง เป็นอำนาจที่พระเจ้าอยู่หัวจะทรงพระราชดำริแต่งตั้งในกรุงเทพฯ จะทรงตั้งพระราชาคณะเป็นผู้กำกับกับคณะแขวงละรูป ส่วนเจ้าคณะแขวงในหัวเมืองยอม

ให้มีการเลือกตั้งจากเจ้าอาวาสในแขวงนั้นโดยเจ้าคณะเมืองเป็นผู้คัดเลือกเสนอต่อเจ้าคณะมณฑล อย่างไรก็ตามเจ้าคณะมณฑลจะตั้งเจ้าคณะแขวงได้ต้องให้ข้าหลวงใหญ่ (เทศาภิบาล) ประทับตราเห็นชอบด้วย

สำหรับเจ้าอาวาส ถ้าเป็นพระอารามหลวง โดยปกติพระเจ้าอยู่หัวจะทรงแต่งตั้งเป็นเจ้าอาวาส หรือแม้แต่อารามราษฎร์ และสำนักสงฆ์ ถ้าทรงเห็นสมควร ก็ทรงมีอำนาจแต่งตั้งเจ้าอาวาสได้ สำหรับวัดในกรุงเทพฯ ถ้าพระเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงแต่งตั้งเจ้าอาวาสโดยพระองค์เองแล้ว ก็เป็นหน้าที่ของพระราชาคณะผู้กำกับแขวงจะตั้งได้ แต่ต้องให้กระทรวงธรรมการประทับตรายินยอมร่วมด้วย และเช่นเดียวกัน วัดในหัวเมือง ถ้าพระเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงแต่งตั้งเจ้าอาวาส เจ้าคณะเมืองมีอำนาจตั้งเจ้าอาวาส โดยความยินยอมร่วมของผู้ว่าราชการเมืองซึ่งจะต้องประทับตราตำแหน่งด้วย

8. เมื่อได้ออกพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ขึ้นใช้นั้น เจ้าคณะมณฑลว่าทั้งการคณะ (ปกครอง) และการศึกษาขึ้นตรงต่อกระทรวงธรรมการมาจนตลอดรัชกาลที่ 5¹ ในที่นี้น่าจะหมายถึงว่า คณะมณฑลมิได้ขึ้นตรงต่อเจ้าคณะใหญ่ทั้ง 4

9. ก่อนออกพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส (กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส พระยศขณะนั้น) ได้ถวายคืนการจัดการศึกษาวัดในหัวเมืองเพราะทรงหมดภาระหน้าที่ลงแล้วก็ตาม แต่ในบทบัญญัติของพระราชบัญญัตินี้ก็ยังได้กำหนดหน้าที่ของเจ้าคณะมณฑล เจ้าคณะเมือง เจ้าคณะแขวง รวมถึงเจ้าอาวาสด้วยว่านอกจากจะต้องทำนุบำรุงพระศาสนาแล้วยังต้องบำรุงการศึกษาตามวัดในเขตรับผิดชอบด้วย ดังนั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้มีพระบรมราชโองการประกาศตั้งพระราชาคณะเจ้าคณะมณฑลชุดแรก ลงวันที่ 19 กรกฎาคม ร.ศ.121 ทั้งหมด 14 รูป² คือ

พระศาสนโสภณ	วัดราชประดิษฐ์	เป็นเจ้าคณะมณฑลกรุงเทพฯ
พระธรรมโกษาจารย์	วัดสุทัศน์เทพวราราม	เป็นเจ้าคณะมณฑลนครชัยศรี
พระธรรมไตรโลกาจารย์	วัดระฆังโฆสิตาราม	เป็นเจ้าคณะมณฑลนครสวรรค์
พระธรรมราชานุวัตร	วัดนิเวศน์ธรรมประวัติ	เป็นเจ้าคณะมณฑลกรุงเก่า
พระเทพกวี	วัดมกุฏกษัตริย์	เป็นเจ้าคณะมณฑลพิษณุโลก
พระเทพมุนี	วัดประยูรวงศาวาส	เป็นเจ้าคณะมณฑลนครราชสีมา

¹ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส.(2514). *ประมวลผลพระนิพนธ์การคณะสงฆ์*. หน้า 85.

² สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ , กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. เลขที่ ศ. 10. เรื่องแต่งตั้งสมณศักดิ์พระราชาคณะ ร.ศ.121.

พระเทพเมธี	วัดมหาธาตุ	เป็นเจ้าคณะมณฑลชุมพร
พระสุคนธ์คนาภรณ์	วัดบวรนิเวศ	เป็นเจ้าคณะมณฑลจันทบุรี
พระราชมุนี	วัดเทพศิรินทราวาส	เป็นเจ้าคณะมณฑลปราจีนบุรี
พระเมธาธรรมรส	วัดพิไชยญาติการาม	เป็นเจ้าคณะมณฑลภูเก็ต
พระอมรโมลี	วัดบวรนิเวศ	เป็นเจ้าคณะมณฑลราชบุรี
พระญาณรักจิต	วัดสุปฏิภูมิเมืองอุบลราชธานี	เป็นเจ้าคณะมณฑลอิสาน
พระศิริธรรมมุนี	วัดโพธิ์เมืองนครศรีธรรมราช	เป็นเจ้าคณะมณฑลนครศรีธรรมราช
พระอุตรคณะรักษ์	วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม	เป็นเจ้าคณะมณฑลบูรพา

10. ขอบเขตการใช้พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.121 นี้รัชกาลที่ 5 มิได้ทรงประกาศให้บังคับใช้ในคราวเดียวกันทั่วทั้งประเทศ ใน พ.ศ.2445 คงให้บังคับใช้ในปีแรกเพียง 14 มณฑลขึ้นก่อน ตามที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ที่น่าสังเกตคือ มิได้ทรงริบถอนให้ประกาศใช้พระราชบัญญัติในเขตมณฑลอุดร (มณฑลลาวพวนเดิม) เพราะวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์ในมณฑลนั้นอาจใกล้เคียงไปทางพระลาว บ้านเมืองยังมีภาษาและขนบธรรมเนียมประเพณีที่แตกต่างไปจากภาคกลางมากอยู่ จำเป็นต้องรอให้ฝ่ายราชอาณาจักรเข้าไปปูพื้นฐานการศึกษาให้เรียบร้อย และปรับระดับให้ใกล้เคียงกับสยามในส่วนกลางขึ้นเสียก่อน หากไม่แล้วการที่คิดจะเข้าไปทำนุบำรุงอาจกลายเป็นการไปสร้างความเดือดร้อนก็เป็นได้ ดังนั้นจึงน่าจะเชื่อได้ว่า การบังคับใช้ในมณฑลอุดรล่าช้าออกไป คงเนื่องมาจากเป็นพระบรมราชโองการของรัชกาลที่ 5 อันลึกซึ้งยิ่งในการปฏิรูปการศาสนาครั้งนี้

กล่าวโดยสรุป พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.121 (พ.ศ.2445) มีผลให้เกิดการยอมรับแนวคิดของนิการวมพระสงฆ์เป็นคณะสงฆ์แห่งชาติได้สำเร็จมีแนวปฏิบัติแนวเดียวกันเป็นประโยชน์ของฝ่ายปกครองทั้งฝ่ายสงฆ์และบ้านเมือง ทำให้ทรงสามารถแบ่งเบาราชการการบริหารการคณะสงฆ์โดยส่วนรวมได้มากกว่าในสมัยก่อน และนอกจากนี้ฝ่ายราชอาณาจักรยังได้อาศัยพระสงฆ์ช่วยในด้านการศึกษาของชาติอย่างดียิ่งด้วย ซึ่งนำการปฏิรูปให้เป็นแบบสมัยใหม่

อย่างไรก็ตามการจัดการปกครองคณะสงฆ์ทุกยุคทุกสมัยยังต้องสัมพันธ์กับระบบสมณศักดิ์ที่ใช้ในการจัดฐานานุกรมของพระสงฆ์ ซึ่งจะกล่าวรายละเอียดเกี่ยวกับสมณศักดิ์ในบทต่อไป

บทที่ 2

พัฒนาการสมณศักดิ์ของสงฆ์ไทย

สมณศักดิ์ของสงฆ์ไทย มีมาก่อนที่ลัทธิลังกาวงศ์จะรุ่งเรืองในสมัยสุโขทัย ครั้นถึงสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ได้รับลัทธิลังกาวงศ์พร้อมกับรูปแบบการแต่งตั้งสมณศักดิ์ โดยนำมาพัฒนาปรับใช้ให้เข้ากับศของพราหมณ์ เพื่อเทียบตั้งสมณศักดิ์แก่พระสงฆ์ เช่น พระสังฆราช ปู่ครู ต่อมาสมัยอยุธยาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ 1 – รัชกาลที่ 6) ระบบสมณศักดิ์ได้พัฒนาให้มีระดับชั้นเพิ่มขึ้น ทำให้เกิดความสลับซับซ้อน รัชกาลที่ 6 จึงโปรดเกล้าฯ ให้จัดรูปแบบใหม่ ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความชัดเจนขึ้นกว่าเดิม โดยแบ่งสมณศักดิ์ออกเป็น 2 ฝ่าย คือฝ่ายฐานันดร และฝ่ายตำแหน่ง นับว่าเป็นต้นแบบในจัดระบบสมณศักดิ์มาจนถึงปัจจุบัน

ความหมาย ประเภทและความสำคัญของสมณศักดิ์

ความหมายของสมณศักดิ์

สมณศักดิ์ เป็นคำประสมระหว่างคำบาลี คือ สมณ กับคำไทยคือ ศักดิ์ ซึ่งยืมคำสันสกฤตคือ ศกฺติ มาใช้ในภาษาไทย สมณ หมายถึง นักบวช ผู้สงบบาป¹ ศักดิ์ หมายถึง กำลัง อำนาจ ความสามารถ ความเชี่ยวชาญ ฐานะ² ดังนั้น สมณศักดิ์ แปลตามรูปศัพท์ หมายถึง กำลัง อำนาจ ความสามารถของพระภิกษุ หรือเครื่องแสดงให้เห็นถึงความสามารถของสมณะหรือพระภิกษุในพระพุทธศาสนา นอกจากนี้ยังมีผู้ให้ความหมายคำว่า “สมณศักดิ์” ดังนี้

สมณศักดิ์ คือ ยศของพระสงฆ์ที่ได้รับพระราชทาน มีหลายชั้น แต่ละชั้นมีพดยศเป็นเครื่องกำหนด³

สมณศักดิ์ คือ บรรดาศักดิ์ หรือยศที่พระมหากษัตริย์พระราชทานแก่พระสงฆ์ผู้ประพฤติปฏิบัติชอบตามพระธรรมวินัย มีความรู้เชี่ยวชาญแตกฉานในพระไตรปิฎก เพื่อเป็นการยกย่องเชิดชูเกียรติ เพิ่มขวัญและกำลังใจให้พระสงฆ์ดำรงมั่นคงอยู่ในชีวิตพรหมจรรย์⁴

¹ พระมหาอุทิศ อุทิศเมธี. (2536). *ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับสมณศักดิ์*. หน้า 1.

² มานิต มานิตเจริญ. (2514). *พจนานุกรมไทย*. หน้า 1316.

³ ราชบัณฑิตยสถาน. (2546). *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน*. หน้า 1125

⁴ สุนทร สุภูตะโยธิน. (2540). *คู่มือสมณศักดิ์สำหรับผู้บริหาร*. หน้า 44.

สมณศักดิ์ คือ ศักดิ์ของพระสงฆ์ที่ได้รับพระราชทานแต่งตั้งจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโดยพิจารณาจากพระสงฆ์ที่มีอายุพรรษา มีความรู้ ความสามารถ เพื่อรับภาระที่จะบริหารกิจการของพระศาสนา ตามความเหมาะสมกับตำแหน่งและหน้าที่ ให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อยดี¹

สมณศักดิ์ คือ ฐานันดรศักดิ์ที่พระมหากษัตริย์ทรงมีพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งถวายแด่พระสงฆ์ผู้มีความประพฤติดี ปฏิบัติชอบ สมณศักดิ์แต่ละชั้นจะมีพัตยศกำหนด โดยมีพระราชประสงค์ที่จะทรงส่งเสริมให้พระสงฆ์ผู้ทรงสมณศักดิ์ได้มีอุตสาหะวิริยะในการบำเพ็ญสมณธรรมและปฏิบัติศาสนกิจ อันจะเป็นปรีดานุहितประโยชน์แก่การพระศาสนา²

สมณศักดิ์ คือ ฐานันดรศักดิ์ที่พระมหากษัตริย์ทรงมีพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งถวายเฉพาะสงฆ์เทียบได้กับลำดับตำแหน่งยศบรรดาศักดิ์ ที่พระมหากษัตริย์ทรงพระราชทานแก่ขุนนาง³

สมณศักดิ์ คือ ศักดิ์หรือยศของพระภิกษุสงฆ์ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชทานเป็นเครื่องสักการะแด่พระภิกษุผู้ปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ ประกอบคุณความดีแก่ประเทศชาติบ้านเมือง และแก่พระศาสนา โดยรับภาระกิจการต่าง ๆ ในพระศาสนา เช่น ด้านการปกครอง ด้านการศึกษา และด้านการบำรุงรักษาวัดวาอาราม⁴ เป็นต้น

สมณศักดิ์ คือ ตำแหน่งที่ใช้สำหรับการปกครองบริหารกิจการคณะสงฆ์⁵

¹ พระปลัดวรรณะ วรรณโณ. (2525). *สมณศักดิ์กับพระสงฆ์*. หน้า 1.

² แสวง อุดมศรี. (2530). *สมณศักดิ์*. 30. หน้า 3.

³ สำหรับพระราชอาณาเขต ที่คนทั่วไปเรียกว่า เจ้าคุณ สามารถเทียบได้กับฐานันดรศักดิ์ที่พระมหากษัตริย์ทรงพระราชทานแก่ขุนนาง ดังนี้

สมเด็จพระราชาคณะ	เท่ากับ สมเด็จพระเจ้าพระยา
รองสมเด็จพระราชาคณะ	เท่ากับ เจ้าพระยา
พระราชอาณาเขตชั้นธรรม	เท่ากับ พระยา
พระราชอาณาเขตชั้นเทพ	เท่ากับ พระ
พระราชอาณาเขตชั้นราช	เท่ากับ หลวง
พระราชอาณาเขตชั้นสามัญ	เท่ากับ ขุน อ่างในพระเมธีธรรมมาภรณ์(ประยูร ธรรมจิตฺโต).

(2539). *การปกครองคณะสงฆ์ไทย*. หน้า 19-20.

⁴ พระธรรมกิตติวงศ์. (2536). *สมณศักดิ์*: ยศชั้น ขุนนางพระ. หน้า 1-2.

⁵ พระมหาอุทิศ อุทิตเมธี. (2536). *ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับสมณศักดิ์*. หน้า 1-3.

สรุปได้ว่า สมณศักดิ์ คือยศหรือเกียรติยศที่ทางการบ้านเมือง มอบถวายให้แก่พระภิกษุสงฆ์ ในพระพุทธศาสนาโดยความเห็นชอบจากฝ่ายปกครองคณะสงฆ์ ฝ่ายปกครองบ้านเมืองและองค์พระมหากษัตริย์ เพื่อเป็นบำเหน็จบูชาความดีความชอบที่ได้บำเพ็ญกิจอันเป็นประโยชน์ทั้งแก่พระพุทธศาสนาและแก่ประเทศชาติ ทั้งประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่น และเพื่อเป็นกำลังใจให้แก่พระภิกษุสงฆ์ที่จะปฏิบัติหน้าที่ในการประกอบศาสนกิจต่าง ๆ

ประเภทของสมณศักดิ์

สมณศักดิ์หรือฐานันดรศักดิ์ของพระภิกษุสงฆ์ในพระพุทธศาสนา ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานแต่งตั้งถวายให้ ที่ปรากฏในสมัยสุโขทัยถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ มี 2 ประเภท¹ คือ

1. พระสงฆ์ที่ศึกษาพระธรรมวินัย พระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้งถวายเฉพาะภิกษุสามเณร ผู้สอบได้เปรียญธรรมตั้งแต่ 3-9 ประโยค แต่ละประโยคมีพดยศเป็นเครื่องกำหนด
2. พระสงฆ์ที่ทำคุณประโยชน์ให้แก่บ้านเมือง พระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้งถวายสมณศักดิ์ตามลำดับอายุพรรษา ได้แก่ พระครูสัญญาบัตร (ชั้นตรี, ชั้นโท, ชั้นเอกและชั้นพิเศษ) พระราชาคณะ (ชั้นสามัญ, ชั้นราช, ชั้นเทพ, ชั้นธรรม 3, ชั้นหิรัญบัตร และชั้นสุพรรณบัตร) แต่ละชั้นยศมีพดยศเป็นเครื่องกำหนด

ความสำคัญของสมณศักดิ์

ความสำคัญของสมณศักดิ์ที่พระสงฆ์ได้รับพระราชทานแต่งตั้งจากพระมหากษัตริย์ เพื่อเป็นการยกย่องเชิดชูเกียรติคุณของพระสงฆ์รูปนั้น ๆ ที่ประพฤติปฏิบัติชอบ มีความวิริยะอุตสาหะ บริหารกิจการพระศาสนา ปกครองดูแลคณะสงฆ์เป็นไปด้วยความเรียบร้อย กับทั้งได้ทุ่มเทเพียรพยายามในการอบรมสั่งสอนประชาชนให้ละชั่วประพฤติดี ตามหลักธรรมทางศาสนาประสานผืนจิตใจของคนให้มีความสมัครสมานสามัคคี ตลอดจนปฏิบัติตามกฎหมายบ้านเมืองก่อให้เกิดสันติสุขในสังคม

การแต่งตั้งสมณศักดิ์ของสงฆ์ไทยก่อนสมัยรัตนโกสินทร์ถึงสมัยรัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ 1 – รัชกาลที่ 6) ดังนี้

¹ แสวง อุดมศรี. (2528). *ศึกษสมเด็จ*. หน้า 7.

สมณศักดิ์ก่อนสมัยรัตนโกสินทร์

สมัยสุโขทัย ถือว่าเป็นยุคหนึ่งที่พระพุทธศาสนาได้เข้าประดิษฐานและเจริญรุ่งเรือง โดยเฉพาะในสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราชถึงสมัยพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) ได้รับ “ลัทธิลังกาวงศ์” และการตั้งราชทินนามสมณศักดิ์จากประเพณีในลังกา¹ ซึ่งสมณศักดิ์ลังกา มี 2 ชั้น² คือ ชั้นสูง เรียกว่า มหาสวามี ชั้นรอง เรียกว่า สวามี ส่วนสมณศักดิ์ สมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช แบ่งเป็น 3 ชั้น พระสังฆราช (มหาสวามี) ปุศุ (สวามี) พระมหาเถระและเถระ³ สังฆราช เป็นสังฆนายกชั้นสูง ตำแหน่งปุศุ หรือพระครูในทุกวันนี้เป็นตำแหน่งสังฆนายกรองลงมาจากสังฆราช

¹ กรมศิลปากร. (2504). *ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 2*. ยอร์ช เซเดส์ ชำระและแปล. หน้า 9.

² คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี. (2521).

ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 4. หน้า 241.

³ สมณศักดิ์และราชทินนามที่เข้าใจว่ามีมานานก่อนสมัยสุโขทัย ทั้งนี้เพราะปรากฏว่าในศิลาจารึกหลักที่ 18 เป็นจารึกบนเสาแปดเหลี่ยมพบที่ศาลสูง จังหวัดลพบุรี มีคำว่า “สังฆปาถก” และในศิลาจารึกหลักที่ 121 เป็นจารึกบนเสาที่หินซอน อำเภอปักธงชัย จังหวัดนครราชสีมา จารึกขึ้นใน พ.ศ.1217 และ พ.ศ.1243 มีนามปรากฏคือ กำมรตางอัณฺฐ ศรีราชภิกษุ และอุปาธยายะ ศรีราชภิกษุ ซึ่งน่าจะจะเป็นสมณศักดิ์ และราชทินนามรวมอยู่ด้วยกัน ประเพณีตั้งราชทินนามพระภิกษุสงฆ์ในลังกา อ้างในหนังสือรามัญสมณวงศ์ กล่าวไว้ว่า พระเจ้ารามาธิบดี กรุงหงสาวดี มีพระราชประสงค์จะรวมพระสงฆ์ในรามัญประเทศ ซึ่งแตกต่างลัทธิกันมารวมเป็นนิกายเดียวกัน จึงส่งพระเถระไปขอขบถแปลงที่ลังกา พระเจ้าภูวนะกพานุ พระเจ้ากรุงลังกา ได้จัดการขอขบถแปลงให้พระเถระมอญเหล่านั้น รับสิ่งนิมนต์เข้าไปบิณฑบาตในพระราชวัง เมื่อทรงพระเคนไทยธรรมเสร็จแล้ว มีรับสั่งแก่พระเถระว่า เครื่องไทยธรรมต่าง ๆ มากมายเกินความจำเป็น ไม่ปรากฏพระเกียรติยศเท่าพระราชทานนามบัญญัติ ซึ่งอยู่ถาวรตลอดอายุขัย พระองค์จึงมีรับสั่งพระราชทานนามแก่พระมอญที่ขอขบถแปลง เช่น ตั้งพระโมคัลลานะเถระ ให้มีนามว่า พระสิริสังฆโพธิสาลี ตั้งพระมหาสิวลีเถระ ให้มีนามว่า พระติโลกคุรุสาลี เป็นต้น ข้อความนี้ทำให้เห็นว่าลังกามีประเพณีตั้งราชทินนามสมณศักดิ์มาก่อน เมื่อสุโขทัยรับแบบแผนของการตั้งสมณศักดิ์ จึงมีคำลงท้ายตำแหน่งสังฆราชว่า มหาสวามี เช่น พระมหาเถรศรีศรัทธาราชจุฬามณี ศรีรัตนลังกาทวิปมหาสาลี เป็นต้น นอกจากนั้นได้ถวายตาลปัตรพัดยศด้ามงา อ้างใน จารึกกัลยาณี. (2468). หน้า 128.

การปกครองคณะสงฆ์ในสมัยสุโขทัย มีพระสังฆราชหลายองค์ ด้วยวิธีปกครองในครั้งนั้น หัวเมืองใหญ่ เช่น ศรีสัชนาลัย สองแคว สระหลวง นครชุม ตั้งเจ้านายในราชวงศ์ออกไปครอง เมืองใหญ่เมืองหนึ่ง จะมีสังฆราชองค์หนึ่งเป็นสังฆปริณายกในเมืองนั้น ส่วนตำแหน่งปุครู เปลี่ยนเรียกพระครูตั้งแต่สมัยสุโขทัย ซึ่งเป็นตำแหน่งสังฆนายกกรองจากสังฆราชลงมา เมืองใหญ่มีเมืองละหลาย ๆ องค์เช่นเดียวกัน ถ้าเป็นเมืองเล็ก สังฆปริณายกมีสมณศักดิ์เป็นเพียงปุครู

ในสมัยพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) ได้พบคำที่กล่าวถึงพระเถระ ทั้งผู้ใหญ่ ผู้น้อยว่า "พระมหาเถรานุเถระ" "หมู่สังฆเถระ" ปรากฏในศิลาจารึกวัดศรีชุม หลักที่ 2²

จากศิลาจารึกวัดกำแพงงาม³ จังหวัดสุโขทัย จารึกใน พ.ศ.1893 มีคำที่ใช้กล่าวเรียกพระสงฆ์ต่างไปอีก มีคำ เจ้าไทหรือเจ้าไทย เจ้าเถร ครูบา ซีบา เจ้ากู⁴ เจ้าเหง้า และพระครูเจ้า นอกจากนี้คำว่า สมภาร เจ้าอธิการ ก็มีใช้กันแล้ว คำเหล่านี้มีความหมาย ดังนี้

เจ้าไท หรือ เจ้าไทย ก็คงจะหมายถึงพระเถระผู้ใหญ่ ใช้เป็นคำสรรพนามแทนบุคคลที่ 3 เช่น เจ้าไทเจ้าธรรมรังสีภิกษุ หรือมหาเถรเจ้าญาณโพธิ์เป็นประธานเจ้าไท ดังปรากฏในศิลาจารึกวัดหนองกวาง หลักที่ 99⁵

ครูบา และซีบา พบว่ามีใช้ทั้งในภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคกลาง บางแห่ง คำว่าซีบา ปัจจุบันไม่พบแล้ว แต่ยังพบคำว่า ครูบา โดยเฉพาะทางภาคเหนือ เป็นคำที่ใช้เรียกพระเถระรุ่นก่อน ๆ ที่ท่านได้บวชเรียนมาตั้งแต่เป็นเณร และมีบารมีเป็นที่เลื่อมใสศรัทธาแก่ประชาชนทั่วไปเป็นอย่างมาก เช่น ครูบาศรีวิชัย ครูบาธรรมชัย

¹ พระมหาเถระและเถระ หมายถึง พระภิกษุซึ่งมีพรรษาอายุและทรงคุณธรรมในทางพระศาสนาตามวินัยบัญญัติ มิได้เป็นสมณศักดิ์ที่พระเจ้าแผ่นดินทรงตั้ง อ่างใน *ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 1* หน้า 23.

² คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและโบราณคดี สำนักนายกรัฐมนตรี.(2521). *ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 1*, หน้า 33.

³ กรมศิลปากร. (2527). *จารึกสมัยสุโขทัย*, หน้า 305.

⁴ เจ้ากู เป็นคำเรียกพระเถระผู้ใหญ่ ดังศิลาจารึกวัดป่าใหม่ หลักที่ 101 จังหวัดพะเยาดังคำ ว่า มหาเถรเจ้าศรีเกิดเจ้ากู

⁵ คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและโบราณคดี สำนักนายกรัฐมนตรี.(2521). *ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 4*, หน้า 83.

เจ้าเหง้า เป็นคำเรียกพระเถระผู้ใหญ่ที่เป็นเชื้อพระวงศ์ เพราะจากศิลาจารึกวัดตาเณรซึ่งหนึ่งหลักที่ 46 จังหวัดสุโขทัย ได้กล่าวถึง "สมเด็จพระมหาศรีกรีติ เจ้าเหง้าพุทธางกูรอรุณพันลอก" ² บางแห่งมีแต่คำว่าเหง้าคำเดียว ดังปรากฏในศิลาจารึกเจดีย์น้อย วัดพระมหาธาตุ สุโขทัยหลักที่ 40 ว่า "เหง้าพระมหาสวามีศรีสังฆราช" ³

พระครูเจ้า เป็นคำเรียกพระเถระด้วยความเคารพยั้ง ทั้งอาจจะใช้เป็นสรพนามบุรุษที่ 2 ด้วยก็ได้ เข้าใจว่าคำพระครูเจ้านี้อาจจะเพี้ยนมาเป็นพระคุณเจ้าในปัจจุบันนี้นั่นเอง

สำหรับคำนำหน้าราชทินนามของพระเถระไทยมีหลายคำ ซึ่งน่าจะเป็นคำแสดงถึงสมณศักดิ์ได้ว่ามีความสำคัญระดับใด เช่น

เถร เช่น เถรธรรมวิสาร์ ในศิลาจารึกบ้านางคำเยี้ย ⁴ จังหวัดสุโขทัย พ.ศ.1922 สมัยพระมหาธรรมราชาที่ 2

พระมหาเถร เช่น เจ้าสังฆธรรมมหาเถรศาสนา ในจารึกลานเงินวัดสองคอบ ⁵ หลักที่ 45 จังหวัดชัยนาท มหาเถรธรรมไตรโลก ในศิลาจารึกวัดสรศักดิ์ ⁶ หลักที่ 49 จากตะพังสอ จังหวัดสุโขทัย มหาสุมนเถรในศิลาจารึกวัดพระยืน ⁷ หลักที่ 62 จังหวัดลำพูน พ.ศ.1913 สมัยพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) และในศิลาจารึกวัดพระเสด็จ จังหวัดสุโขทัย มีสมณนาม พระมหาเถรราหุลเทพวันนวาสีศรีวิริยประญา ⁸

¹ คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและโบราณคดี สำนักนายกรัฐมนตรี.(2521). *ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 4*. หน้า 92.

² คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและโบราณคดี สำนักนายกรัฐมนตรี.(2521). *ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 3*. หน้า 73.

³ แหล่งเดิม. หน้า 45.

⁴ กรมศิลปากร. (2527). *จารึกสมัยสุโขทัย*. หน้า 313.

⁵ คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและโบราณคดี สำนักนายกรัฐมนตรี.(2521). *ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 3*. หน้า 64.

⁶ แหล่งเดิม. หน้า 83.

⁷ แหล่งเดิม. หน้า 136.

⁸ คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและโบราณคดี สำนักนายกรัฐมนตรี.(2521). *ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 1*. หน้า 161.

พระสังฆนายก สมณศักดิ์นี้ มีปรากฏในศิลาจารึกรอยพระพุทธยุคบาท หลักที่ 12 พ.ศ.197 สมัยพระมหารัชมราชาที่ 4 (บรมपाल) กล่าวถึง พระสังฆนายกผู้ใหญ่ฝ่ายอรัญวาสี มีนามว่า สิริสูเมธังกร¹

มหาสังฆราชา เช่น มหาสังฆราชาญาณวิลาส ในศิลาจารึกวัดปราสาท² จังหวัดเชียงราย หลักที่ 69

มหา เช่น มหาเทพภิกษุ มหาญาณมงคลพุทฺธกาม มหาวันรัตนเถร ในศิลาจารึกวัดสันมะค่า³ หลักที่ 67 จังหวัดลำพูน

สมเด็จพระมหาเถร เช่น สมเด็จพระมหาเถรจุฑามณี

บัณฑิต เข้าใจว่าเป็นพระที่มีความรู้ดี แต่สืกออกเป็นฆราวาสแล้ว ดังปรากฏในศิลาจารึก วัดอโศการาม⁴ หลักที่ 93 (วัดสลัดได) จังหวัดสุโขทัย พ.ศ.1942 สมัยพระมหารัชมราชาที่ 3 มีนามเจ้าญาณวังสราชบัณฑิต หรือความที่ว่า "บัณฑิตชื่อ ญาณวงศ์และศรีวงศ์" หรือ "พระนางทองตั้งบัณฑิตชื่อ สังขสร (ผู้มีเสียงไพเราะเหมือนสังข์) ให้เป็นผู้สวดพระบาลี" ซึ่งปัจจุบันเรียกกันสั้น ๆ ว่า "ทิด"

สมเด็จพระสังฆราช มีปรากฏในศิลาจารึกวัดพระเสด็จ หลักที่ 15 กล่าวพระนาม "สมเด็จพระสังฆราชจุฑามณี ศรีสังฆปริณายก ธรรมดิลกบรมเวทอาจารย์ยิปิตร"⁵

สมเด็จพระมหาเถรสังฆราช มีในจารึกวัดสองคอบ หลักที่ 45 จังหวัดชัยนาท พ.ศ.1935 สมัยพระมหารัชมราชาที่ 2 กล่าวถึงสมเด็จพระมหาสังฆราชรัตนวงศาจารย์⁶

¹ คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและโบราณคดี สำนักงานนายกรัฐมนตรี. (2521). *ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 1*. หน้า 140.

² คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและโบราณคดี สำนักงานนายกรัฐมนตรี. (2521). *ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 3*. หน้า 175.

³ แหล่งเดิม. หน้า 161.

⁴ คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและโบราณคดี สำนักงานนายกรัฐมนตรี. (2521). *ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 4*. หน้า 44.

⁵ คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและโบราณคดี สำนักงานนายกรัฐมนตรี. (2521). *ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 1*. หน้า 158.

⁶ คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและโบราณคดี สำนักงานนายกรัฐมนตรี. (2521). *ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 3*. หน้า 64.

พระนามพระสังฆราชสมัยสุโขทัย

1. พระมหาเถรศรีศรัทธาราชจุฬามณี ศรีรัตนลังกาทีปมหาสามี ไม่ปรากฏว่าทรงจำพรรษา ณ วัดใด พระองค์ทรงเป็นโอรสของพระยาคำแหงพระราม ทรงเป็นหลานลุงของพ่อขุนผาเมือง และทรงเป็นหลานปู่ของพ่อขุนศรีนาวนำถม ในขณะที่ทรงผนวชได้เสด็จธุดงค์ไปตามเมืองต่าง ๆ ตลอดถึงเสด็จไปทรงดูการพระศาสนาในประเทศลังกา แล้วถึงเสด็จกลับสุโขทัย ทรงบูรณะวัดวาอารามหลายแห่ง และได้ทรงสร้างพระพุทธรูปหลายองค์ ศิลปินได้สรรเสริญเรื่องราวของพระองค์ทั้งในด้านการเมืองในขณะที่เป็นฆราวาส และในด้านการพระศาสนาในขณะที่ทรงผนวชจึงสันนิษฐานได้ว่า สมเด็จพระมหาเถรศรีศรัทธาราชจุฬามณี ๔ คงจะทรงดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช ในช่วงรัชสมัยของพระยาเลอไทย¹

2. พระสุมนมหาสวามีสังฆราช ผู้ซึ่งพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) อาราธนาจากนครพิน แล้วทรงสร้างวัดป่ามะม่วงขึ้นทางตะวันตกของสุโขทัย ถวายให้เป็นที่พักพิง เนื่องจากพระสุมนมหาสวามีสังฆราช เป็นพระภิกษุผู้ทรงศีล มีศิลาจารึกวัดตรงดงาม เครื่องครัดตามแบบแผนของพระภิกษุลังกาวงศ์ พระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) จึงมีพระราชศรัทธามากและโปรดให้เป็นพระอุปัชฌาย์ของพระองค์ในคราวเสด็จออกผนวช ในปี พ.ศ.1904²

3. พระมหาสังฆราชสุกสูง ทรงเป็นพระอาจารย์และพระอุปัชฌาย์ของพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) ซึ่งทรงศรัทธาในพระพุทธรูปศาสนา ทรงสละราชสมบัติ เสด็จออกผนวชอีกครั้งหนึ่งในปี พ.ศ.1927³

4. พระเถรสังฆราชรัตนวงศาจารย์ ทรงดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชระหว่างปีพ.ศ.1935 อยู่วัดมหาธาตุ ปรากฏรายละเอียดในศิลาจารึกว่า ทรงเป็นประธานในการทำสัตย์สาบาน ระหว่างสองปู่หลานในกรุงสุโขทัย⁴ สมัยพระมหาธรรมราชาที่ 2

¹ กรมศิลปากร. (2527). *จารึกสมัยสุโขทัย*. หน้า 61.

² คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและโบราณคดี สำนักนายกรัฐมนตรี.(2521). *ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 1*. หน้า 76.

³ กรมศิลปากร. (2527). *จารึกสมัยสุโขทัย*. หน้า 110.

⁴ คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและโบราณคดี สำนักนายกรัฐมนตรี.(2521). *ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 3*. หน้า 64.

5. พระบรมครูติโลกดิลกะติรัตน คีลธวันวาสีธรรมกิตติสังฆราชมหาสามีเจ้า ทรงได้รับการสถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราชสงฆ์ทั้งหมด ในปี พ.ศ.1949 จำพรรษา ณ วัดป่าแดง และทรงเป็นประมุขสงฆ์ฝ่ายอรัญวาสี¹ สมัยพระมหาดรรมาราชาที่ 3 (ไสลือไทย)

6. พระสังฆราชญาณรุจิมหาเถร ทรงเป็นพระประมุขสงฆ์ฝ่ายคามวาสี ในเวลาเดียวกันกับพระบรมครูติโลกดิลกะติรัตนคีลธวันวาสีธรรมกิตติ สังฆราชมหาสามีเจ้า²

7. พระสุเมธังกรสังฆราช ทรงเป็นพระสังฆราช ใน พ.ศ.1970 สมัยพระเจ้าสุริวงศบรมपाल มหาราชาธิราช ไม่มีรายละเอียดว่าอยู่วัดใด³ สมัยพระมหาดรรมาราชาที่ 4 (บรมपाल)

8. พระสังฆราชจุฬามณี ศรีสังฆปริณายก สรรวมดิลก บรมเมธาจารย์บพิตร ได้รับอาณานา ทรงเป็นประธานในการฉลองวัด ที่ขุนนางสร้างขึ้นเพื่อบำเพ็ญกุศล ไม่ทราบชัดว่าทรงเป็นสมเด็จพระสังฆราชใน พ.ศ.ใด⁴

9. พระมหาสามี ศรีสังฆราช มหาเถรธรรมทัสสี ทรงเป็นพระสังฆราชในรัชสมัยใด และปี พ.ศ.ใด ไม่ปรากฏ มีหลักฐานเพียงว่าทรงเป็นสักขีพยานในการกระทำสัตย์สาบานระหว่างน้ำพระยาและหลานพระยา⁵

ตำแหน่งปู่ครูหรือพระครู

ตำแหน่งปู่ครู หรือพระครู เป็นตำแหน่งสมณศักดิ์ที่มีปรากฏอยู่ในศิลาจารึกหลักที่ 1 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงอธิบายไว้ว่า คำว่าปู่ครู ตรงกับคำว่าพระครู ซึ่งเป็นตำแหน่งผู้ปกครองสงฆ์รองจากสังฆราชลงมา โดยนำเอายศพราหมณ์ซึ่งมีหน้าที่สั่งสอนแบบแผนประเพณีให้แก่ทางฝ่ายอาณาจักรอยู่ในสมัยนั้น มาเทียบตั้งสมณศักดิ์แก่พระสงฆ์ แต่ที่ไม่เรียก

¹ คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและโบราณคดี สำนักนายกรัฐมนตรี. (2521). *ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 1*. หน้า 120.

² *แหล่งเดิม*. หน้า 120.

³ คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและโบราณคดี สำนักนายกรัฐมนตรี. (2521). *ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 1*. หน้า 140.

⁴ *แหล่งเดิม*. หน้า 158.

⁵ คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและโบราณคดี สำนักนายกรัฐมนตรี. (2521). *ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 4*. หน้า 2.

ตำแหน่งพระสังฆราชว่า พระราชครูนั้น คงเป็นเพราะเหตุที่พระภิกษุเป็นผู้สอนแต่พระธรรมวินัยฝ่ายศาสนา มิได้เป็นข้าเฝ้ารับราชการเหมือนกับพรหมณ์¹ ส่วนทำเนียบคณะสงฆ์มีปรากฏในพงศาวดารเหนือ² ว่า ในครั้งพระนครสุโขทัยเป็นราชธานีจัดระเบียบการปกครองคณะสงฆ์คามวาสีและอรัญวาสี มีราชทินนาม ดังนี้

คามวาสี

พระสังฆราช	อยู่วัดมหาธาตุ
พระครูธรรมไตรโลก	อยู่วัดเขาอินทรแก้ว
พระครูยาไซค์	อยู่วัดอุทยานใหญ่
พระครูธรรมเสนา	อยู่วัดไหนไม่ปรากฏ

อรัญวาสี

พระครูธรรมราชา	อยู่วัดไตรภูมิป่าแก้ว
พระครูญาณไตรโลก	อยู่วัดไหนไม่ปรากฏ
พระครูญาณสิทธิ	อยู่วัดไหนไม่ปรากฏ

เกี่ยวกับตำแหน่งและจำนวนพระสังฆราชและปู่ครูในสมัยสุโขทัย ว่ามีจำนวนเท่าใดและมีหลักเกณฑ์ในการสถาปนาและทรงตั้งประการใดนั้น จากรายนามสมเด็จพระสังฆราชสมัยสุโขทัยที่กล่าวมาแล้วในตอนต้นนั้นจะพบว่า สมเด็จพระสังฆราชพระองค์ที่ 5 ทรงเป็นพระประมุขฝ่ายอรัญวาสี และสมเด็จพระสังฆราชพระองค์ที่ 6 ทรงเป็นพระประมุขสงฆ์ฝ่ายคามวาสีในเวลาเดียวกัน³

สำหรับทำเนียบสมณศักดิ์ที่ปรากฏราชทินนาม⁴ มีเฉพาะรายพระนามสมเด็จพระสังฆราชจำนวน 9 พระองค์ และตำแหน่งปู่ครู ส่วนการพระราชทานตำแหน่งปู่ครูก็ได้ยึดรูปแบบมาจากยศของ

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (2513). *ตำนานคณะสงฆ์*. หน้า 5-6.

² กรมศิลปากร. (2512). *ประชุมพงศาวดาร เล่ม 1*. หน้า 31.

³ วิเชียร อากาศฤกษ์; และ สุนทร สุภูตะโยธิน. (2528). *ประวัติสมณศักดิ์และพัทธศ.* หน้า 16-20.

⁴ ราชทินนามสำหรับตำแหน่งพระสังฆราช เริ่มมีครั้งแรกในสมัยพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไทย) ปัจจุบันนี้ พระสังฆราชมีราชทินนามว่า สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณสำหรับพระสังฆราชที่เป็นเจ้านายมีชื่อเรียกเป็นพิเศษ เช่น สมเด็จพระมหาสมณเจ้า.

พราหมณ์ที่พระเจ้าแผ่นดินทรงตั้งตำแหน่งในทางราชอาณาจักร เช่น ราชครู ฯลฯ จึงได้ทรงตั้งตำแหน่งทางศาสนจักรให้เทียบเท่ากับตำแหน่งพราหมณ์ว่า ปู่ครู ส่วนหลักเกณฑ์การพิจารณาแต่งตั้งอย่างนั้น ไม่ปรากฏชัดแต่เข้าใจว่าคงดูที่พระสงฆ์ผู้มีความประพฤติพิเศษ เฝ้าย้อมด้วยความรู้ความสามารถ และเป็นผู้รอบรู้เรื่องพระธรรมวินัยจริง ๆ

สรุปแล้ว ในสมัยสุโขทัย เป็นสมัยเริ่มแรกที่มีประเพณีการแต่งตั้งสมณศักดิ์แก่พระสงฆ์ได้รับแบบอย่างมาจากประเทศลังกา โดยที่พ่อขุนรามคำแหงมหาราช ทรงรับเอาพระพุทธศาสนาเถรวาทแบบลังกา มาเป็นศาสนาประจำอาณาจักร จึงทรงรับเอาอิทธิพลพระพุทธศาสนาด้านอื่น ๆ เช่น แต่งตั้งสมณศักดิ์ ส่วนระเบียบประเพณีการแต่งตั้งนั้น ก็ได้ปรับปรุงประยุกต์ให้เข้ากับสถานการณ์ของศาสนาและเหตุการณ์บ้านเมืองในสมัยนั้น พระภิกษุรูปใดมีความสามารถเฉพาะด้านใด ก็พระราชทานตำแหน่งให้ และให้ปกครองในด้านนั้น ๆ โดยตั้งอยู่บนพระราชวินิจฉัยของพระมหากษัตริย์เพียงพระองค์เดียว

การปกครองและสมณศักดิ์ของคณะสงฆ์ในกรุงศรีอยุธยายุคต้น ๆ ยึดถือตามแบบแผนสมัยสุโขทัย คือมีคณะคามวาสี และคณะอรัญวาสี โดยมีพระลังกาวงศ์ได้รับความเลื่อมใสศรัทธาทั้งในราชตระกูล ตลอดจนประชาราษฎร์มาแล้วแต่สมัยสุโขทัย ครั้นมาถึงสมัยอยุธยาก็ยังปรากฏว่า คณะสงฆ์ลังกาวงศ์ได้รับความนิยมนับถือมากขึ้น ส่วนจำนวนพระสงฆ์ในนิกายเดิมก็คงลดน้อยลงตามลำดับ ปรากฏในพงศาวดาร สมัยสมเด็จพระอินทราชา (พระนครินทราธิราช) มีภิกษุหมู่หนึ่งเป็นพระเถระชาวเชียงใหม่ 7 รูปคือ

1. พระธรรมคัมภีร์
2. พระเมธังกร
3. พระญาณมงคล
4. พระศีลวงศ์
5. พระสารีบุตร
6. พระธรรมรัตนกร
7. พระพุทธสาคร

พร้อมทั้งพระมหาเถระชาวกรุงศรีอยุธยา 2 รูปคือ

1. พระพรหมมุนี
2. พระโสมเถระ

นอกจากนั้น ยังมีพระมหาเถระชาวกำพูชาอีก 1 รูป คือ พระญาณสิทธิ กับพระภิกษุอีกจำนวนมากพากันไปอุปสมบทแปลงเป็นนิกายลังกาวงศ์ ณ อุทกเขปสีมา แม่น้ำกัลยาณี ในสำนักพระวันรัตน์มหาเถระ เมื่อวันเสาร์ขึ้น 12 ค่ำ เดือน 8 ปีมะโรง พ.ศ.1967 แล้วศึกษาพระธรรมวินัย

อยู่ในศรีลังกาหลายปี เมื่อกลับมาได้นิมนต์พระมหาเถระลังกามาด้วย 2 รูป คือพระมหาวิกรมพาหุ และพระอุดมปัญญา ลงเรือมาขึ้นที่อยุธยา ก่อนแล้วแยกย้ายกันสั่งสอนและตั้งนิทายลังกาวงศ์ขึ้นมาใหม่อีก ซึ่งต่อมาภายหลังเรียกว่า คณะป่าแก้ว¹ วัดต่างๆ ที่พระคณะนี้เข้าไปอยู่ก็มักจะมีชื่อ "คณะป่าแก้ว" ตามหลังเช่น "วัดไตรภูมิคณะป่าแก้ว" เป็นต้น คำว่า ป่าแก้ว นี้ แปลมาจากภาษามคธคำว่า "วันรัตน" ที่เป็นนามของพระอุปัชฌาย์ในลังกา ที่พระสงฆ์คณะนี้ไปบวชแปลงนั่นเอง

เมื่อคณะสงฆ์ที่มาจากลังกาคณะนี้มีมากขึ้น คณะสงฆ์ในกรุงศรีอยุธยาในยุคปลายจึงแบ่งออกเป็น 3 คณะ² คือ

1. คณะคามวาสีฝ่ายซ้าย (คณะสงฆ์เดิมที่มีอยู่ตามแบบสุโขทัย)
2. คณะอรัญวาสี (คณะลังกาวงศ์ที่เข้ามาสมัยสุโขทัย)
3. คณะคามวาสีฝ่ายขวา (คณะป่าแก้วที่เข้ามาใหม่)

สำหรับตำแหน่งสังฆนายก ผู้บริหารกิจการพระศาสนาในกรุงศรีอยุธยายุคปลาย ได้มีการสถาปนาสมเด็จพระสังฆราชเพิ่มขึ้นอีกตำแหน่งหนึ่ง ครั้นกรุงสุโขทัย มีสังฆราช และปู่ครู แต่ครั้งมาถึงสมัยอยุธยา ได้เพิ่มตำแหน่งสูงสุดเข้ามาอีก รวมกับที่มีมาแต่สมัยสุโขทัย เป็น 3 ระดับคือ

1. สมเด็จพระสังฆราช³ ทรงดำรงตำแหน่งสังฆปริณายก ปกครองคณะสงฆ์ทั่วไปทั้งราชธานี และในหัวเมืองต่าง ๆ

¹ กรมศิลปากร. (2521). *ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 1*. หน้า 119-120.

² พระยาประชากรกิจกรจักร์. (2498). *พงศาวดารโยนก*. หน้า 79.

³ คำและยศที่เรียกว่า "สมเด็จพระสังฆราช" นำมาจากเขมร หนังสือที่แต่งครั้งสุโขทัยไม่ได้พบใช้คำว่า "สมเด็จพระสังฆราช" ในที่ใด ๆ เลย แม้คำพระนามพระเจ้าแผ่นดิน ก็ไม่ได้ขึ้นคำว่า "สมเด็จพระสังฆราช" ฟังมาใช้ในสมัยอยุธยาเป็นราชธานี เพราะอยู่ใกล้เมืองเขมรกว่าสุโขทัย และตีได้เขมร กวาดต้อนผู้คนมาหลายครั้ง คงจะได้นำแบบแผนประเพณีเขมรมาใช้ จึงเอาคำ "สมเด็จพระสังฆราช" มาใช้ในสมณศักดิ์ของสมเด็จพระสังฆราช อ่างใน พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธ์. (2545). *เรื่องตั้งพระราชาคณะผู้ใหญ่ในกรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 1*. หน้า 285.

2. สังฆราชา¹ เจ้าคณะปกครองหัวเมืองใหญ่

3. พระครู เจ้าคณะปกครองหัวเมืองเล็ก

นอกนั้น ยังมีพระครูที่อยู่ในราชธานี มีหน้าที่ปกครองดูแลวัดมากบ้างน้อยบ้างหรือได้รับมอบหมายหน้าที่พิเศษให้เป็นผู้ปกครองดูแลพระสงฆ์ต่างชาติ เช่น พระสงฆ์ลาว พระสงฆ์มอญ เป็นต้น พระเจ้าแผ่นดินมีพระราชประสงค์จะยกตำแหน่งพระครูในกรุงดังกล่าวนี้ให้มีฐานันดรสูงขึ้น เท่ากับสังฆราชาในหัวเมือง จึงยกขึ้นเป็นสังฆราชา ซึ่งต่อมาภายหลังได้กลายเป็นพระราชาคณะ (เจ้าคุณ) เช่นปรากฏอยู่ในปัจจุบัน

ส่วนตำแหน่งประมุขสงฆ์ในสมัยต้นอยุธยา นั้น ปรากฏอยู่ 2 ตำแหน่งคือ

1. สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ประมุขฝ่ายคามวาสี

2. สมเด็จพระวันรัตน์ ประมุขฝ่ายอรัญญวาสี

ถ้ารูปใดมีพรรษามากกว่ารูปนั้นก็จะได้เป็นสมเด็จพระสังฆราช ต่อมาเมื่อคณะป่าแก้วเพิ่มมากขึ้นทั้งในกรุงและหัวเมืองปักษ์ใต้ คณะคามวาสีจึงแบ่งเป็น 2 คือ คามวาสีฝ่ายซ้าย และคามวาสีฝ่ายขวา และสืบเปลี่ยนตำแหน่งใหม่² ดังนี้

1. พระวันรัตน์ เป็นเจ้าคณะคามวาสีฝ่ายขวา (วัดหัวเมืองฝ่ายใต้)

2. พระพุทธโฆษาจารย์ เป็นเจ้าคณะคามวาสีฝ่ายซ้าย (วัดหัวเมืองฝ่ายเหนือ)

3. พระพุทธาจารย์ เป็นเจ้าคณะอรัญญวาสี (ตำแหน่งนี้ตั้งขึ้นใหม่เป็นเจ้าคณะแทน

พระวันรัตน์ต่อมาในครั้งรัชกาลที่ 4 ตำแหน่งนี้เปลี่ยนเป็นพุฒาจารย์)³

¹ คำว่าสังฆราชาในหัวเมืองสมัยอยุธยา ถึงระยะต้นกรุงรัตนโกสินทร์ มีทั้งพระสงฆ์ที่มีสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะ และมีสมณศักดิ์เป็นเพียงพระครู ต่อมาถึงรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์นี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงเปลี่ยนแปลงใหม่ หัวเมืองใดที่มีพระสงฆ์เป็นพระราชาคณะปกครอง ให้มีตำแหน่งต่อท้ายสมณศักดิ์ว่า "สังฆปาโมกข์" ส่วนหัวเมืองใดที่มีพระสงฆ์เป็นพระครูปกครอง ให้มีตำแหน่งต่อท้ายสมณศักดิ์ว่า "สังฆวานะ" ถือเป็นระเบียบปฏิบัติต่อมา อ้างใน วิเชียร อากาศฤกษ์; และ สุนทร สุภูตะโยธิน. (2528). *ประวัติสมณศักดิ์และพัฒนศ.* หน้า 21.

² กรมการศาสนา. (2525). *ประวัติพระพุทธศาสนาแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี ภาค 1.* หน้า 81.

³ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (2513). *ตำนานคณะสงฆ์.* หน้า 21.

แสดงจำนวนสมณศักดิ์คณะผู้ปกครองสงฆ์สมัยอยุธยา¹

คณะคามวาสีฝ่ายชาย

เจ้าคณะใหญ่	1 รูป	สมเด็จพระอริยวงศาส์จันทราชูทิศ	อยู่วัดหน้าพระธาตุ
พระราชาคณะในกรุง	17 รูป		
พระครูหัวเมือง	24 รูป	22 เมือง	
หัวเมืองไม่มีพระครู	26 เมือง		

คณะอรัญวาสี

เจ้าคณะใหญ่	1 รูป	พระพุทธานุชาจารย์	วัดโบสถ์ราชเดชม
พระราชาคณะ	7 รูป		

คณะคามวาสีฝ่ายชวา

เจ้าคณะใหญ่	1 รูป	พระวันรัตน์	วัดป่าแก้ว
พระราชาคณะในกรุง	17 รูป		
พระครูหัวเมือง	46 รูป		
หัวเมืองไม่มีพระครู	20 เมือง		

เมื่อได้ศึกษาระบบสมณศักดิ์สมัยสุโขทัยและสมัยอยุธยาแล้วเข้าใจว่าระเบียบที่ใช้ในสมัยนี้จะเป็นแบบให้จัดตั้งทำเนียบสมณศักดิ์ในปัจจุบัน ดังเช่น ราชทินนามของสมเด็จพระราชาคณะในปัจจุบัน เช่น สมเด็จพระพุฒาจารย์ สมเด็จพระวันรัตน์ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ฯลฯ ก็ได้รับมาจากสมัยนี้ และบัญญัติมาจนถึงปัจจุบัน นอกจากนั้น ยังมีราชทินนามของพระราชาคณะหลายรูปที่ได้ใช้นำมาบัญญัติจนถึงปัจจุบันนี้

สำหรับชั้นยศสมณศักดิ์ในสมัยแรก ๆ ยังไม่ได้แยกเป็นประเภทไว้เหมือนในปัจจุบัน มีเพียง 3 ชั้น คือ สมเด็จพระสังฆราช สังฆราชา (พระราชาคณะในปัจจุบัน) และพระครูแต่ละองค์ก็จะมีหน้าที่เป็นผู้ปกครองในหัวเมืองและนอกเมืองต่าง ๆ ตามที่ทางบ้านเมืองจัดให้ไปประจำอยู่ ซึ่งจะทำหน้าที่ต่างกัน² ดังนี้

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (2513). *ตำนานคณะสงฆ์*.

หน้า 22-30.

² พระมหาวิเชียร สายศรี. (2543). *พระพุทธศาสนากับระบบสมณศักดิ์ : ศึกษาเฉพาะกรณีทัศนคติของนักวิชาการพุทธศาสนาและพระนักศึกษานิสิตในสถาบันอุดมศึกษา*. หน้า 61.

1. สมเด็จพระสังฆราช พระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้งให้เป็นประมุขและปกครองคณะสงฆ์ทั้งมวล

2. เจ้าคณะใหญ่ 3 องค์ รองลงมาจากสมเด็จพระสังฆราช พระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้งเช่นกัน ให้เป็นผู้ดูแลและปกครองคณะต่าง ๆ อันได้แก่ฝ่ายคามวาสีฝ่ายซ้าย และฝ่ายขวา กับฝ่ายอรัญวาสี

3. ภายใต้เจ้าคณะใหญ่ของแต่ละคณะ ประกอบด้วยพระราชาคณะ ซึ่งทำหน้าที่ปกครองและดูแลการคณะสงฆ์ในเมืองราชธานี หัวเมืองชั้นในและหัวเมืองชั้นนอกที่มีความสำคัญ

ส่วนกฎระเบียบการแต่งตั้งสมณศักดิ์ให้พระสงฆ์ในตำแหน่งต่าง ๆ ไม่ได้มีกล่าวไว้ว่ามีกฎเกณฑ์อย่างไรบ้าง เหมือนดังเช่นในปัจจุบันนี้ เข้าใจว่าพระราชวินิจฉัยอยู่ที่พระเจ้าแผ่นดินพระองค์เดียวที่จะคัดเลือกพระสงฆ์ในตำแหน่งต่าง ๆ และพระราชทานราชทินนามให้แล้วตั้งในสมณศักดิ์นั้น ๆ ดังเช่นที่พระราชทานให้กับสมราวาส แต่ขั้นตอนการคัดเลือกอาจจะพิจารณาจากพระสงฆ์ผู้บำเพ็ญประโยชน์แก่ศาสนาและบ้านเมืองจริง ๆ หรือว่าเป็นผู้ทรงไว้ซึ่งพระไตรปิฎกและอรรถกถาอย่างซื่อของ เป็นเหตุนำมาซึ่งความเลื่อมใสแก่ประชาชนอย่างมาก กฎเกณฑ์เหล่านี้ก็ตกทอดมาถึงปัจจุบันนี้ ในการพิจารณาพระสงฆ์ที่จะได้รับพระราชทานสมณศักดิ์ แต่รูปแบบการคัดเลือกผิดแปลกกันไป สมัยก่อนพระเจ้าแผ่นดินพระองค์เดียวตัดสิน สมัยนี้พระสงฆ์เป็นผู้พิจารณาก่อน แล้วจึงนำไปให้พระองค์ลงพระปรมาภิไธย อำนาจก็เท่ากับว่าอยู่ที่พระสงฆ์ก่อนนั่นเอง

เมื่อจัดการตั้งราชธานีแห่งใหม่ขึ้นเรียบร้อยแล้ว สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชจึงได้โปรดให้ดำเนินการในการปรับปรุงฟื้นฟูพระพุทธศาสนาทันที ในปี พ.ศ.2311 โดยทรงมีพระราชดำริว่าพระสงฆ์ของไทยในขณะนั้นยังบกพร่องในเรื่องศีลหรือวินัยอยู่เป็นอันมาก เพราะภาวะสงครามถึงบ้านแตกสาแหรกขาด ปราศจากพระราชาคณะที่ทรงคุณธรรมความรู้มาคอยว่ากล่าวสั่งสอน ดังนั้นจึงทรงมีรับสั่งให้สืบหาพระสงฆ์ที่ทรงคุณธรรมทั่วทุกหนทุกแห่ง โดยให้มาประชุมกัน ณ วัดบางว่าใหญ่ (วัดระฆังโฆสิตาราม) แล้วทรงเลือกตั้งพระสงฆ์ผู้ทรงคุณธรรมและแก่พรรษาอายุขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราช และตั้งพระเถรานุเถระเหล่านั้นเป็นพระราชาคณะ ฐานานุกรมใหญ่่น้อยตามลำดับชั้นสมณฐานันดรศักดิ์เหมือนดังแต่ก่อนมา แล้วนิมนต์ให้ไปจำพรรษาอยู่ตามพระอารามต่าง ๆ ในกรุงธนบุรีทำหน้าที่บริหารสั่งสอนว่ากล่าวพระภิกษุสามเณรทั้งปวง

ในครั้งนั้น คณะสงฆ์ได้พร้อมใจกันเลือกพระอาจารย์ดี วัดประดู่ แห่งกรุงศรีอยุธยาให้รับตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช นับเป็นองค์แรกในสมัยกรุงธนบุรี และพระอาจารย์ดี วัดพนัญเชิง เป็นสังฆราชรูปที่ 2 พระสงฆ์ครั้งกรุงศรีอยุธยาที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงอาราธนามาเป็นพระราชาคณะในครั้งกรุงธนบุรีนั้น เข้าใจว่าจะจะเป็นพระครูซึ่งอยู่ตามวัดต่าง ๆ แถบชายทะเลทางตะวันออก เพราะศึกพม่ารุกกรานไปไม่ถึง เช่น สมเด็จพระสังฆราช (ชื่น) ซึ่งเป็นพระสังฆราชรูปที่ 3

นั้น สันนิษฐานว่าเดิมจะเป็นพระครูสุวรรณธีรราชมหานูนี้ ซึ่งตามทำเนียบว่าเป็นเจ้าคณะเมืองระยอง¹ สมเด็จพระสังฆราชพระองค์นี้ ถึงสมัยรัชกาลที่ 1 แห่งรัตนโกสินทร์ถูกลดยศลงไปเป็นพระธรรมธีรราชมหานูนี้ ให้อำนาจที่พระวันรัตน์

สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ทรงฟื้นฟูสังฆมณฑลได้กลับคืนตามสภาพเดิมอย่างครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ดังปรากฏว่า เมื่อทรงปราบชุมนุมเจ้าพระฝางได้ในปี พ.ศ.2313 แล้ว ก็โปรดให้ดำเนินการสอบสวนชำระพระสงฆ์ในเมืองฝาง (สว่างคนูรี) ที่ประพฤติดะเมิดพระวินัยร่วมกับเจ้าพระฝางทันที พระองค์ทรงฟื้นฟูพระพุทธศาสนาอย่างจริงจัง เมื่อคณะสงฆ์พอจะเข้ารูปแบบเช่นสมัยอยุธยาบ้างแล้ว ก็ทรงให้มีการศึกษาพระปริยัติธรรมขึ้น ทรงให้คัดลอกคัมภีร์ต่าง ๆ ที่ขาดหายไป และทรงให้ค้นหาคัมภีร์ตามหัวเมืองต่าง ๆ มารวบรวมไว้ในเมืองหลวง ส่วนพระองค์เองก็ทรงศึกษาและปฏิบัติวิปัสสนาธุระ แต่แล้วก็ให้มีเหตุที่การปกครองคณะสงฆ์ต้องมีอันตรายและเสื่อมลงอีกครั้ง ด้วยเหตุที่พระเจ้าตากสินมหาราชทรงมีพระสัญญาวิปลาศถึงชั้นทรงรับสั่งปลดสมเด็จพระสังฆราช (ชื่น) ให้เป็นสมเด็จพระสังฆราชแทน ซึ่งนับว่าเป็นรูปสุดท้ายของสมัยธนบุรีดังกล่าวมาแล้ว ดังนั้นจะพบว่าการแต่งตั้งสมณศักดิ์ก็ยังคงยึดตามแบบสมัยอยุธยา

สมณศักดิ์สมัยรัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ 1 – รัชกาลที่ 6)

สมณศักดิ์ในกรุงรัตนโกสินทร์ คือ สมณศักดิ์ที่เคยมีมาแล้วแต่สมัยสุโขทัยและสมัยอยุธยามาถึงธนบุรีนั้น หากแต่ว่าได้มีการพัฒนาการไปบ้างทั้งในรูปแบบราชทินนาม ชั้นยศ และกฎเกณฑ์ พร้อมทั้งวิธีการในการขอพระราชทานสมณศักดิ์เพิ่มขึ้น เพื่อความเหมาะสมกับกาลสมัยให้สอดคล้องกับกฎระเบียบต่าง ๆ ทางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป

สมณศักดิ์ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น การแต่งตั้งสมณศักดิ์ยังไม่แตกต่างไปจากครั้งอยุธยาเพราะเหตุการณ์บ้านเมืองยังมีข้าศึกศัตรูอยู่มาก พระเจ้าอยู่หัวคงจะเพียงแต่ดำรงของเดิมไว้เท่านั้น ตำแหน่งต่าง ๆ คงจะยังไม่เพิ่มขึ้น แต่ขยายตำแหน่ง พระราชาคณะ (สังฆราชา) แบ่งเป็นชั้นใหญ่ ๆ 2 ชั้น คือ

¹ นนธ์ ธรรมสถิตย์. (2533). พระพุทธศาสนาและคณะสงฆ์ไทย. หน้า 7.

1. พระราชาคณะชั้นผู้ใหญ่ กำหนดเป็น 4 ชั้น¹ คือ

ชั้นที่ 1 สมเด็จพระสังฆราช ได้แก่ สมเด็จพระอริยวงศ์ และสมเด็จพระวันรัต

ชั้นที่ 2 พระพุทธอาจารย์ เจ้าคณะใหญ่ธัญวาลี พระพุทธโฆษาจารย์ ผู้ช่วยมหาสังฆปริณายก (เรียกว่าปลัดสังฆราชก็ได้) พระพิมลธรรม เจ้าคณะรองฝ่ายซ้าย และพระธรรมวโรดม เจ้าคณะรองฝ่ายขวา

ชั้นที่ 3 พระพรหมมุนี (เทียบชั้นธรรมหรืออาจสูงกว่าเล็กน้อย เคยปรากฏว่าพระพรหมมุนีได้เลื่อนเป็นพิมลธรรมก็มี เป็นพุทธอาจารย์ก็มี) พระธรรมเจดีย์คณะเหนือ และพระธรรมไตรโลกคณะใต้

ชั้นที่ 4 พระเทพกวี คณะเหนือ พระเทพมุนี คณะใต้ และพระญาณไตรโลก เจ้าคณะรองธัญวาลี

2. พระราชาคณะชั้นสามัญ เช่น พระเทพโมลี พระธรรมโกษา เป็นต้น

นอกจากนี้ ในรัชกาลที่ 1 ได้มีการแก้ไขนามพระราชาคณะ เช่น เปลี่ยนพระธรรมโคดม เป็นพระธรรมอุดม พระอุบาลี เป็นพระวินัยรักขิต และเปลี่ยนตำแหน่งเจ้าคณะรองธัญวาลีจากพระญาณไตรโลกเดิม ให้มาเป็นของพระญาณสังวร พระญาณไตรโลก จึงกลับลงมาเป็นพระราชาคณะสามัญตั้งแต่นั้น

รัชกาลที่ 4 ระบบสมณศักดิ์ ไม่ได้เปลี่ยนแปลงไปจากสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นทรงเปลี่ยนแปลงเฉพาะพระราชาคณะหัวเมืองให้มีตำแหน่งต่อท้ายสมณศักดิ์ว่า "สังฆปาโมกข์" ส่วนหัวเมืองใดมีพระครูปกครองให้มีตำแหน่งต่อท้ายสมณศักดิ์ว่า "สังฆวานะ"² เปลี่ยนนามสมเด็จพระพนรัตน์ เป็น สมเด็จพระวันรัตน์³ เปลี่ยนตำแหน่งพระพุทธอาจารย์ เป็น พุทธอาจารย์ นอกจากนี้โปรดให้เลื่อนสมณศักดิ์พระสงฆ์ จำนวน 10 รูป⁴ คือ

1. พระธรรมอุดม (เซ่ง) วัดอรุณ เป็น สมเด็จพระวันรัต เจ้าคณะใหญ่ฝ่ายใต้
2. พระพุทธอาจารย์ (สน) วัดสระเกศ เป็น สมเด็จพระพุทธอาจารย์ เจ้าคณะใหญ่ธัญวาลี
3. พระพุทธโฆษาจารย์ (ฉิม) วัดโมลีโลก เป็น สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ เจ้าคณะกลาง

¹ สิริวัฒน คำวันสา; และ ทองพรรษ์ ราชภักดี. (2524). *สงฆ์ไทยใน 200 ปี*. หน้า 39.

² วิเชียร อากาศฤกษ์; และ สุนทร สุภตะโยธิน. (2528). *ประวัติสมณศักดิ์และพัทธศ.* หน้า 21.

³ ธนิต อยู่โพธิ์. (2516). *ตำนานสมณศักดิ์พระวันรัตน์*. หน้า 3-12.

⁴ พระพจนวิลาส. (2445). *ทำเนียบสมณศักดิ์*. หน้า 128.

4. พระธรรมไตรโลก (จี) วัดประยุร เป็น พระพิมลธรรม
5. พระพรหมมุนี (ถึก) วัดพระเชตุพน เป็น พระธรรมอุดม แปลงเป็น พระธรรมวโรดม
6. พระญาณสมโพธิ (ยิ้ม) เป็น พระพรหมมุนี
7. พระเทพกวี (รอด) วัดราชโอรส เป็น พระธรรมไตรโลก
8. พระญาณไตรโลก (พุก) วัดมหาธาตุ เป็น พระธรรมราชานุวัตร เจ้าคณะใหญ่ กรุงเทพฯ
9. พระธรรมกิติ เป็น พระธรรมเจดีย์
10. พระมหาโต เปรียญ 4 เป็น พระธรรมกิติ (ต่อมาได้เป็น สมเด็จพระพุทธมาจารย์ ใน พ.ศ.2407 ปลายรัชกาลนี้ด้วย)

รัชกาลที่ 5 เมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์พระองค์ทรงตั้งพระราชาคณะ ประกอบด้วย

1. พระมหานุ่ม เปรียญ 7 ประโยค วัดอมรินทราราม เป็นที่พระกวีวงศ์
2. พระปลัดแสง เปรียญ 7 ประโยค วัดราชบูรณะ เป็นที่พระราชมนู
3. พระปลัดเมตตา (เดช) วัดบุปผาราม เป็นที่พระวิเชียรมุนี

พระองค์ทรงสถาปนาสมเด็จพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์เป็นสมเด็จพระมหาสมณะและทรงสถาปนาสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (สา) ขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราช นอกจากนี้ ยังได้มีการเปลี่ยนตำแหน่งพระราชาคณะ¹ ดังนี้

1. ยกตำแหน่งพระพรหมมุนี ซึ่งเสมอชั้นธรรมมาแต่ก่อน ขึ้นเป็นตำแหน่งหิริญบัตร เป็นเจ้าคณะรองคณะกลาง
2. ตั้งตำแหน่งรองคณะธรรมยุต ให้มีพระราชทินนามจารึกในหิริญบัตรว่า "พระศาสนโศภณ"
3. ตั้งตำแหน่งพระอุบาลีคณูปมาจารย์ เป็นรองเจ้าคณะฝ่ายอรัญวาสี โดยทรงพระดำริว่า พระอุบาลีนี้มีเกียรติยศในพงศาวดาร คือ ได้ไปประดิษฐานพระสงฆ์อุบาลีวงศ์ในลังกา
4. ยกตำแหน่งพระธรรมโกษา ซึ่งเดิมเป็นพระราชาคณะสามัญ ขึ้นเป็นชั้นธรรมอีกตำแหน่งหนึ่ง เพราะเวลานั้นชั้นธรรม มีเพียง 2 ชั้น คือ พระธรรมเจดีย์ กับ พระธรรมไตรโลก
5. ตั้งตำแหน่งพระธรรมปาโมกข์ ขึ้นมาใหม่อีกตำแหน่งหนึ่ง
6. ตั้งตำแหน่งพระเทพเมธี ขึ้นแทนตำแหน่ง พระโพธิวงศ์ ซึ่งเลื่อนขึ้นเป็นเจ้าคณะฝ่ายอรัญวาสี เพราะเวลานั้นชั้นเทพมีอยู่แค่ 3 คือ พระเทพกวี พระเทพโมลี และพระเทพมุนี
7. ตั้งชั้นราชขึ้นใหม่ 4 ตำแหน่ง คือ พระราชกวี พระราชโมลี พระราชมนู พระราชเมธี ซึ่งเดิมเป็น พระราชาคณะสามัญให้สูงขึ้นเป็นรองชั้นเทพ

¹ ศิริธรรม. (2476). การปกครองคณะสงฆ์ ภาค 1. หน้า 59.

เรื่องทรงเพิ่มตำแหน่งชั้นราชขึ้นมานี้ เพราะได้ทรงตั้งตามพระสงฆ์ที่พระเจ้าแผ่นดินทรงโปรด ในฐานะ เป็นพระนักเทศน์ พระสอนหนังสือหรือมีศิลาจารวัตรเรียบร้อย ในเมื่อจะพระราชทานสมณศักดิ์แก่พระสงฆ์รูปนั้น เป็นพระราชาคณะชั้นสามัญเลยตั้งให้แปลกไปจากรูปอื่น ที่มีคำว่า "ราช" เช่น "ราชกวี" เป็นต้น ต่อมาทรงพิจารณาว่าควรยกให้สูงกว่าพระราชาคณะสามัญ จึงได้โปรดตั้งชั้นราชขึ้นให้สูงกว่าสามัญ แต่ต่ำกว่าชั้นเทพ

สรุปได้ว่า สมณศักดิ์ในสมัยรัชกาลที่ 5 จะแบ่งไว้ ดังนี้

พระราชาคณะผู้ใหญ่ เดิมมี 3 ชั้น คือ

1. พระราชาคณะชั้นเจ้าคณะรอง
2. พระราชาคณะชั้นธรรม
3. พระราชาคณะชั้นเทพ

ตั้งเพิ่มขึ้นอีกคณะหนึ่ง¹ คือ

4. พระราชาคณะชั้นราช

พระราชาคณะสามัญ มี 3 ประเภท คือ

1. พระราชาคณะเปรียญ
2. พระราชาคณะยก²
3. พระราชาคณะสมณะ

พระครู มี 2 ประเภท คือ พระครูในกรุงและพระครูหัวเมือง

พระครูในกรุง มีลำดับ ดังนี้

1. พระครูปลัดของสมเด็จพระมหาสมณะหรือสมเด็จพระสังฆราช และของสมเด็จพระ

พระราชาคณะเจ้าคณะใหญ่ พระราชทานสัญญาบัตรให้ตั้ง

2. พระครูปลัดของพระราชาคณะเจ้าคณะรอง พระราชทานสัญญาบัตรให้ตั้ง และพระครูเจ้าวัดพระอารามหลวง

3. พระครูพิเศษ ถ้ามียศสูงกว่าให้เทียบกับลำดับข้างต้น

4. พระครูเจ้าวัดอารามราษฎร์

¹ ศิริธรรม. (2476). การปกครองคณะสงฆ์ ภาค 1. หน้า 60.

² พระราชาคณะยก คือ ผู้รู้ปริยัติธรรม แต่มิได้ขึ้นเปรียญหรือที่เรียกว่า เปรียญยก ภายหลังมีท่านผู้ไม่รู้ปริยัติธรรมจริง ๆ มากขึ้น รัชกาลที่ 5 จึงทรงแก้ไขลำดับใหม่ คือให้อันดับพระราชาคณะยกเปลี่ยนลงมาเป็นอันดับที่ 3 แต่ก็เป็นราชาคณะชั้นเดียวกัน

10. (ก) พระครู พัดพุดตาน
พื้นกำแพงหยี่ปักชั้นตรี ด้ือเอาพระครูมีนิตยภัต 6 บาทเป็นเกณฑ์
(ข) พระบาเรียน 7 ประโยค
11. พระครู พัดพุดตาน
พื้นเยียรบับเย็บ ด้แก่ เจ้าคณะรองหัวเมือง
12. พระครู พัดพุดตาน
พื้นแพรเย็บ ด้แก่ เจ้าคณะแขวงมีพระราชทินนาม
13. (ก) พระครู พัดพุดตาน
พื้นสักหลาดปักชั้นเอก ด้แก่ พระครูปลัด ไม่มีชื่อ
(ข) พระบาเรียน 6 ประโยค
14. (ก) พระครู พัดพุดตาน
พื้นสักหลาดปักชั้นโท ด้แก่ พระครูวินัยธร พระครูวินัยกรรม
(ข) พระบาเรียน 5 ประโยค
15. (ก) พระครู พัดพุดตาน
พื้นสักหลาดปักชั้นตรี ด้แก่ พระครูคู่สวด
(ข) พระบาเรียน 4 ประโยค
16. (ก) พระปลัด พัดพุดตาน
พื้นเยียรบับเย็บ ด้แก่ ปลัดของพระราชาคณะสามัญทุกชั้น
(ข) พระบาเรียน 3 ประโยค
2 ประโยค (จามัญ)
17. (ก) พระครู พัดหน้านาง
พื้นสักหลาดปัก ด้แก่ พระครูรองคู่สวด และพระครูสังข์
(ข) พระอาจารย์พัดพื้นแพรปักเลื่อม ด้แก่ พระผู้อุปการะโรงเรียนหนังสือไทย
18. (ก) พระครู พัดหน้านาง
พื้นอัดลัดเย็บ ด้แก่ พระครูเจ้าคณะแขวง ไม่มีราชทินนาม
และพระครูสมุห์ และพระครูใบฎีกา
(ข) พระฐานานุกรม พัดหน้านาง
พื้นอัดลัดเย็บ ด้แก่ พระสมุห์ พระใบฎีกา

19. (ก) พระฐานานุกรม ไม่มีพัดยศ	ได้แก่ พระฐานานุกรม ของพระครูเจ้าคณะหัวเมือง
(ข) เจ้าอธิการ	ได้แก่ เจ้าคณะหมวดหัวเมือง
(ค) พระอุปัชฌายะ	ได้แก่ พระอุปัชฌายะไม่มีสมณศักดิ์อื่น
20. พระอธิการ	ได้แก่ เจ้าอาวาส ไม่มีสมณศักดิ์อื่น
21. พระพิธีธรรม	

สมณศักดิ์ฝ่ายตำแหน่งหรือฝ่ายปกครอง มีการจัดลำดับและชั้น ดังนี้

1. สกลสังฆปริณายก
2. มหาสังฆนายก หรือเจ้าคณะใหญ่
3. สังฆนายก หรือเจ้าคณะรอง

ฝ่ายบริหาร	ฝ่ายปริยัติ
4. เจ้าคณะมณฑล	คณาจารย์เอก
5. รองเจ้าคณะมณฑล	
6. เจ้าคณะเมือง (เจ้าคณะแขวงในกรุงเทพฯ และปลัดคณะนับในชั้นนี้)	คณาจารย์โท
7. รองเจ้าคณะเมือง	
8. เจ้าคณะแขวง (เจ้าคณะหมวดในกรุงเทพฯ นับในชั้นนี้)	คณาจารย์ตรี
9. รองเจ้าคณะแขวง	
10. เจ้าอาวาส	อาจารย์ใหญ่
11. รองเจ้าอาวาส	อาจารย์รอง

ในสมัยนี้ ตำแหน่งสมเด็จพระมหาสมณะฯ จัดเป็นสมเด็จพระสังฆราช ผู้เป็นประธานนายกในที่ประชุมมหาเถรสมาคม ตำแหน่งสกลมหาสังฆปริณายก บัญชาการคณะสงฆ์ทั่วพระราชอาณาจักร ตำแหน่งมหาสังฆนายก คือ ตำแหน่งเจ้าคณะใหญ่ ตำแหน่งสังฆนายก คือ ตำแหน่งเจ้าคณะรอง ส่วนทางด้านตำแหน่ง จัดเป็น 2 ฝ่าย คือ ฝ่ายบริหาร และฝ่ายปริยัติ ดังที่กล่าวไว้สำหรับอาจารย์ในฝ่ายปริยัตินี้ ได้แบ่งคณาจารย์ตามความเหมาะสมเป็น 4 ประเภท คือ อาจารย์ผู้บอกคัมภีร์ อาจารย์ผู้รจนาคัมภีร์ อาจารย์ผู้สอนนักธรรมหรือพระธรรมกถึก และอาจารย์ผู้บอกวิปัสสนา ทั้งหมดนี้ เรียกว่า อาจารย์ มาจนบัดนี้

นับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 6 เป็นต้นมากิจการคณะสงฆ์ก็เป็นไปตามระเบียบแบบแผน ส่วนสมณศักดิ์ก็ได้ขยายตำแหน่งมากขึ้นตามลักษณะการปกครองคณะสงฆ์และปริมาณของพระสงฆ์ผู้ทรงคุณธรรมและหน้าที่การงาน พระราชาคณะต่าง ๆ มีมากขึ้นจากทำเนียบเดิม

สรุป สมณศักดิ์ก่อนสมัยรัตนโกสินทร์ ถึงสมัยรัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ 1 – รัชกาลที่ 6) ตามตารางดังนี้

ก่อนสมัยรัตนโกสินทร์	สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น
<p>สมัยสุโขทัย สมณศักดิ์ มี 3 ชั้นคือ</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. พระสังฆราช 2. ปู่ครู 3. พระมหาเถระและเถระ <p>สมัยอยุธยา สมณศักดิ์มี 3 ชั้นคือ</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. สมเด็จพระสังฆราช 2. สังฆราชา 3. พระครู <p>สมัยธนบุรี สมณศักดิ์คงยึดถือแบบสมัยอยุธยา แต่มีการพัฒนาบ้างในรูปแบบราชทินนาม ชั้นยศและกฎเกณฑ์ พร้อมทั้งวิธีการขอพระราชทานสมณศักดิ์ เพื่อความเหมาะสมกับกาลสมัย และสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป</p>	<p>ในรัชกาลที่ 1 – รัชกาลที่ 3 สมณศักดิ์ยึดรูปแบบสมัยอยุธยา แต่ขยายชั้นสังฆราชา (พระราชาคณะ) เป็น 2 ชั้นคือ</p> <p>ชั้นที่ 1 พระราชาคณะชั้นผู้ใหญ่ แบ่งเป็น 4 ชั้น</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. สมเด็จพระสังฆราช 2. พระพุทธานุจารย์ 3. พระพรหมมุนี 4. พระเทพกวี <p>ชั้นที่ 2 พระราชาคณะชั้นสามัญ</p> <p>สมัยรัชกาลที่ 5 ระบบสมณศักดิ์เหมือนกับสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เพียงแต่เพิ่มตำแหน่งพระราชาคณะชั้นผู้ใหญ่อีก 1 ชั้นคือ พระราชาคณะชั้นราช และเพิ่มตำแหน่งพระราชาคณะสามัญ อีก 3 ชั้นคือ</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. พระราชาคณะเปรียญ 2. พระราชาคณะยก 3. พระราชาคณะสมณะ <p>รัชกาลที่ 6 ทรงพัฒนาสมณศักดิ์โดยแบ่งเป็น 2 ฝ่ายคือ</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. ฝ่ายฐานันดร (ยศ) 2. ฝ่ายตำแหน่ง ซึ่งแบ่งออกเป็นฝ่ายบริหารและฝ่ายปริยัติ ทั้งนี้เพื่อความสะดวกในการจัดการบริหารคณะสงฆ์

บทที่ 3 พัตยศของพระสงฆ์ไทย

ประเพณีการแต่งตั้งสมณศักดิ์แก่พระภิกษุมีมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยเป็นราชธานี โดยพระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชอำนาจในการแต่งตั้งหรือเลื่อนสมณศักดิ์ด้วยพระองค์เองหรือจากการถวายความเห็นของพระมหาเถระชั้นผู้ใหญ่ ดังเช่นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ก่อนที่พระองค์จะพระราชทานสมณศักดิ์พระสงฆ์รูปใดก็มักจะทรงปรึกษาสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ซึ่งดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช ดังนั้นพระภิกษุสงฆ์ที่ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์จะได้รับพัตยศ เพื่อเป็นเครื่องหมายแสดงชั้นและตำแหน่งในการปกครองคณะสงฆ์¹ พัตยศจึงมีความสำคัญเกี่ยวข้องกับการปกครองคณะสงฆ์ไทยตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงปัจจุบัน

ความหมายและความสำคัญของพัตยศ

พัตยศ คือ พัตพิเศษที่พระมหากษัตริย์โปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นเพื่อพระราชทานแก่ภิกษุผู้มีฐานันดรในคณะสงฆ์² ซึ่งมีผู้ให้ความหมายของพัตยศไว้ดังนี้

พัตยศ หมายถึง พัตที่ได้รับพระราชทานพร้อมกับสมณศักดิ์³

พัตยศ หมายถึง พัตที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชทานแด่พระสงฆ์พร้อมกับการทรงตั้งสมณศักดิ์ เพื่อเป็นสิ่งบอกชั้นยศที่ได้รับพระราชทานนั้น ๆ และเป็นการประกาศเกียรติคุณตลอดจนเป็นการเพิ่มขวัญและกำลังใจแก่พระสงฆ์ผู้ปฏิบัติชอบนั้นด้วย⁴

พัตยศ คือ พัตที่พระมหากษัตริย์พระราชทาน เพื่อเป็นเครื่องหมายแสดงชั้นและตำแหน่งของพระภิกษุนั้น⁵

¹ จินตนา กระบวนแสง. (2521). *เครื่องประกอบสมณศักดิ์*. หน้า 1.

² ราชบัณฑิตยสถาน. (2546). *พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน*. หน้า 780.

³ วิเชียร อากาศฤกษ์; และสุนทร สุภูตะโยธิน. (2528). *ประวัติสมณศักดิ์และพัตยศ*. หน้า 71.

⁴ สุนทร สุภูตะโยธิน. (2541). *คู่มือสมณศักดิ์สำหรับผู้บริหาร*. หน้า 12.

⁵ จินตนา กระบวนแสง. (2521). *เครื่องประกอบสมณศักดิ์*. หน้า 7.

พัดยศ คือ พัดที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชทานแก่พระสงฆ์พร้อมกับสถาปนาหรือทรงตั้งสมณศักดิ์แก่พระสงฆ์¹

พัดยศ เป็นพัดที่พระภิกษุสงฆ์ได้รับพระราชทานจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พร้อมกับสัญญาบัตร ซึ่งถือเป็นเครื่องแสดงสมณศักดิ์ของพระภิกษุนั้น²

พัดยศ ถือเป็นเครื่องราชสักการะที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชทานให้แก่พระสงฆ์ผู้ทำคุณประโยชน์แก่พระศาสนาและราชอาณาจักรเป็นสิ่งประกาศเกียรติคุณของพระสงฆ์ ผู้ได้รับพระราชทานเหมือนเป็นเครื่องราชอิสริยาภรณ์ชนิดหนึ่ง³

ความหมายของพัดยศมีผู้ให้คำจำกัดความไว้แตกต่างกันพอสรุปได้ว่า พัดยศ นอกจากจะเป็นเครื่องประกอบสมณศักดิ์ยังแสดงให้เห็นถึงชั้นและตำแหน่งของพระภิกษุในการปกครองคณะสงฆ์อีกด้วย

หลักฐานทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับพัดยศของพระสงฆ์ไทย

หลักฐานทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับพัดยศของพระสงฆ์ไทย ในสมัยเริ่มแรกไม่มีหลักฐานชัดเจนแต่สันนิษฐานว่าได้รับแบบอย่างมาจากลังกา ทั้งนี้เนื่องจากมีหลักฐานในหนังสือจารึกกัลยาณีกล่าวถึงพระเจ้ากรุงหงสาวดีรามาทิบัติ⁴ (พระเจ้าธรรมเจดีย์ปิฎกธร) ซึ่งเสวยราชย์ร่วมสมัยกับสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (พ.ศ.1991 – 2031) มีพระราชประสงค์จะฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในดินแดนมอญ พระองค์จึงโปรดแต่งตั้งทูตพระเถระมอญไปยังลังกาเพื่อให้บวชแปลง⁵ เป็นนิกายลังกาวงศ์ เมื่อ

¹ สนต์ แสงบุญ. (2514). *ทำเนียบพัดยศสมณศักดิ์*. หน้า 115.

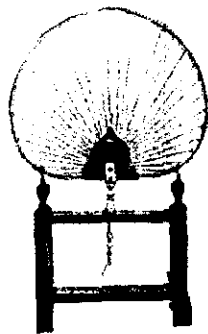
² เรื่องราวและลวดลายของพัดยศ. (2537, กรกฎาคม). *สารคดี*. 10 (113) : 175.

³ พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). (2540, กรกฎาคม - กันยายน). ตาลบัตรพัดยศ: ศาสนวัตตุนำอักษรีย์. *วารสารราชบัณฑิตยสถาน*. 22(4) : 3.

⁴ พระเจ้าธรรมเจดีย์ (ครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. 2003 – 2034) พระองค์ทรงรอบรู้เรื่องพระไตรปิฎกดี เนื่องจากบวชเป็นพระภิกษุมานานก่อนที่จะขึ้นครองราชย์ จึงมีผู้เรียกว่า พระธรรมเจดีย์ปิฎกธร พระองค์ทรงโปรดให้สงฆ์มอญ 6 นิกาย ออกไปบวชใหม่ที่ลังกาแล้วกลับเข้ามารวมเป็นคณะสงฆ์นิกายเดียวกัน เรียกว่า "คณะกัลยาณีวงศ์" ภายหลังจากนั้นจึงมีพระสงฆ์มอญจำนวนหมื่นได้สึกและบวชใหม่เป็นนิกายเดียวกัน อ้างใน *จารึกกัลยาณี*. (2468). หน้า 128.

⁵ การบวชแปลง หมายถึง การที่พระภิกษุไปบวชใหม่ โดยการถืออุปัชฌาย์ อาจารย์ใหม่ และปฏิบัติตามระเบียบวินัยของสำนักอาจารย์นั้น

บวชแปลงเสร็จแล้วพระเจ้ากัณเฑาะพาทูซึ่งครองลังกา ทรงตั้งพระเถระมอญเหล่านั้นให้มีพระราชทินนามต่าง ๆ เช่น ตั้งพระโมคคัลลานะเถระ เป็นพระศิริสังฆโพธิธัมมา เป็นต้น และพระราชทานเครื่องอัฐบริขารครบแก่สมณะหลายอย่างในจำนวนนี้มีตาลปัตร¹ ด้ามงาอยู่ด้วยมีลักษณะเป็นพัดพื้นแพรด้ามงาลึงสั้น ต่อมาในสมัยพระเจ้าปรกมพาทูมหาราชที่ 6 แห่งลังกาครองราชย์ปี พ.ศ.2289 – 2307 ทรงพระราชทานพัดยศประจำตำแหน่งพระสังฆราชเป็นครั้งแรกแก่พระสรณังกร² พัดยศได้รับพระราชทานในครั้งนั้นมีลักษณะคล้ายพัดพัดไฟทำด้วยใบตาล มีด้าม ตรงกลางสั้น

ภาพประกอบ พัดยศของพระสงฆ์ในลังกา

ที่มา : ฦๅฐฎฎฎฎฎ จันทรวิษ. (2529). *ตาลปัตรและเครื่องประกอบสมณศักดิ์*. หน้า 84.

¹ ตาลปัตร มาจากคำบาลีว่า ตาล + ปตฺต หรือภาษาสันสกฤตว่า ตาล – ปตฺร แปลว่า ใบตาล ในภาษาบาลีสันสกฤต หมายถึง ของสิ่งหนึ่งที่ใช้เป็นเครื่องโบกหรือกระพือลม แต่ไทยเรียกว่า พัด เมื่อพัดเป็นเครื่องประกอบสมณศักดิ์ที่สำคัญซึ่งพระมหากษัตริย์พระราชทานแก่พระสงฆ์ จึงเรียกว่า พัดยศ อ้างใน พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). (2540, กรกฎาคม- กันยายน). *ตาลปัตรพัดยศ : ศาสนวัตถุ ที่น่าอัศจรรย์*. วารสารราชบัณฑิตยสถาน. 22(4) : 3.

² พระสรณังกร เป็นเณรสูงอายุ ได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุ โดยมีพระอุบาลี เป็นพระอุปัชฌาย์ เนื่องจากในครั้งนั้น ลังกาขาดภิกษุสืบทอดพระพุทธศาสนา หลังจากนั้น มีพระภิกษุสามเณร อุปสมบทเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ พระอุบาลีถวายพระพรแนะนำพระเจ้าแผ่นดินลังกา ให้ปรึกษาหารือกับคณะสงฆ์ เพื่อคัดเลือกพระ ผู้มีความรู้ ความสามารถดำรงตำแหน่งประมุขฝ่ายสงฆ์ พอวันรุ่งขึ้น พระเจ้าแผ่นดินลังกาทรงรับสั่งให้ราชเลขาฯนำพระราชสาสน์แต่งตั้งสรณังกรเป็นพระสังฆราช ณ วัดบุปผาราม และพระราชทานพัดยศประจำตำแหน่งพระสังฆราชแก่พระสรณังกร ณ ศาลาประชุมสงฆ์ในลังกา อ้างใน พระมหาสมเด็จม แลนขัติ. (2535). *ประวัติพระพุทธศาสนาจากกรุงศรีอยุธยาสู่ลังกาทวีป*. หน้า 51 – 52.

หลักฐานทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับตาลปัตรของพระสงฆ์ไทยที่ชัดเจนปรากฏอยู่ในจดหมายเหตุลาลูแบร์¹ ต่อมาในสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ พ.ศ.2294 ทูลตั้งถามาขอพระราชทาน คณะสงฆ์ไทยไปอุปสมบทกุลบุตรชาวลังกา ในครั้งนั้นทูลตั้งภาพรณนาถึงการไปเข้าเฝ้าสมเด็จพระสังฆราช ณ วัดมหาธาตุว่า “ในตำแหน่งที่ทรงรับแขกมีบัลลังก์ตั้งพัดยศด้ามงาไว้ 2 เล่ม เล่มหนึ่งพื้นพัดสานด้วยงา อีกเล่มหนึ่งพื้นกำมะหยี่สีแดง ปักเป็นลวดลายด้วยทองและเงิน”² เรื่องพัดยศ 2 เล่มนี้ หม่อมเจ้าหญิงดวงจิตร์ จิตรพงศ์ ได้ประทานคำอธิบายว่า “ราชทินนาม สมเด็จพระสังฆราชและสมเด็จพระเจ้าคณะใหญ่ที่ลงท้ายสร้อยนามว่า คามวาสี อรัญวาสี” แต่เดิมนั้น คงมีพัดยศสองเล่มทุกองค์ กล่าวคือ พัดแฉกพื้นกำมะหยี่สีแดงปักด้วยทองและเงิน เป็นเครื่องหมาย ฝ่ายคามวาสี ส่วนพัดงาสานเป็นเครื่องหมาย ฝ่ายอรัญวาสี³ ต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ยังคงใช้พัดยศรูปแบบเดิม จนกระทั่งถึงสมัยรัชกาลที่ 5 ปรับปรุงพัดยศเปรียญ โดยใช้สีผ้าให้แตกต่างกันตามชั้นยศของภิกษุและสามเณร (เรียงจากสูงไปต่ำ เหลือง น้ำเงิน แดง เขียว อนุโลมตามสีของเครื่องราชอิสริยาภรณ์เท่าที่พอจะเข้ากันได้กับพัดยศ)⁴ ในสมัยรัชกาลที่ 6 ปรับปรุงพัดยศเปรียญให้มีลำดับชั้นเหมือนกันทั้งภิกษุและสามเณร หลังจากรัชกาลที่ 6 เป็นต้นมาถึงปัจจุบัน พัดยศปรับปรุงมาโดยตลอด ทั้งนี้เพื่อให้สอดคล้องเศรษฐกิจและสังคมในแต่ละยุค หลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่กล่าวข้างต้นเป็นเครื่องยืนยันว่า พัดยศเป็นเครื่องประกอบสมณศักดิ์ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชทานให้แก่พระสงฆ์ผู้ซึ่งทำคุณประโยชน์แก่พระศาสนาและราชอาณาจักร อีกทั้งยังเป็นสิ่งประกาศเกียรติคุณของพระสงฆ์ผู้ได้รับพระราชทานเหมือนเป็นเครื่องราชอิสริยาภรณ์ ทั้งนี้เพราะพระผู้มีสมณศักดิ์จะใช้เครื่องราชอิสริยาภรณ์ ประดับตามร่างกายแบบคฤหัสถ์ย่อมไม่เหมาะแก่เพศบรรพชิต⁵ ดังนั้น พัดยศจึงมิใช่เป็นเพียงเครื่องราชสักการะหรือเครื่องประกอบสมณศักดิ์ แต่ยังสามารถสื่อความหมายที่แสดงว่า พระสงฆ์แต่ละรูปมีตำแหน่งทางการปกครอง

¹ ตาลปัตร มาจากคำว่า Tillipot ในภาษาฝรั่งเศสและ Talipot ในภาษาอังกฤษ ซึ่งแปลว่า ต้นตาลชนิดหนึ่งมีในลังกา อ้างใน กรมศิลปากร. (2510). *จดหมายเหตุลาลูแบร์ฉบับสมบูรณ์*. แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร. หน้า 506.

² สมเด็จพระบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (2459). *ประวัติฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาทวีป*. หน้า 127.

³ หม่อมเจ้าหญิงดวงจิตร์ จิตรพงศ์. (2502). *ตาลปัตร*. หน้า 3.

⁴ สุนทร สุภตะโยธิน. (2543). *คู่มือสมณศักดิ์สำหรับผู้บริหาร*. หน้า 23.

⁵ พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). (2540, กรกฎาคม – กันยายน). ตาลปัตรพัดยศ : ศาสนวัตถุที่น่าอัศจรรย์. *วารสารราชบัณฑิตยสถาน*. 22(4) : 4.

คณะสงฆ์ระดับใด นอกจากนั้น ยังสะดวกในการจัดลำดับชั้นของคณะสงฆ์ที่ทรงสมณศักดิ์ในงานพระราชพิธี¹ และ รัฐพิธี² ซึ่งต้องนั่งตามลำดับฐานันดร ดังที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงประทานไว้แก่คณะสงฆ์เพื่อใช้เป็นหลักในการปฏิบัติ³ ดังนี้

1. สมเด็จพระสังฆราช
2. สมเด็จพระราชาคณะเจ้าคณะใหญ่
3. พระราชาคณะ เจ้าคณะรองชั้นหิรัญบัฏ
4. พระราชาคณะ เจ้าคณะรองชั้นสัญญาบัตร
5. พระราชาคณะชั้นธรรม
6. พระราชาคณะชั้นเทพ
7. พระราชาคณะชั้นราช
8. พระราชาคณะชั้นสามัญ
9. พระครูสัญญาบัตร จัดเป็นลำดับ ตรี โท เอก และชั้นพิเศษ
10. พระครูฐานานุกรม⁴ ทั้งที่มีสร้อยนามและไม่มีสร้อยนาม รวมทั้งฐานานุกรมด้วย

การนั่งตามลำดับฐานันดรในสมณศักดิ์ชั้นเดียวกันให้ถืออายุพรรษาเป็นหลัก ส่วนเจ้านายพระราชวงศ์ที่ทรงอยู่ในสมณเพศดำรงฐานันดรเป็นพระราชาคณะ ต้องทรงนั่งหน้าพระราชาคณะรูปอื่นในชั้นเดียวกัน ถ้าเป็นชั้นหม่อมราชวงศ์ให้นั่งตามลำดับฐานันดรที่ได้รับสมณศักดิ์ก่อนและหลัง

¹ พระราชพิธี หมายถึง พิธีที่เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์ เช่น พระราชพิธีฉัตรมงคล พระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา พระราชพิธีบรมราชาภิเษก พระราชพิธีโสกันต์ พระราชพิธีพระเมรุมาศ เป็นต้น อ้างใน สิริวิวัฒน์ คำวันสา; และทองพรรค์ ราชภักดี. (2524). *สงฆ์ไทยใน 200 ปี*. หน้า 7.

² รัฐพิธี เป็นพิธีที่ทางรัฐบาลหรือทางราชการเป็นผู้จัดทำ โดยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินเป็นองค์ประธานในพิธี เช่น รัฐพิธีพิธีฉัตรมงคล รัฐพิธีแรกนาขวัญ รัฐพิธีฉลองรัฐธรรมนูญ พิธีพระราชทานปริญญาบัตร เป็นต้น. *เล่มเดิม*. หน้า 118.

³ เริง อรรถวิบูลย์. (2516). *ระเบียบประเพณีสงฆ์*. หน้า 351-355.

⁴ พระครูฐานานุกรม คือ สมณศักดิ์ที่พระราชาคณะชั้นต่าง ๆ ได้รับพระบรมราชานุญาตให้มีศักดิ์และสิทธิ์แต่งตั้งขึ้น เพื่อช่วยกิจการพระศาสนา อ้างใน สุนทร สุภตะโยธิน. (2540). *คู่มือสมณศักดิ์สำหรับผู้บริหาร*. หน้า 141.

เว้นแต่พระมหากษัตริย์โปรดเกล้าฯ เป็นกรณีพิเศษ จึงให้นั่งหน้าในฐานันดรชั้นเดียวกัน เช่น พระพิมลธรรม¹ เป็นต้น

องค์ประกอบเครื่องบอกชั้นยศและลักษณะของพัดยศ

องค์ประกอบเครื่องบอกชั้นยศ มี 3 ส่วน² ดังนี้

ยอดพัดยศ พัดยศประจำพระองค์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า สมเด็จพระสังฆราชเจ้าและสมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ซึ่งแต่ละพระองค์ได้รับพระราชทานมานั้น มีศักดิ์สูงต่ำแตกต่างกัน จะสังเกตได้ที่ยอดพัดซึ่งทำด้วยงาแกะเป็นรูปฉัตร 7 ชั้น 5 ชั้น 3 ชั้น หรือแกะเป็นรูปพระมหามงกุฏ ส่วนยอดพัดสมเด็จพระราชาคณะลงมาถึงพระราชาคณะชั้นสามัญ จะแกะเป็นรูปบัวซ้อนเหมือนกันหมด

ใจกลางพัดยศ เป็นจุดสำคัญจุดหนึ่งของพัด แสดงถึงคุณสมบัติเฉพาะของผู้ได้รับพระราชทานที่ใจกลางพัดยศของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า สมเด็จพระสังฆราชเจ้า มักมีการปักรูปและลวดลายเฉพาะไว้เป็นการเฉลิมพระเกียรติ เช่น ปักเป็นรูปพระมหามงกุฏ รูปฉัตร รูปตราประจำรัชกาล เป็นต้น ส่วนใจกลางพัดยศของสมเด็จพระราชาคณะลงมาถึงพระราชาคณะชั้นราชจะปักเป็นรูปไบเทศเหมือนกันหมด

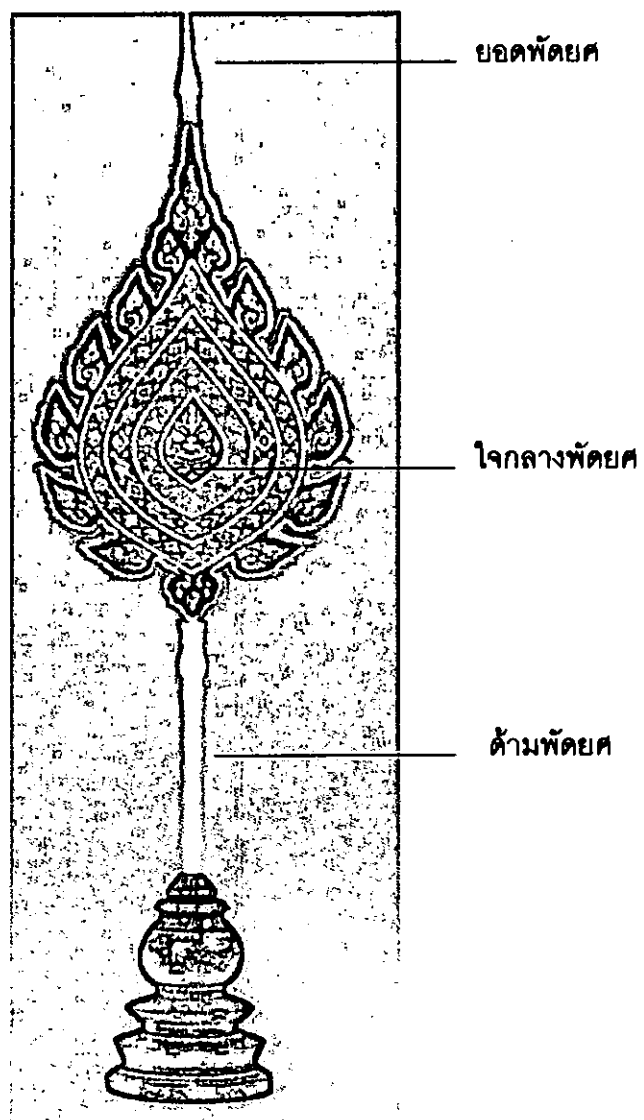
ด้ามพัดยศ ตามที่มีปรากฏอยู่ทั่วไป ด้ามพัดพระราชาคณะจะทำด้วยงา มีข้อแตกต่างที่ตรงคอพัด ซึ่งหมายถึงส่วนปลายสุดของพัด ถ้าเป็นพัดยศของสมเด็จพระสังฆราชลงมาถึงพระราชาคณะชั้นเทพ คอพัดจะแกะเป็นรูปเทพนม สันพัดแกะเป็นรูปบัวกลุ่มเหมือนกันหมด นอกจากนี้ยังแตกต่างกันที่ด้ามงา³ พัดยศสมเด็จพระสังฆราชขึ้นไปมักจะเป็นด้ามงาดันทั้งแท่ง ส่วนตั้งแต่พัด

¹ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. (2514). *ประมวลพระนิพนธ์การคณะสงฆ์*. หน้า 338.

² พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์. (2545). *เรื่องตั้งพระราชาคณะผู้ใหญ่ในกรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 1*. หน้า 311.

³ พัดยศในสมัยโบราณนิยมใช้งาช้างมาทำด้ามและยอดและยังมีพัดที่ทำด้วยงาทั้งเล่มเนื่องจากช้างมีมาก เพียงแต่ล้มเองก็เพียงพอที่จะนำมาเป็นเครื่องใช้ต่าง ๆ แต่ปัจจุบันช้างเป็นสัตว์สงวนและมีจำนวนน้อย ทางคณะสงฆ์จึงได้ขอพระบรมราชานุญาต เปลี่ยนวัสดุที่ทำด้วยงามาเป็นไฟเบอร์กลาสผสมเรซินตั้งแต่ปี พ.ศ.2537 เป็นต้นมา อ่างโน สุนทร สุภูตะโยธิน. (2540). *คู่มือสมณศักดิ์สำหรับผู้บริหาร*. หน้า 146.

สมเด็จพระราชาคณะลงมาจะเป็นด้ามงาต่อ ส่วนพัตยศชั้นพระครูสัญญาบัตร ยอดพัตยศ คอพัตยศ และสันพัตยศไม้แกะเป็นลวดลาย

ภาพประกอบ เครื่องบอกชั้นยศ

ที่มา : สุนทร สุภตะโยธิน. (2540). คู่มือสมณศักดิ์สำหรับผู้บริหาร. หน้า 39.

การศึกษาเรื่องพัดยศ ตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์ พบว่าในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (ครองราชย์ พ.ศ.1893 – 1912) มีกฎหมายลักษณะพยานกล่าวถึงการใช้ตาลปัตรพัดยศ เมื่อ พ.ศ.1894¹ ถือว่าพัดยศเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ประเภทไม่เป็นลายลักษณ์อักษร จากหลักฐานพบว่า พัดยศของพระสงฆ์ไทยได้รับแบบอย่างมาจากลังกา ทำด้วยใบตาล งาช้าง สาน ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้ดัดแปลงรูปแบบและวัสดุให้เข้ากับยุคสมัย โดยเฉพาะพัดเปรียญ นอกจากนั้นได้จัดประเภทของพัดยศตามสมณศักดิ์ เพื่อให้สอดคล้องกับตำแหน่งในการบริหาร คณะสงฆ์ ดังนี้ 1. พระครูฐานานุกรมขึ้นไป รวมทั้งพระเปรียญ ได้รับพระราชทาน พัดหน้านาง 2. พระปลัด พระครูปลัด ถึงพระครูสัญญาบัตร ได้รับพระราชทานพัดพุดตาน 3. พระครูสัญญาบัตร ที่ดำรงตำแหน่งเจ้าคณะจังหวัด รองเจ้าคณะจังหวัด เจ้าอาวาสพระอารามหลวงชั้นเอกได้รับพระราชทานพัดเปลวเพลิง 4. พระราชาคณะขึ้นไปถึงสมเด็จพระราชาคณะ สมเด็จพระสังฆราช สมเด็จพระสังฆราชเจ้า และสมเด็จพระมหาสมณเจ้า ได้รับพระราชทานพัดแฉกใช้มาถึงปัจจุบัน

ส่วนความปราณีต ความสวยงามของลวดลายและวัสดุที่ใช้ ขึ้นอยู่กับลำดับต่ำสูงของชั้นยศที่ได้รับพระราชทาน นอกจากนั้นรูปแบบของพัดยศแต่ละประเภท ยังสามารถอธิบายความหมายในหลักธรรม คำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตลอดจนบอกถึงลำดับฐานันดรของพระสงฆ์ที่มีสมณศักดิ์ ตามรายละเอียดดังนี้

ลักษณะของพัดยศ แบ่งออกเป็น 4 ลักษณะ² ดังนี้

1. พัดหน้านาง ใบพัดยศมีลักษณะรูปไข่หรือคล้ายเค้าน้ำของสตรี กว้าง 35 เซนติเมตร ยาวตั้งแต่ยอดถึงปลายด้าม 99 เซนติเมตร วัสดุที่ใช้ ดิ้นทอง³ เลื่อมทอง⁴ ผ้าพื้น

¹ กฎหมายลักษณะพยาน มาตรา 20 กล่าวถึงการอ้างพระสงฆ์เป็นพยานว่า "ถ้าตระลาการอ่านแผ่นดิน ข้อความให้ฟัง พระสงฆ์ทำกิริยาล้มตาลีบิดลง ท่านว่าข้อนั้นมีสม ถ้าอ่านแผ่นดินถึงข้อใด ถือตาลีบิดสำรวมนิ่งอยู่ ท่านว่าข้อนั้นสม. อ้างใน กฎหมายลักษณะพยาน. (ปีกฎจ.ศ.1237). ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 2.

² วิเชียร อากาศฤกษ์. (2528). ประวัติสมณศักดิ์และพัดยศ. หน้า 71-72.

³ ดิ้น เป็นเส้นเงิน หรือทอง ถ้าใช้เส้นเงิน เรียกว่าดิ้นเงิน ถ้าใช้เส้นทอง เรียกว่า ดิ้นทอง สำหรับปักลวดลายบนผ้า. อ้างใน ราชบัณฑิตยสถาน. (2531). พจนานุกรมฉบับเฉลิมพระเกียรติ พ.ศ.2530. หน้า 196.

⁴ เลื่อม โลหะรูปกลม แบนเล็กๆ ใช้ในการปักลวดลาย. แหล่งเดิม. หน้า 480.

ตาดทอง¹ ผ้าพื้นไหมดเงิน² ผ้าพื้นแพร ส่วนด้ามพัดยศใช้วัสดุเทียมงา พัดยศชนิดนี้มีใช้ทั้งเป็นพัดสามัญทั่วไปและพัดยศสมณศักดิ์ ระดับพระครูฐานานุกรมขึ้นไป รวมทั้งพัดยศเปรียญด้วย โดยเฉพาะพัดยศเปรียญ ได้ปรับปรุงขึ้นใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 5 โดยเน้นสีผ้าให้แตกต่างกัน และมีลวดลายบนพัดยศเพิ่มขึ้น³ ดังนี้

1. เปรียญ 9 ประโยค พัดหน้านาง พื้นตาดทอง ลายทองสลักไหมสีเป็นลงยา⁴ นม และยอดกะไหล่ทอง⁵ หิ้งของพระภิกษุและสามเณร
2. เปรียญ 8 ประโยค พัดหน้านาง พื้นตาดทอง ปักด้นเลื่อมทั้งของพระภิกษุและสามเณร
3. เปรียญ 7 ประโยค พัดหน้านาง พื้นไหมดเงิน ปักด้นเลื่อมทอง หิ้งของพระภิกษุและสามเณร
4. เปรียญ 6 ประโยค ภิกษุ พัดหน้านาง พื้นแพรเหลือง ประดับเลื่อม ส่วนสามเณร พัดใบตาลขลิบลูกไม้ทอง ใจกลางสีเหลือง
5. เปรียญ 5 ประโยค ภิกษุ พัดหน้านาง พื้นแพรแดง ประดับเลื่อม ส่วนสามเณร พัดใบตาลขลิบลูกไม้ทอง ใจกลางสีน้ำเงิน
6. เปรียญ 4 ประโยค ภิกษุ พัดหน้านาง พื้นแพรสีน้ำเงิน ส่วนสามเณร พัดใบตาลขลิบลูกไม้ทอง ใจกลางสีน้ำเงิน
7. เปรียญ 3 ประโยค ภิกษุ พัดหน้านาง พื้นแพรสีเขียว ประดับเลื่อม ส่วนสามเณร พัดใบตาล ขลิบลูกไม้ทอง ใจกลางสีเขียว

พัดยศเปรียญในสมัยรัชกาลที่ 5 ตั้งแต่เปรียญ 7 – 9 ประโยค พระภิกษุและสามเณร มีลักษณะและลำดับชั้นเหมือนกัน ตั้งแต่เปรียญ 3 – 6 ประโยค พระภิกษุและสามเณร มีลักษณะและลำดับชั้นของพัดยศต่างกัน

¹ ผ้าพื้นตาดทอง ทอด้วยไหมควบกับทองแดง จำนวนเท่ากัน. อ้างใน ราชบัณฑิตยสถาน. (2531). *พจนานุกรมฉบับเฉลิมพระเกียรติ พ.ศ.2530*. หน้า 222.

² ผ้าไหมดเงิน ทำด้วยกระดาษเงินตัดเป็นเส้น แล้วทอกับไหม. *แหล่งเดิม*. หน้า 583.

³ วิเชียร อากาศฤกษ์; และสุนทร สุนตะโยธิน. (2528). *ประวัติสมณศักดิ์และพัดยศ*. หน้า 192.

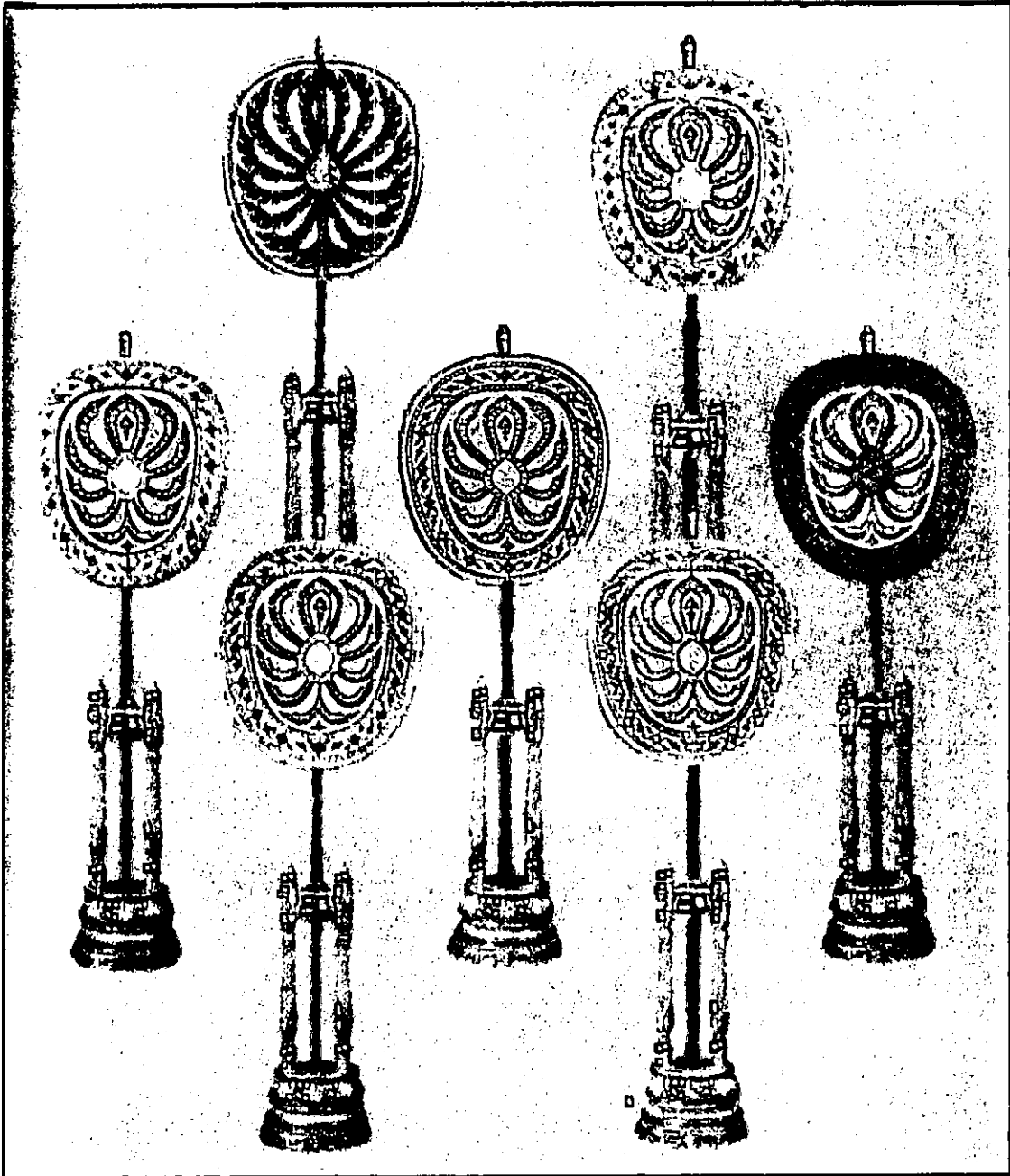
⁴ ลงยา วิธีใช้สารเคมีลงตามลวดลายบนแผ่นทอง อ้างใน ราชบัณฑิตยสถาน. (2531). *แหล่งเดิม*. หน้า 461.

⁵ กะไหล่ การเคลือบสิ่งที่เป็นโลหะด้วยเงินหรือทอง ด้วยการใช้ปรอททาทำความร้อนแล้วจึงปิดทองหรือเงิน บางที่เรียกว่า กาไหล. *แหล่งเดิม*. หน้า 43.

ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 6 ทรงเปลี่ยนพัดยศเปรียญทั้ง 9 ประโยค ให้มีลักษณะและลำดับชั้นเหมือนกันทั้งของพระภิกษุและสามเณร¹ ดังนี้

1. เปรียญ 9 ประโยค พัดหน้านาง พื้นตาดเหลืองล้วน ปักดินเลื่อม
2. เปรียญ 8 ประโยค พัดหน้านาง พื้นแพรเหลือง ขอบและใจกลางตาดเหลือง ปักดินเลื่อม
3. เปรียญ 7 ประโยค พัดหน้านาง พื้นแพรเหลืองล้วน ปักดินเลื่อม
4. เปรียญ 6 ประโยค พัดหน้านาง พื้นแพรเหลืองล้วน ปักดินเลื่อม
5. เปรียญ 5 ประโยค พื้นแพรสีเขียว ขอบและใจกลางเป็นแพรสีแดง ปักดินเลื่อม
6. เปรียญ 4 ประโยค พัดหน้านาง พื้นแพรสีเขียว ขอบและใจกลางเป็นแพรสีน้ำเงิน
7. เปรียญ 3 ประโยค พัดหน้านาง พื้นแพรสีเขียวล้วน ปักดินเลื่อม

¹ วิเชียร อากาศฤกษ์; และสุนทร สุภตะโยธิน. (2528). *ประวัติสมณศักดิ์และพัดยศ.*

ภาพประกอบ พัดยศเบ็ญญสมัยรัชกาลที่ 6

ที่มา : วิเชียร อากาศฤกษ์; และสุนทร สุภูตะโยธิน. (2528). ประวัติสมณศักดิ์และพัดยศ. หน้า 193.

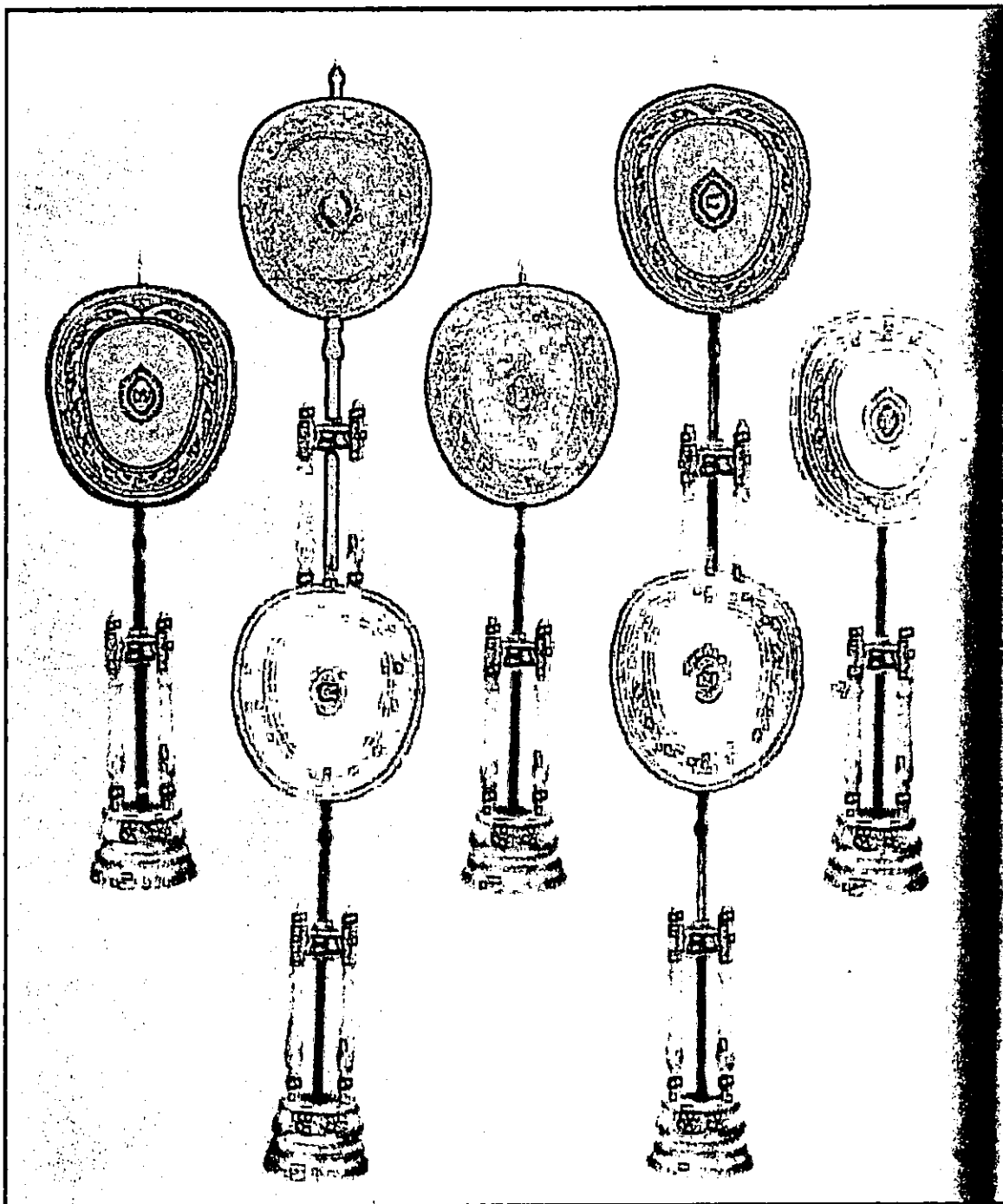
ในสมัยรัชกาลที่ 7 จนถึงปัจจุบันมีพัดยศเปรียญมากขึ้น ประกอบกับพัดยศแบบเก่าราคาแพงมาก จึงปรับปรุงใหม่เป็นการประหยัด จึงมีลวดลายเฉพาะริม พื้นพัดใช้แพรเกลี้ยง¹ ดังนี้

1. เปรียญ สาม-สี่-ห้า ประโยค พัดหน้านาง พื้นแดง เทียบเปรียญตรี
2. เปรียญ หก-เจ็ด-แปด ประโยค พัดหน้านาง พื้นเหลือง เทียบเปรียญโท
3. เปรียญ เก้า-ประโยค พัดหน้านาง พื้นตาดทอง เทียบเปรียญเอก

พัดเปรียญแต่ละประโยค ตรงกลางพัดมีเลขแสดงจำนวนประโยคด้วยทองเหลือง กะไหล่ทอง ยกเว้นพัดเปรียญ 9 ประโยค ไม่มีตัวเลขตรงกลางพัด เพราะพื้นผ้าเป็นตาดทอง ส่วนด้ามและยอดใช้วัสดุเทียบงา บริเวณต้นด้ามเป็นเม็ดยางม้วน²

¹ สังคม ศรีจันทร์เต็ม. (ม.ป.ป.). พระราชประวัติสมเด็จพระสังฆราช 19 องค์ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์. หน้า 562-563.

² เม็ดยางม้วน มีรูปทรงกลมหรือเหลี่ยมซ้อนกันเป็นชั้น ๆ เรียงขึ้นไป. อ้างในราชบัณฑิตยสถาน. (2531). พจนานุกรมฉบับเฉลิมพระเกียรติ พ.ศ.2530. หน้า 244.

ภาพประกอบ พัตยศเปริยณในปัจจุบัน

ที่มา : วิเชียร อากาศฤกษ์; และสุนทร สุภูตะโยธิน. (2528). ประวัติสมณศักดิ์และพัตยศ.

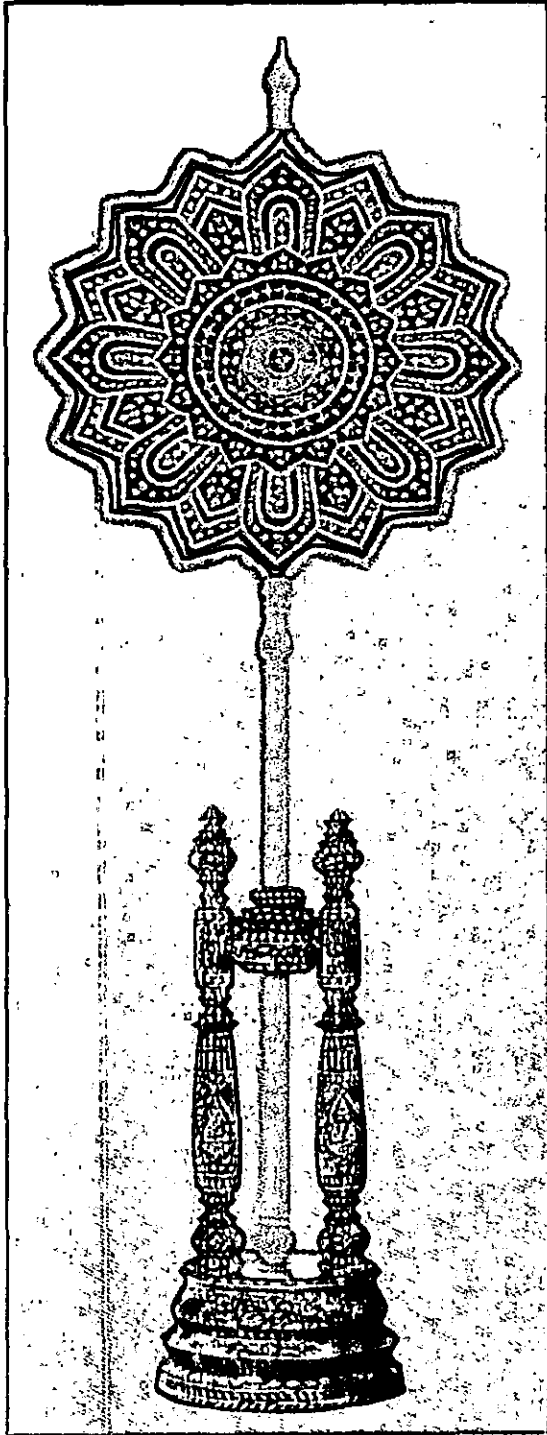
หน้า 196.

2. **พัตตุดตาน** ใบพัตตมีลักษณะวงกลม แต่ริมขอบหยักเป็นแฉกรวม 16 แฉก พัตตยศชนิดนี้ กว้าง 38 เซนติเมตร ยาว 99 เซนติเมตร มีลักษณะคล้ายกลีบดอกบัวบาน หรือดอกพัตตุดตาน โคร่งเป็นเหล็กหุ้มแพร หรือผ้าสักหลาดกำมะหยี่ สีเดียวกันบ้าง สลับสีบ้าง ตามชั้นของสมณศักดิ์ ตั้งแต่ พระปลัด พระครูปลัด ถึงชั้นพระครูสัญญาบัตร¹

พัตตยศชั้นพระครูสัญญาบัตร มีหลายตำแหน่ง² ดังนี้

¹ สุนทร สุภตะโยธิน. (2541). *คู่มือสมณศักดิ์สำหรับผู้บริหาร*. หน้า 15.

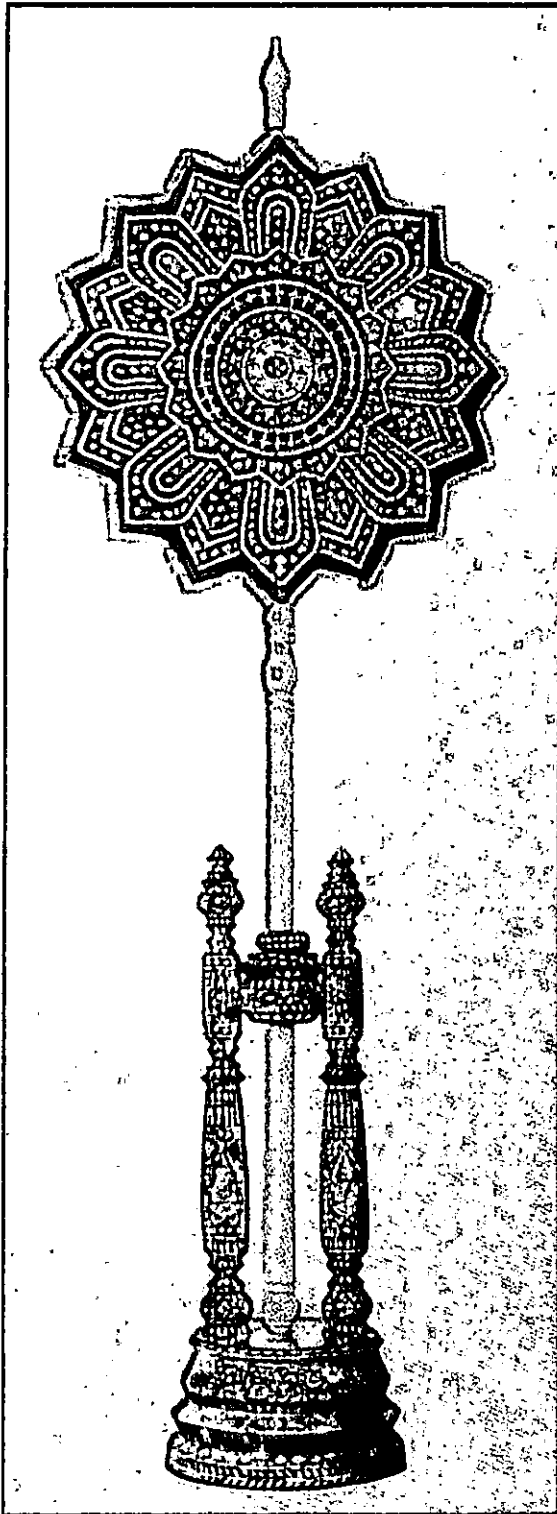
² แหล่งเดิม. หน้า 144-146.

พัตพุดตาน พื้นกำมะหยี่สีแดง สลักเหลือง
สีแดง เขียว แอกลีมีวงกลีบสีน้ำเงิน มีจุดสีน้ำเงิน
ตรงกลาง ปักดินเลื่อม ลายดอกจันทร์และใบเทศ
ยอด คอ และสันด้ามไม้แกะลวดลาย

ภาพประกอบ พัตยศพระครูฯ
เจ้าอาวาสอารามหลวงชั้นตรี

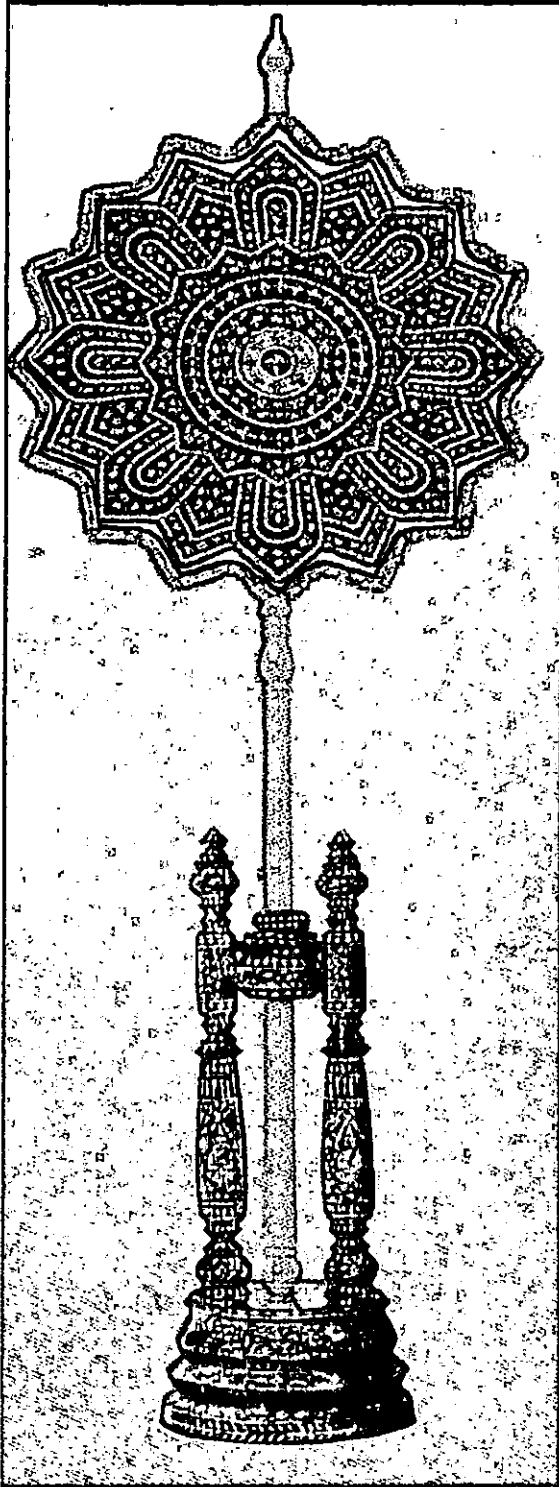
ที่มา : สุนทร สุภตะโยธิน. (2543). คู่มือสมณศักดิ์สำหรับผู้บริหาร. หน้า 29.

พัตตาน พื้นสักหลาด สีน้ำเงิน
 สลักสีเหลือง สีแดง สีน้ำเงิน แจกสีม่วงกลีบแดง
 มีจุดสีน้ำเงินตรงกลาง ปักดินเลื่อม
 ลายดอกจันทร์และไบเทศ ยอด คอและสันด้าม
 ไม่แกะลวดลาย

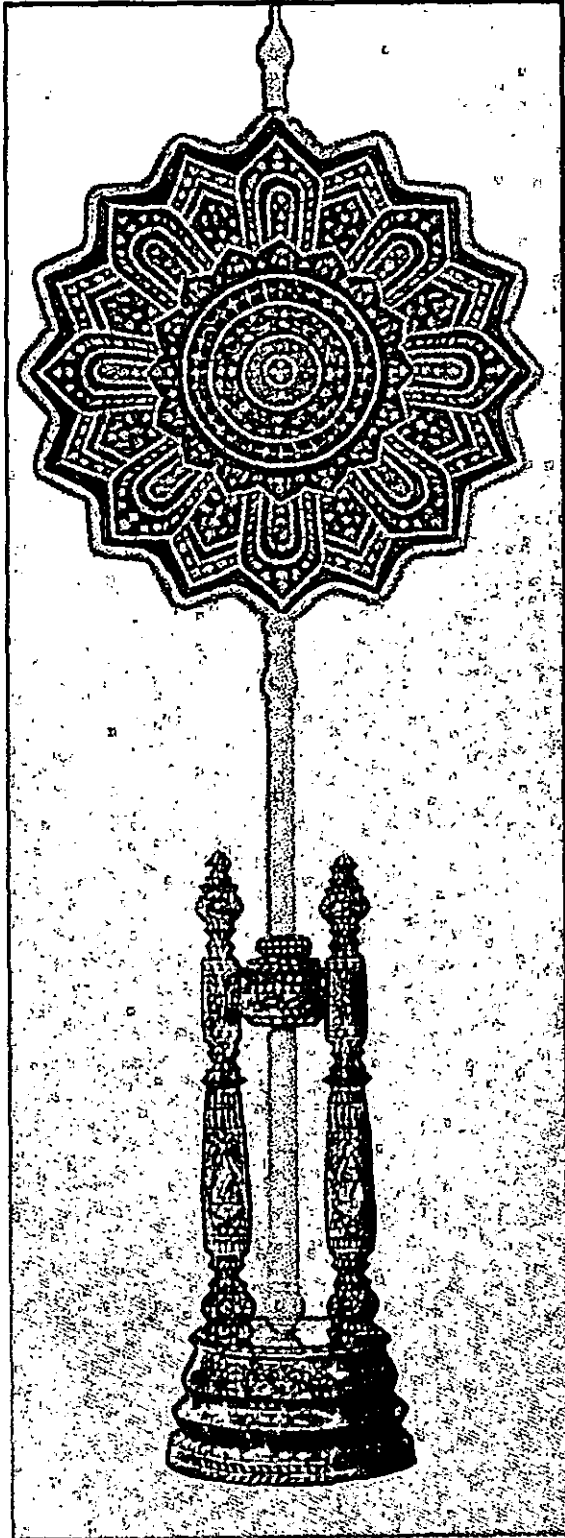
ภาพประกอบ พัตตพระครูฯ
 เจ้าอาวาสอารามหลวงชั้นโท

ที่มา : สุนทร สุภตะโยธิน. (2543). คู่มือสมณศักดิ์สำหรับผู้บริหาร. หน้า 28.

พัตตุดตาน พื้นกำมะหยี่สีแดง สลับ
เหลือง สีแดง สีเขียว แจกสีชมพู มีจุดสีน้ำเงิน
ตรงกลาง ปักดินเลื่อม ลายใบเทศร์กร้อย ยอด
คอ และสันด้ามไม้แกะลวดลาย

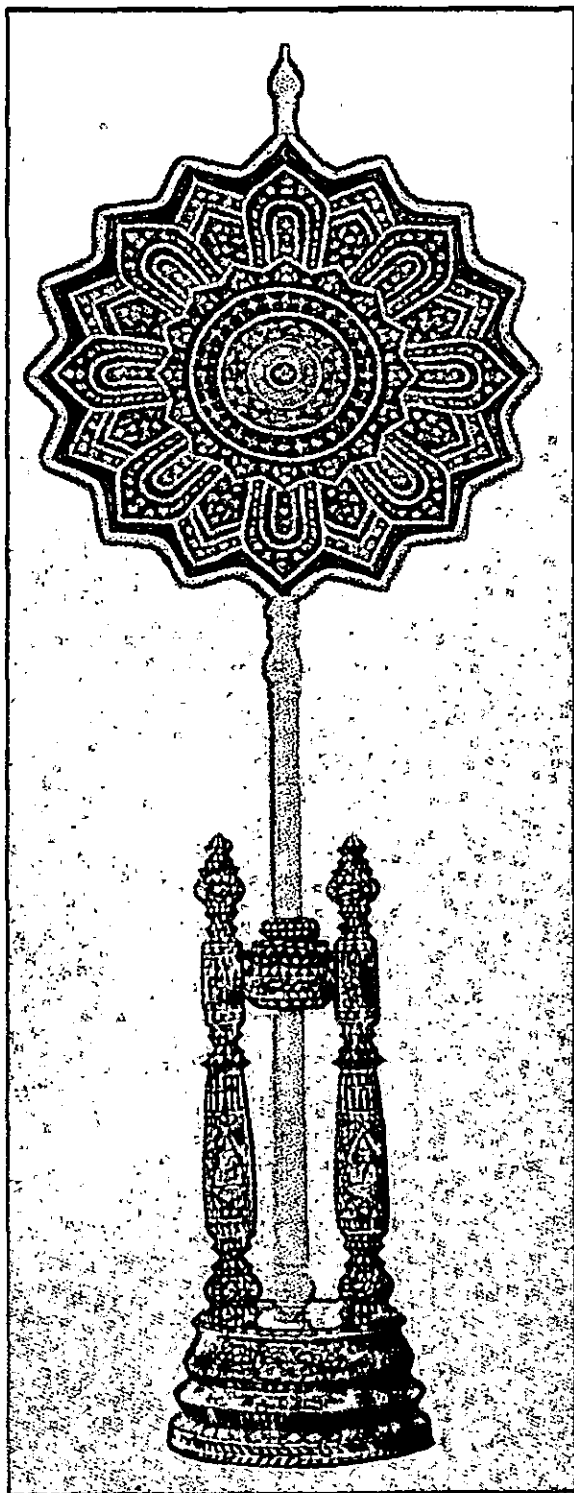
ภาพประกอบ พัตตุดตาน
รองเจ้าอาวาสอารามหลวงชั้นตรี

พัตตุดตาน พื้นกำมะหยี่สีเขียว สลับสี
เหลือง สีแดง สีเขียว แจกม่วง กลีบสีชมพู มีจุดสี
น้ำเงินตรงกลาง ปักดินเลื่อม ลายใบเทศร์กร้อย
ยอด คอ และสันด้ามไม้แกะลวดลาย

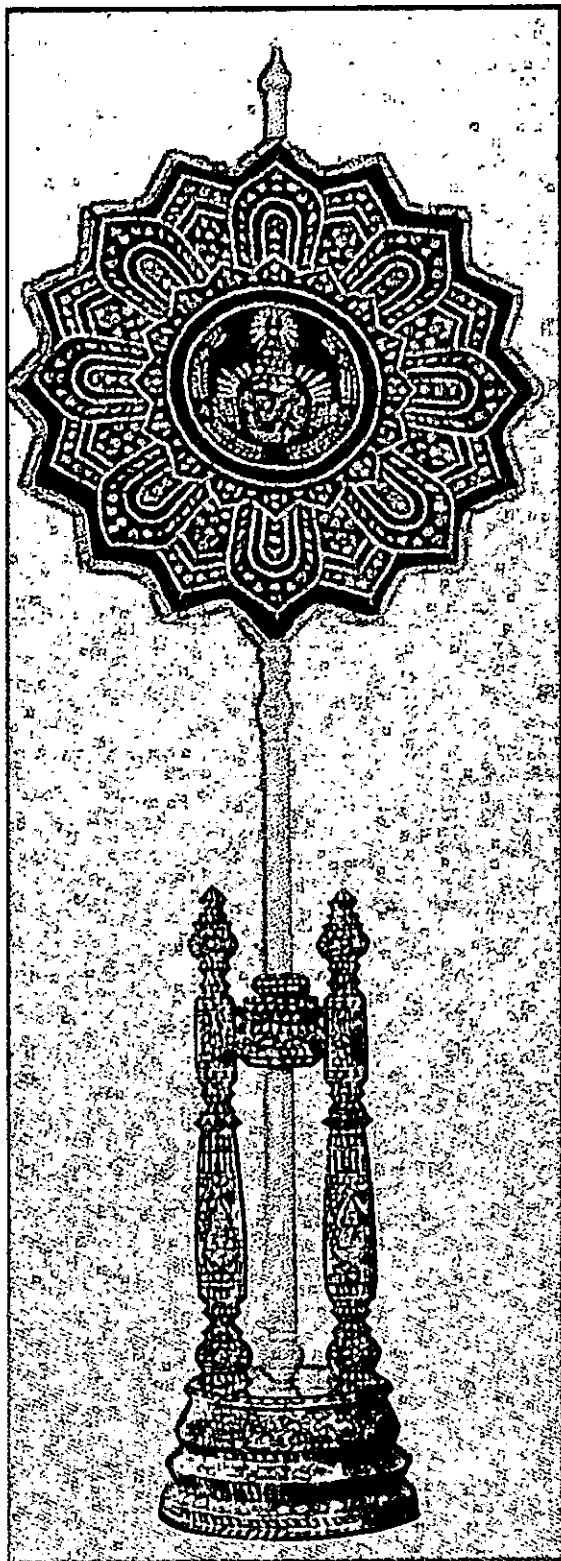
ภาพประกอบ พัตตุดตานพระครูฯ
รองเจ้าอาวาสอารามหลวงชั้นโท

ที่มา : สุนทร สุภตะโยธิน. (2543). คู่มือสมณศักดิ์สำหรับผู้บริหาร. หน้า 30.

ภาพประกอบ พัตยศพระครูฯ
รองเจ้าอาวาสอารามหลวงชั้นเอก

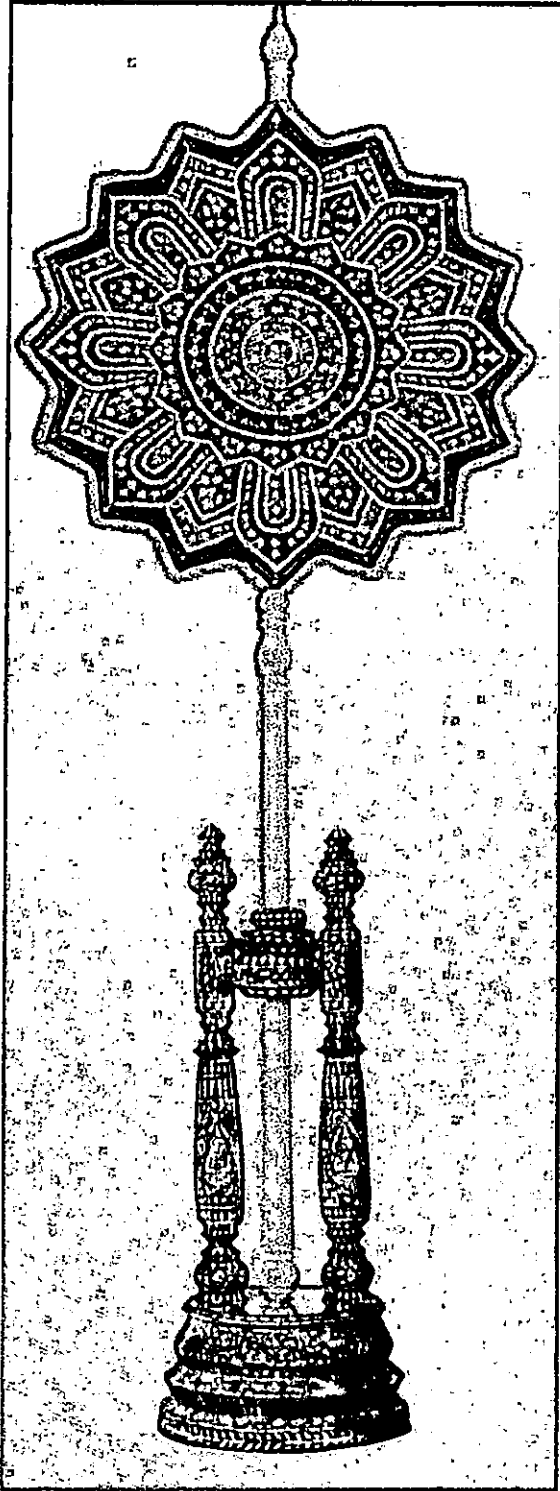
พัตยศพระครูฯ พันทกัษะหยี่สน้ำเงิน สลัษสี
เหลียง ส่น้ำเงิน แจกม่วง กสิบชมพู มีจุสน้ำเงิน
ตรงกลาง ปักดินเลื่อม ลายใบเทศร์กร้อย ยอด
คอ และสันด้ามไม้แกะลวดลาย

ภาพประกอบ พัตตุดตานพระครูฯ
ผู้ช่วยเจ้าอาวาสอารามหลวงชั้นโท

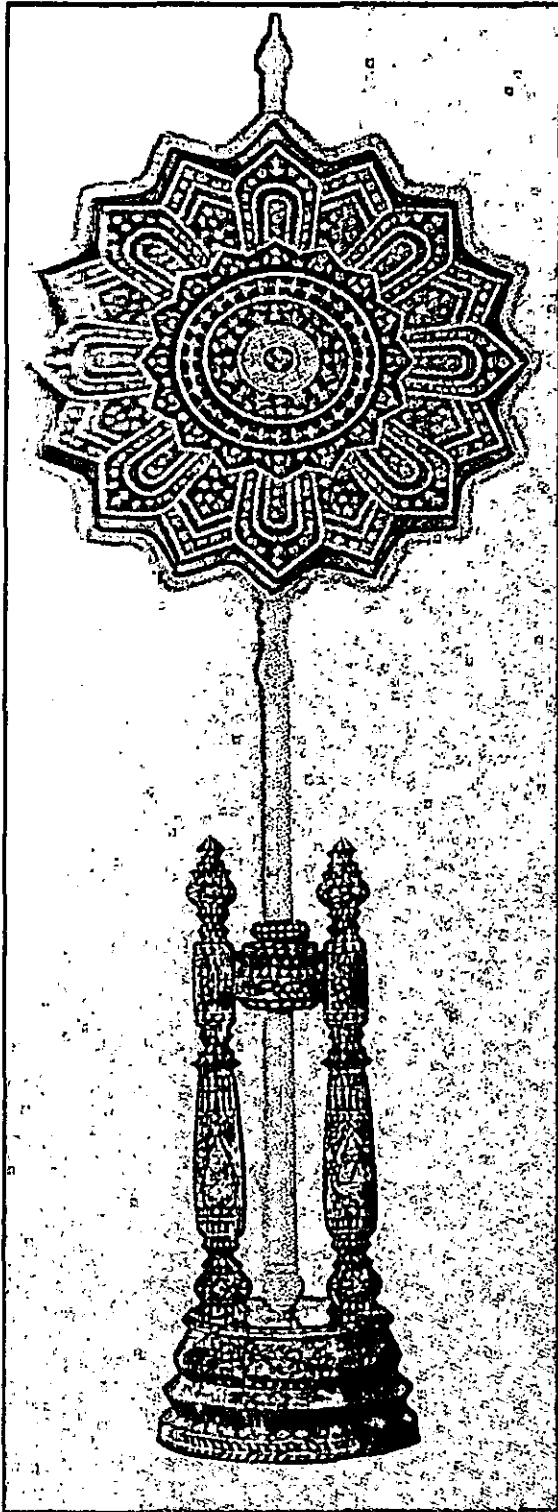
พัตตุดตาน พื้นสักหลาดสีน้ำเงิน ปักดิ้น
เลื่อม ไลยใบเทศ ใจกลางปักพระปรมาภิไธย ย่อ
จ.ป.ร. ได้พระเกี้ยว ยอด คอ และสันด้ามไม้แกะ
ลวดลาย

ที่มา : สุนทร สุภตะโยธิน. (2543). คู่มือสมณศักดิ์สำหรับผู้บริหาร. หน้า 32.

ภาพประกอบพัตตุดานพระครูฯ
ผู้ช่วยเจ้าอาวาสอารามหลวงชั้นเอก

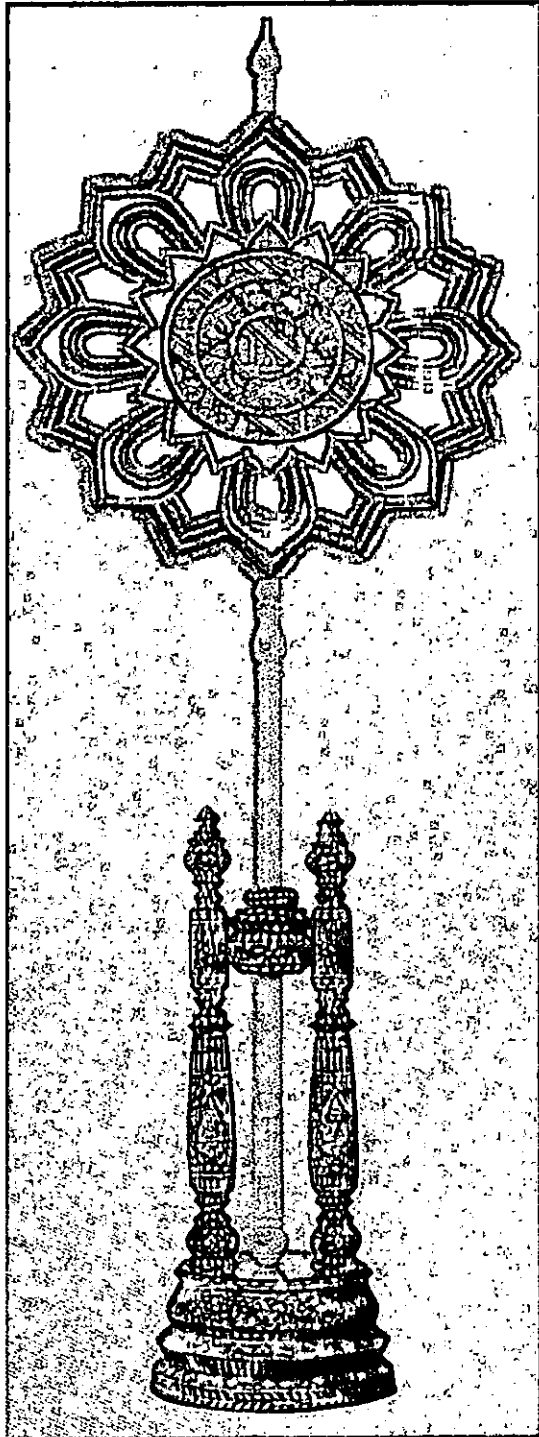
พัตตุดาน พื้นกำมะหยี่สีเขียว สลับสี
เหลือง สีแดง สีเขียว แจกสีม่วง กลีบสีแดง มีจุด
สีน้ำเงินตรงกลาง ปักดินเลื่อม ลายใบเทศกรัวย
ยอด คอ และสันด้ามไม้แกะลวดลาย

พัตตุดตาน พื้นกำมะหยี่สีเขียว สลักสี
เหลือง สีแดง สีน้ำเงิน แจกสีม่วง กลิบชมพู มีจุดสี
น้ำเงินตรงกลาง ปักดินเลื่อม ลายใบเทศกร้อย
ยอด คอ และสันด้ามไม้แกะลวดลาย

ภาพประกอบ พัตตุดตาน
ผู้ช่วยเจ้าอาวาสอารามหลวงชั้นพิเศษ

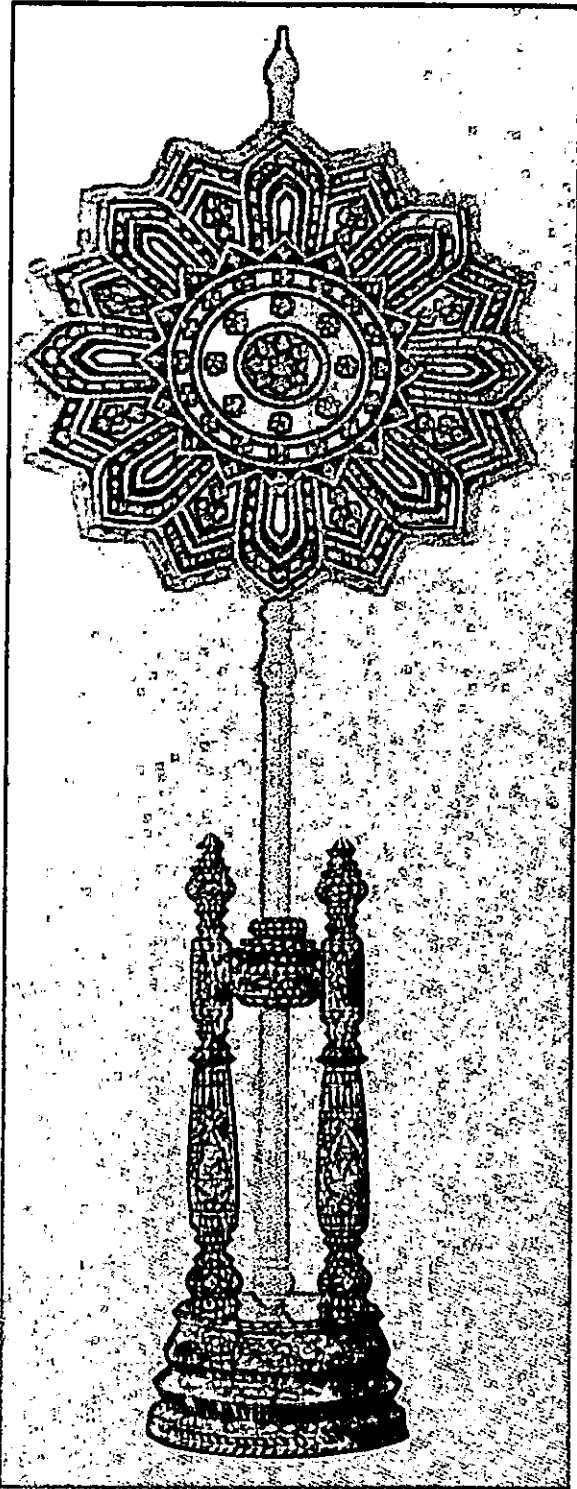
ที่มา : สุนทร สุภตะโยธิน. (2543). คู่มือสมณศักดิ์สำหรับผู้บริหาร. หน้า 31.

พัตพุดตาน พื้นแพรแดง ตรงกลางสลัป
เยียรบับ¹ แจกสีฟ้า บักดิน ยอด คอ และสัน
ด้ามไม้แกะลวดลาย

ภาพประกอบ พัตยศพระครูฯ เจ้าคณะอำเภอชั้นโท
ที่มา : สุนทร สุภูตะโยธิน. (2543). *คู่มือสมณศักดิ์สำหรับผู้บริหาร*. หน้า 33.

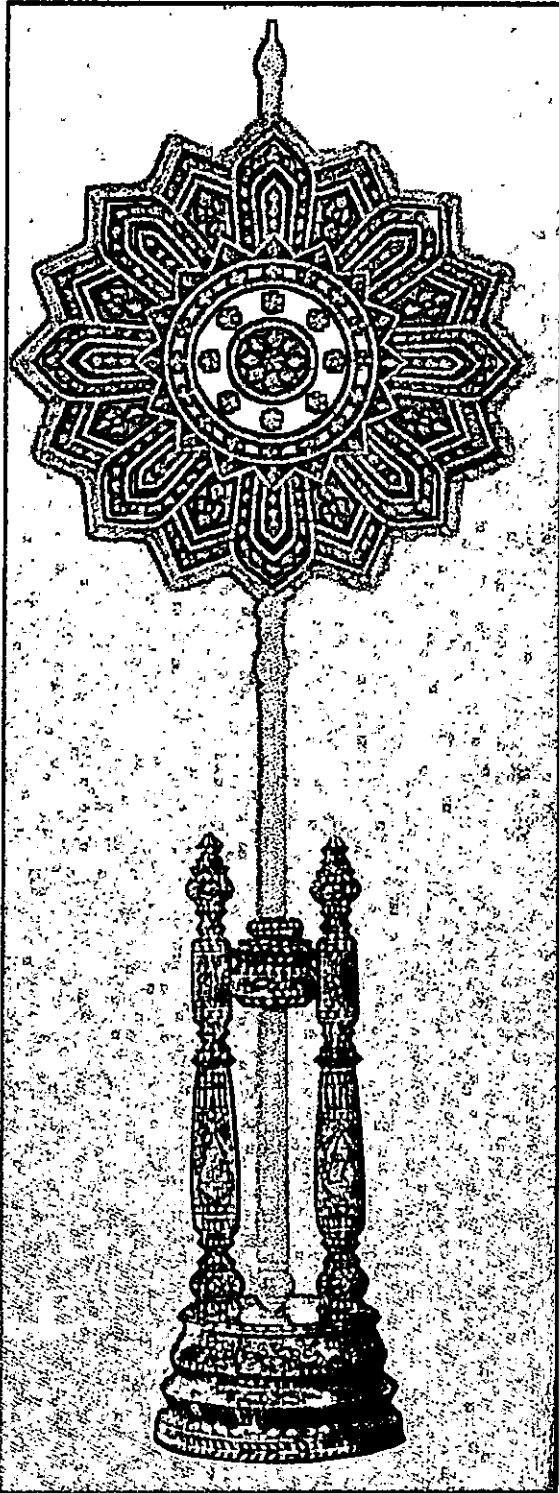
¹ เยียรบับ ผ้าซึ่งทอด้วยทองแลงกับไหม แต่มีไหมน้อยกว่า. อ้างใน ราชบัณฑิตยสถาน.
(2531). *พจนานุกรมฉบับเฉลิมพระเกียรติ พ.ศ.2530*. หน้า 436.

พัตตุดตาน พื้นล็กนลาดแดง สลักสี
ม่วง สีแดง สีม่วง แจกสีน้ำเงิน กลีบสีเขียว ปีก
ดินเลื่อม ยอด คอ และสันด้ามไม้แกะลวดลาย

ภาพประกอบ พัตตุดตาน
เจ้าคณะอำเภอชั้นเอก

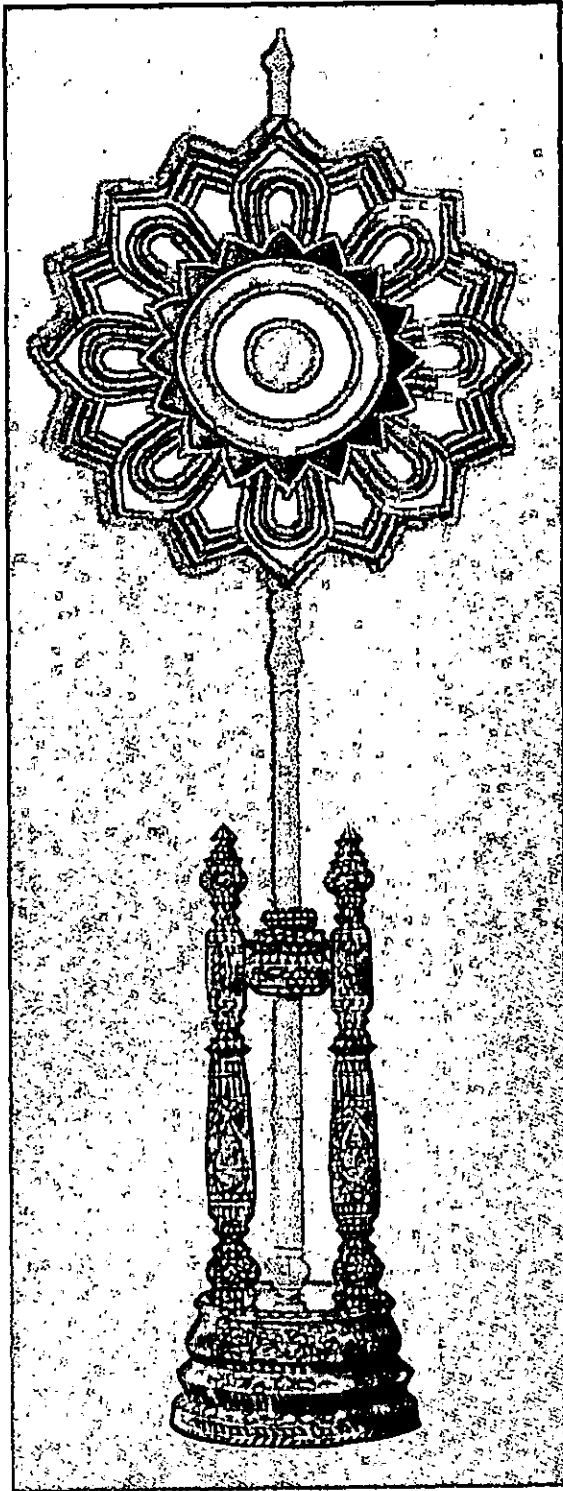
ที่มา : สุนทร สุภูตะโยธิน. (2543). คู่มือสมณศักดิ์สำหรับผู้บริหาร. หน้า 33.

พัตพุดตาน พื้นล็กหลากแดง สลับสีม่วง
สีแดง สีม่วง แฉกและกลีบสีน้ำเงิน ปักดินเลื่อม
ลายดอกจันทน์และใบเทศ ยอด คอ และสันด้าม
ไม้แกะลวดลาย

ภาพประกอบ พัตยศพระครูฯ
เจ้าคณะอำเภอชั้นพิเศษ

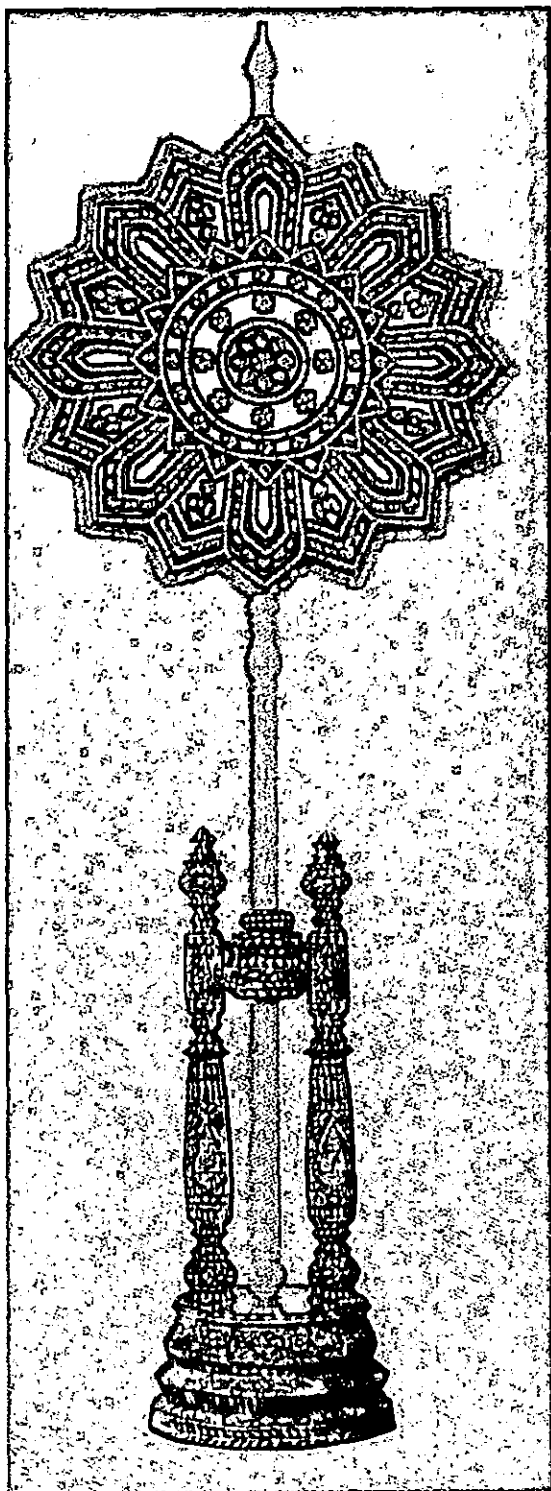
ที่มา : สุนทร สุภูตะโยธิน. (2543). คู่มือสมณศักดิ์สำหรับผู้บริหาร. หน้า 32.

พัตตุดตาน พื้นแพรแดง สลักสีม่วง สีแดง
สีม่วง แจกสีฟ้า ปักดิน ยอด คอ และสันด้ามไม้
แกะลวดลาย

ภาพประกอบ พัตตุดตานพระครูฯ
รองเจ้าคณะอำเภอชั้นโท

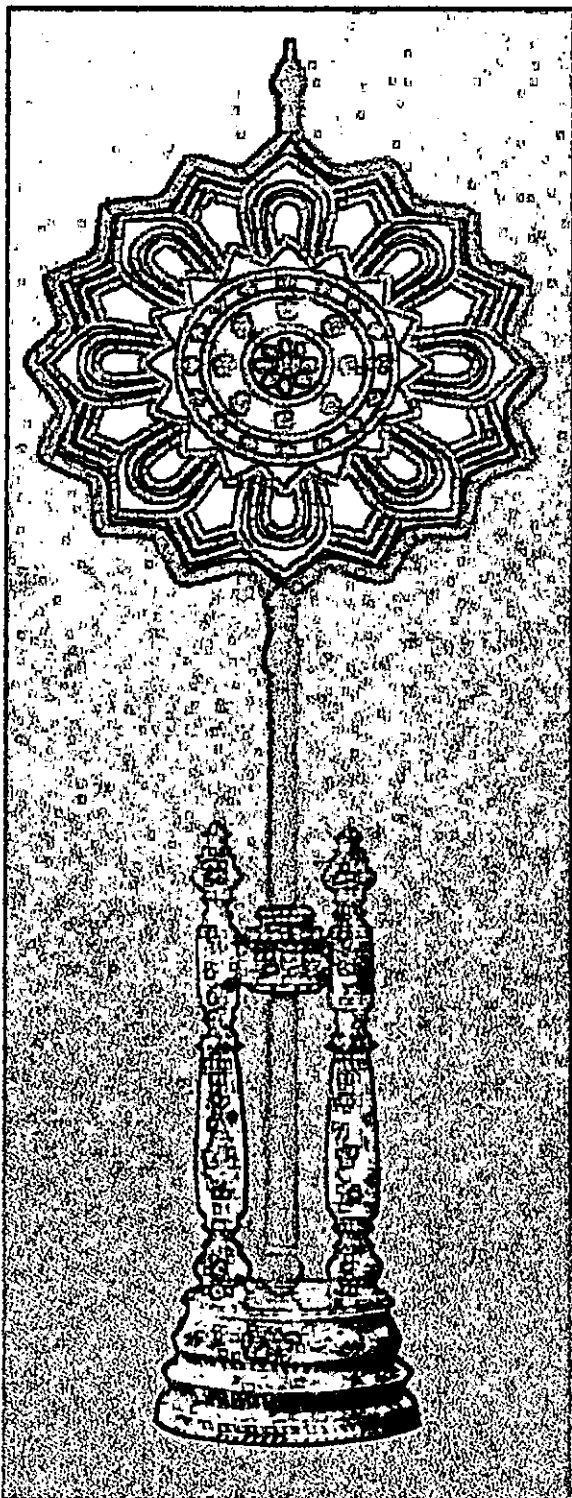
ที่มา : สุนทร สุภตะโยธิน. (2543). คู่มือสมณศักดิ์สำหรับผู้บริหาร. หน้า 34.

พัตตุดตาน พื้นสีทาสีแดง สลักสีม่วง สี
แดง สีม่วง แฉกน้ำเงิน ปักดินเลื่อม ลายดอกจันทร์
และใบเทศ ยอด คอ และสันด้ามไม้แกะลวดลาย

ภาพประกอบ พัตตุดตานพระครูฯ
รองเจ้าคณะอำเภอชั้นเอก

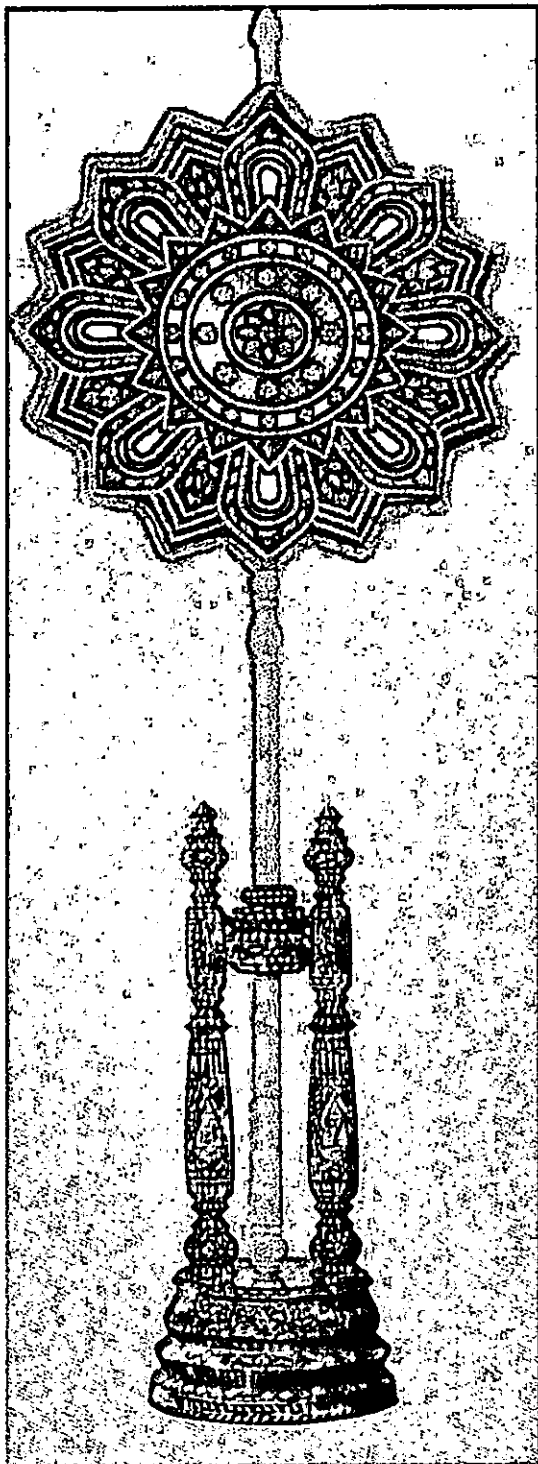
ที่มา : สุนทร สุภตะโยธิน. (2543). คู่มือสมณศักดิ์สำหรับผู้บริหาร. หน้า 34.

พัตพุดตาน พื้นแพรสีแดง สลับสีแดง สี
เขียว บักดินเลื่อม ลายดอกจันทร์ ยอด คอ และ
สันด้ามไม้แกะลวดลาย

ภาพประกอบ พัตยศพระครูฯ เจ้าคณะตำบลชั้นตรี

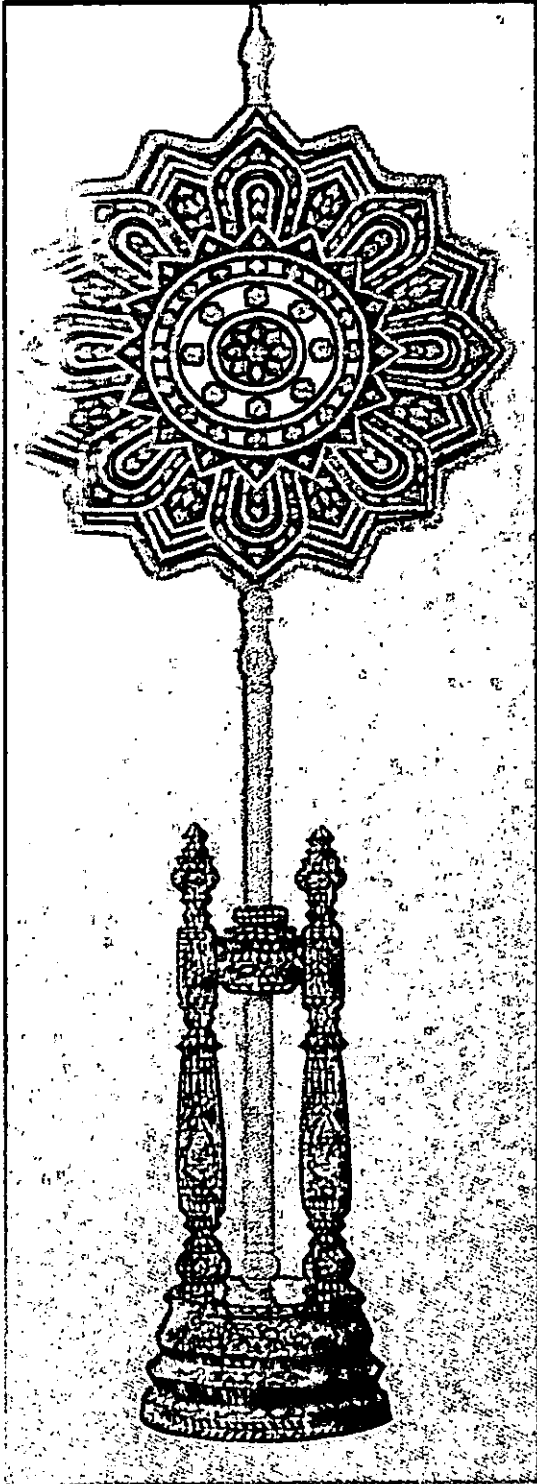
ที่มา : สุนทร สุภูตะโยธิน. (2543). คู่มือสมณศักดิ์สำหรับผู้บริหาร. หน้า 36.

พัตตุดตาน พื้นกำมะหยี่สีแดง สลับสี
แดง สีเขียว สีแดง แจกสีเขียว ลายดอกจันทร์
และ ไบเทศ ยอด คอ และสันด้ามไม้แกะ
ลวดลาย

ภาพประกอบ พัตตุดตานพระครูฯ เจ้าคณะตำบลชั้นโท

ที่มา : สุนทร สุภตะโยธิน. (2543). คู่มือสมณศักดิ์สำหรับผู้บริหาร. หน้า 35.

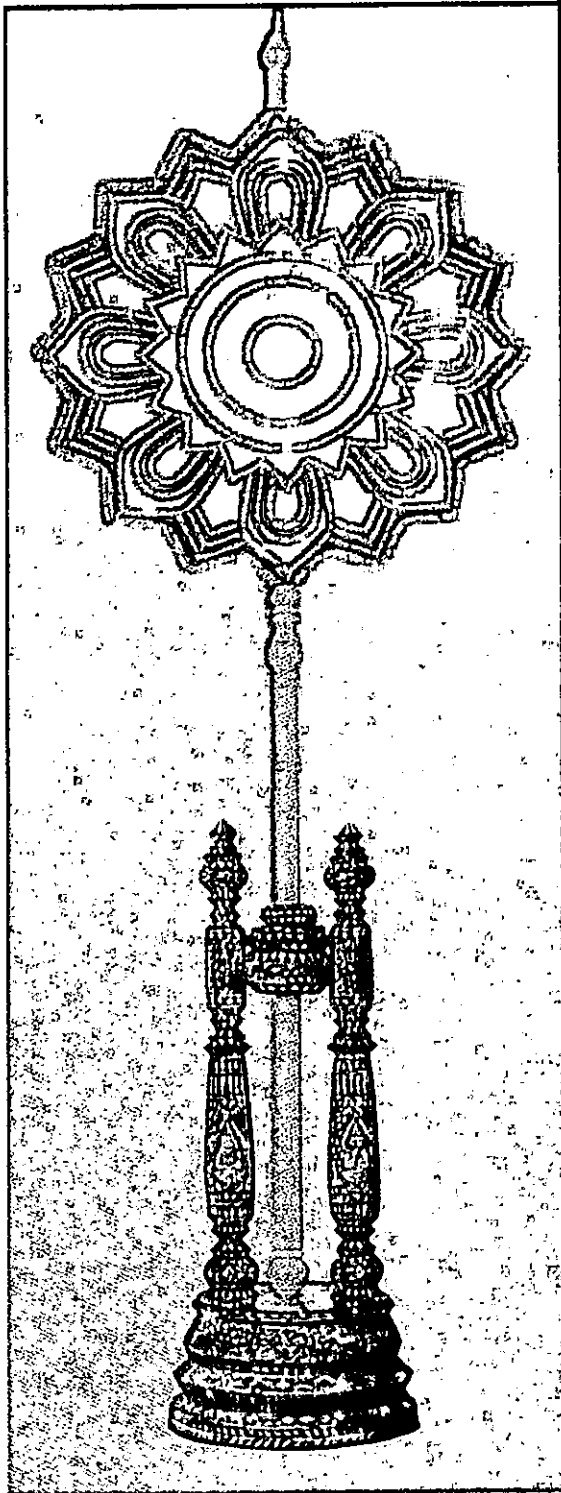

ภาพประกอบ พัตตานพระครูฯ

เจ้าคณะตำบลชั้นเอก

พัตตาน พันทามะหัยสีแดง สลับสีแดง
สีเขียว สีแดง แฉกสีน้ำเงิน กลีบสีเขียว ปักดิน
เลื่อม ลายดอกจันทร์และใบเทศ ยอด คอ และ
สันด้ามไม้แกะลวดลาย

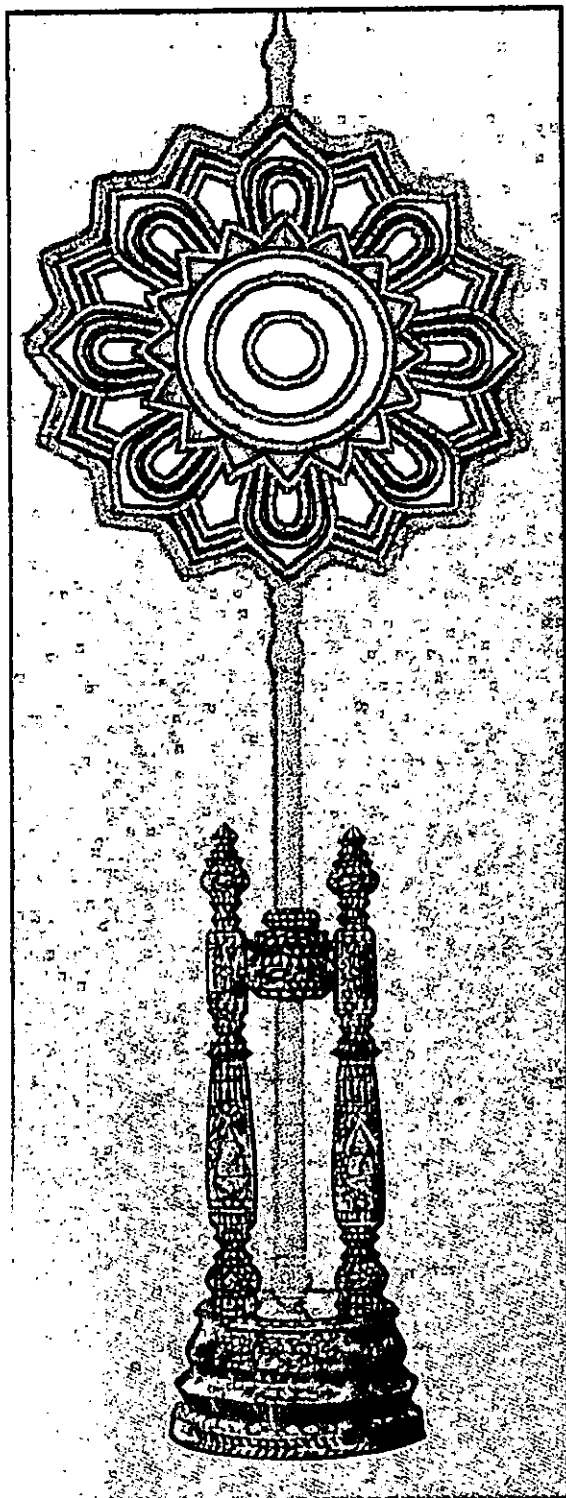
ที่มา : สุนทร สุภตะโยธิน. (2543). คู่มือสมณศักดิ์สำหรับผู้บริหาร. หน้า 35.

พัตพุดตาน พื้นแพรแดง สลักสีเขี้ยว
สีแดง สีเขี้ยว ปักดิน ยอด คอ และสันด้ามไม้
แกะลวดลาย

ภาพประกอบ พัตยศพระครูฯ
เจ้าอาวาสวัดราชวรวิหารชั้นตรี

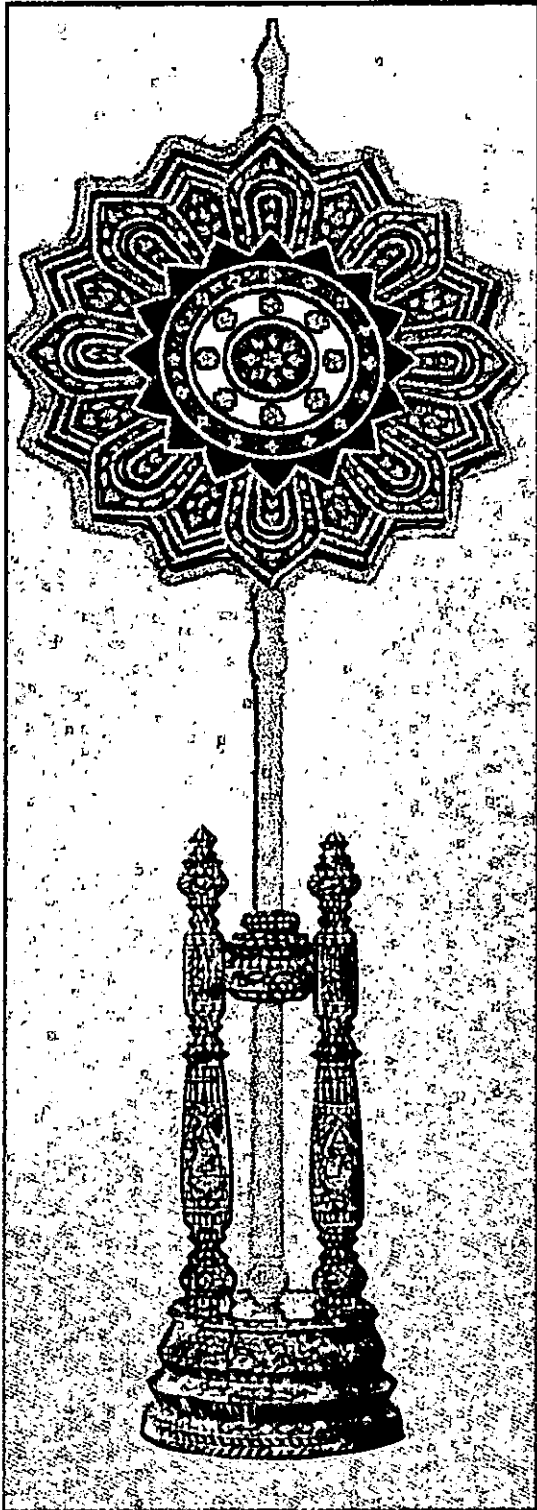
ที่มา : สุนทร สุภตะโยธิน. (2543). คู่มือสมณศักดิ์สำหรับผู้บริหาร. หน้า 37.

พัตพุดตาน พื้นแพรแดง ลับสีเขียว สีแดง
 สีเขียว แจกสีน้ำเงิน ปักดิน ยอด คอ และสัน
 ด้ามไม้แกะลวดลาย

ภาพประกอบ พัตยศพระครูฯ
 เจ้าอาวาสวัดราชวรวิหารชั้นโท

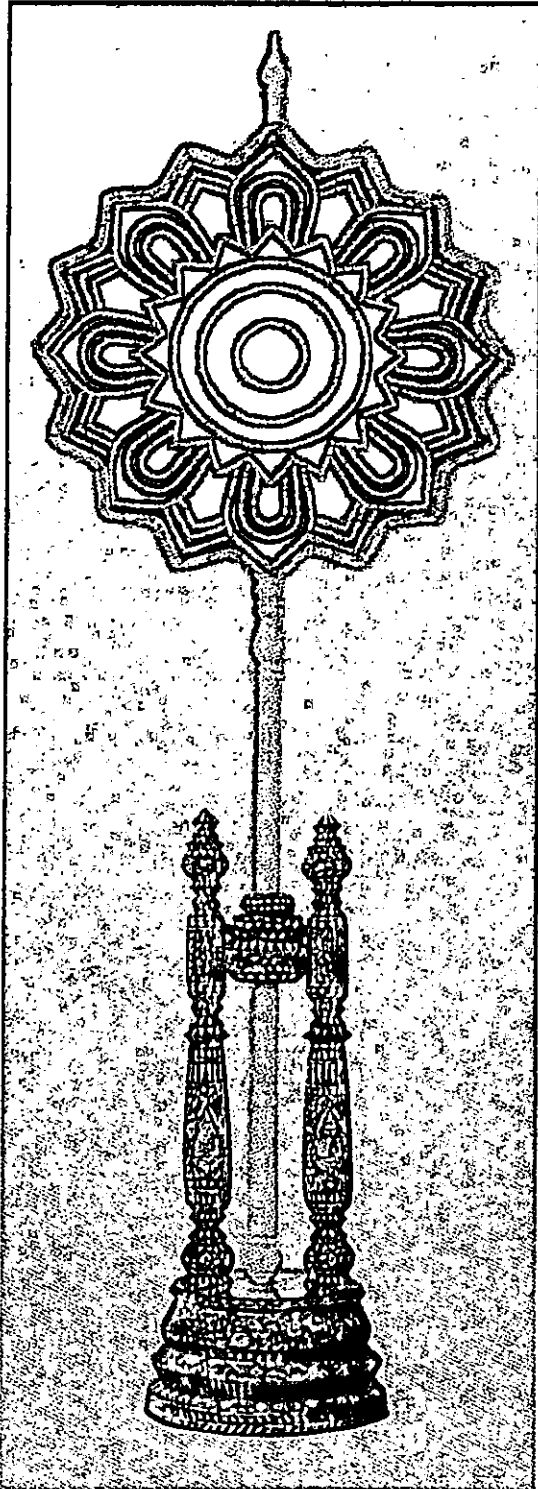
ที่มา : สุนทร สุภตะโยธิน. (2543). คู่มือสมณศักดิ์สำหรับผู้บริหาร. หน้า 37.

ภาพประกอบ พัตตุดตานพระครูฯ
เจ้าอาวาสวัดราชบุรุษชั้นเอก

พัตตุดตาน พื้นกำมะหยี่สีแดง สลับ
สีเขียว สีแดง สีเขียว แฉกสีน้ำเงิน ปักดินเลื่อม
ลายดอกจันทน์และใบเทศ ยอด คอ และสันด้าม
ไม้แกะลวดลาย

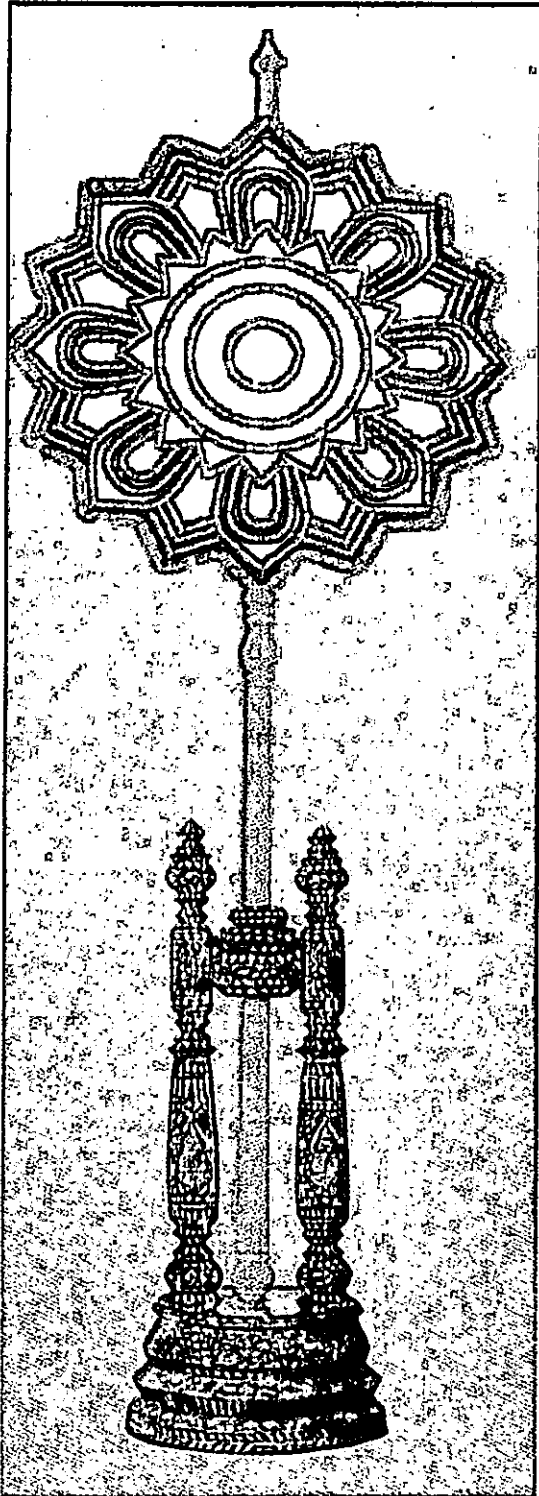
พัตเหตุตาน พื้นแพรแดงใจกลางแพร
สีเขียว ปักดิน ยอด คอ และสันด้ามไม้กะ
ลวดลาย

ภาพประกอบ พัตศพระครูฯ
รองเจ้าอาวาสวัดราชบุรี

ที่มา : สุนทร สุภูตะโยธิน. (2543). คู่มือสมณศักดิ์สำหรับผู้บริหาร. หน้า 38.

พัดพุดตาน พื้นแพรแดง ปักดิน ยอด
คอ และสันด้ามไม้แกะลวดลาย

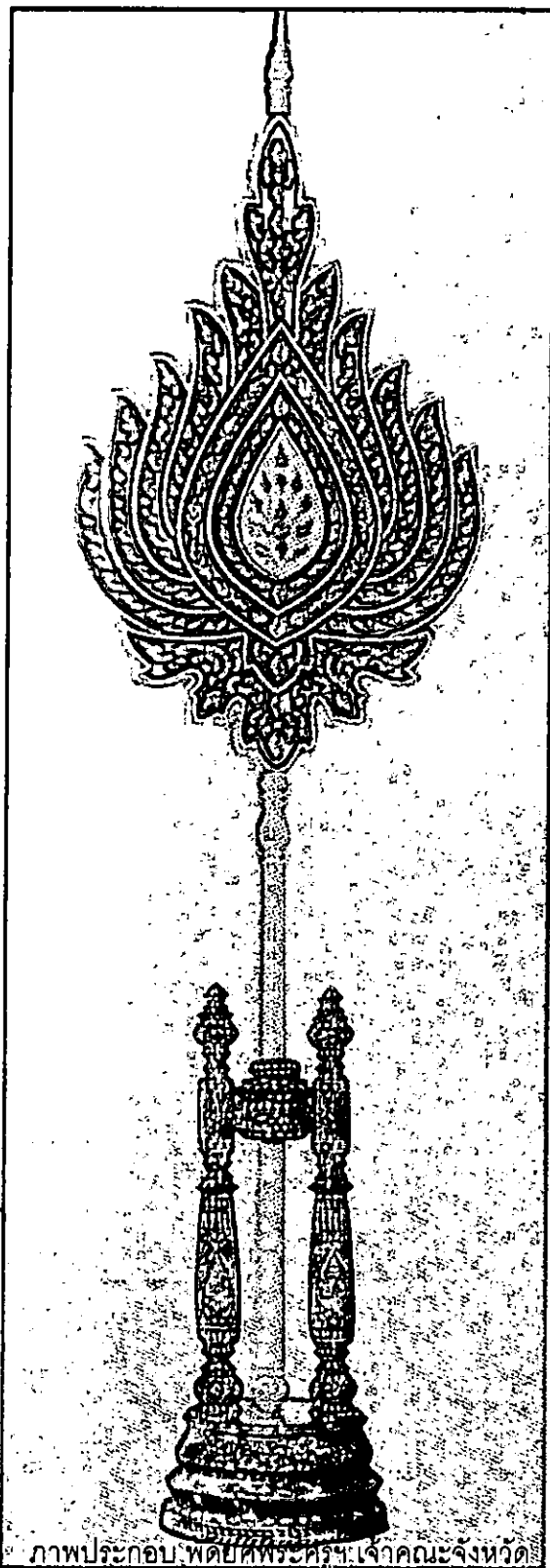

ภาพประกอบพัดยศพระครูฯ
ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดราชบุรี

ที่มา : สุนทร สุภตะโยธิน. (2543). คู่มือสมณศักดิ์สำหรับผู้บริหาร. หน้า 38.

3. **พัดเปลวเพลิง**¹ มีลักษณะทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ ยอดแหลม ใบเป็นแฉก 5 แฉก กว้าง 35 เซนติเมตร ยาว 122 เซนติเมตร คล้ายเปลวเพลิง ด้ามพัดทำด้วยงา พัดเปลวเพลิงเป็น พัดยศ สมณศักดิ์ ระดับพระครูสัญญาบัตร ที่ดำรงตำแหน่งเจ้าคณะจังหวัด รองเจ้าคณะจังหวัด และเจ้าอาวาสพระอารามหลวงชั้นเอก เท่านั้น

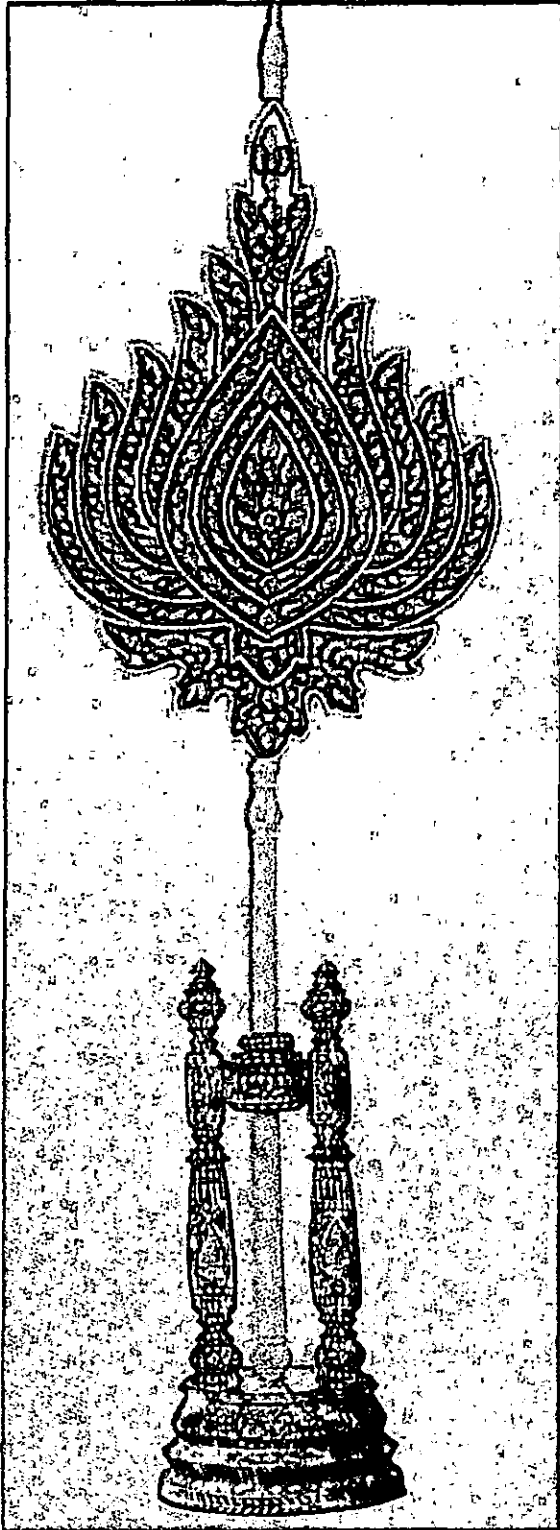
¹ สุนทร สุภตะโยธิน. (2543). *คู่มือสมณศักดิ์สำหรับผู้บริหาร*. หน้า 27.

ภาพประกอบ: พัดยศพระครูเจ้าคณะจังหวัด

พัดเปลวเพลิง พื้นสีกลาดแดง สลัก
สีเหลือง สีเขียว สีม่วง ปักดินเลื่อม ลายไบเทศ
รักร้อย ยอด คอ และสันด้ามไม้แกะลวดลาย

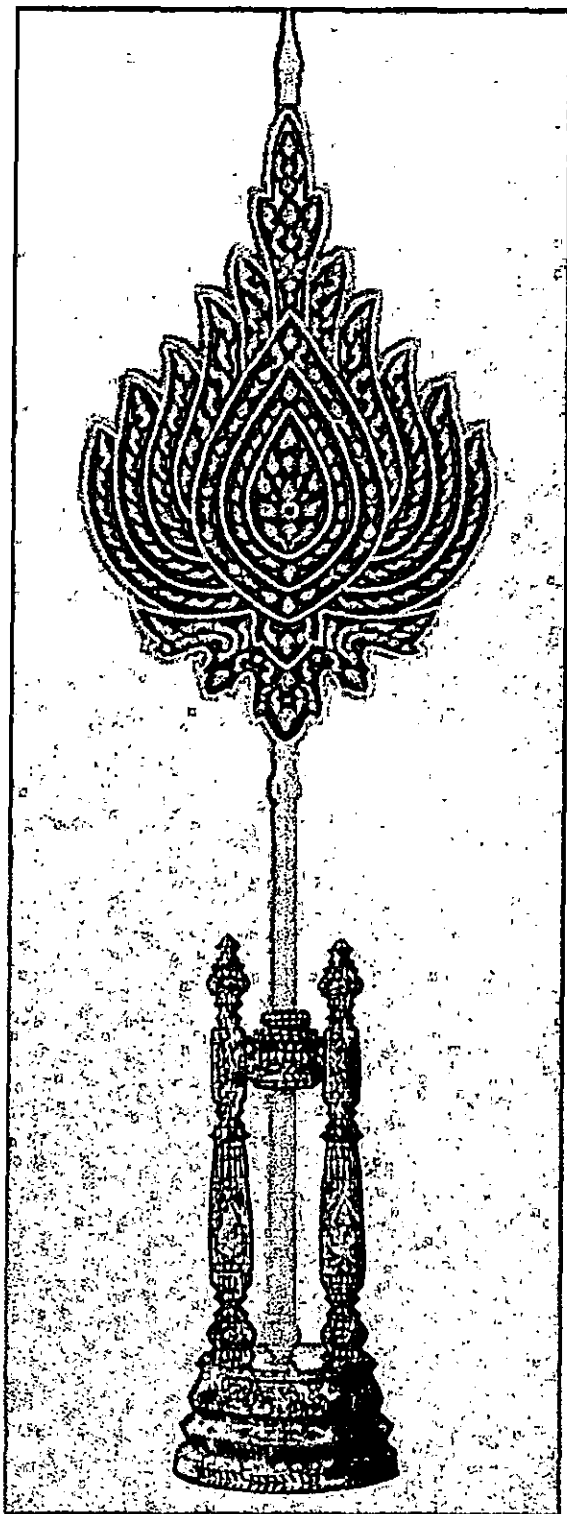
ที่มา : สุนทร สุภตะโยธิน. (2543). คู่มือสมณศักดิ์สำหรับผู้บริหาร. หน้า 27.

ภาพประกอบ พัตยศพระครูฯ รองเจ้าคณะจังหวัด

พัดเปลวเพลิง พื้นสักหลาดแดง สลับ
สีแดง สีเขียว สีม่วง ปักดินเลื่อม ลายใบเทศรัก
ร้อย ยอด คอ และสันด้าม ไม่แกะลวดลาย

ที่มา : สุนทร สุภูตะโยธิน. (2543). คู่มือสมณศักดิ์สำหรับผู้บริหาร. หน้า 27.

ภาพประกอบ พัดยศพระครูฯ
เจ้าอาวาสพระอารามหลวงชั้นเอก

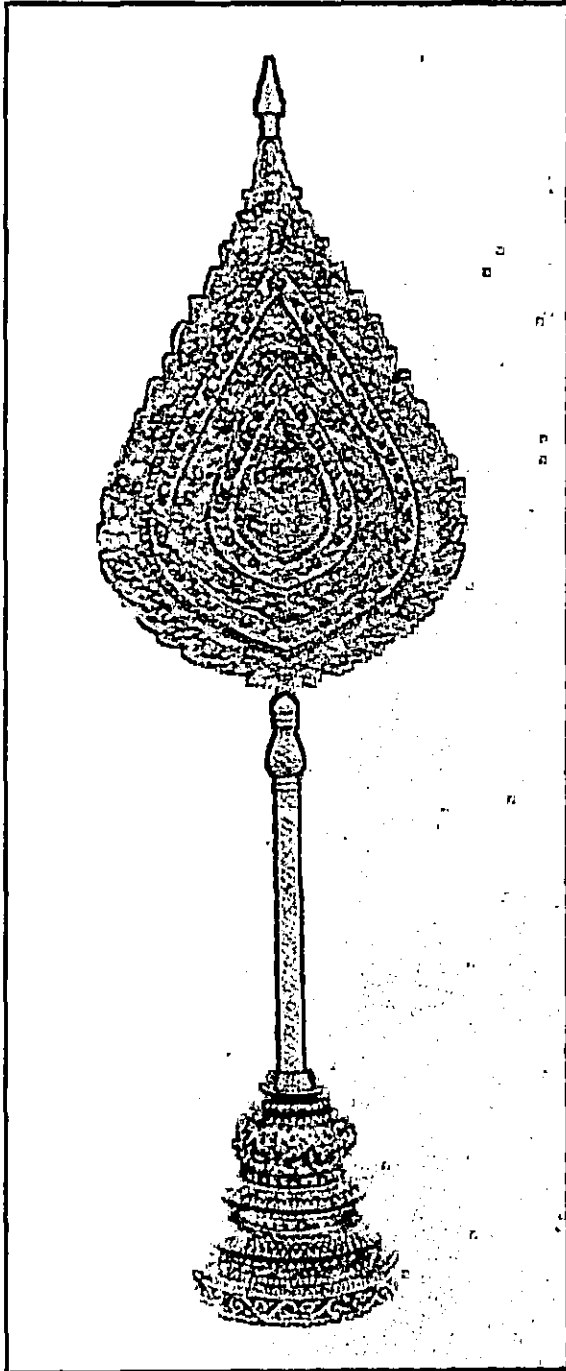
พัดเปลวเพลิง พื้นสักหลาดแดง ปักดิน
เลื่อม ลายใบเทศร์กร้อย ยอด คอ และสันด้าม
ไม้แกะลวดลาย

ที่มา : สุนทร สุภูตะโยธิน. (2543). คู่มือสมณศักดิ์สำหรับผู้บริหาร. หน้า 28.

ส่วนด้ามพัตยศเปลวเพลิง ด้ามเป็นงาต่อแต่ปัจจุบันใช้วัสดุเทียมงา สันด้ามกลึงเป็นเม็ดทรงมณฑล ยอดดกลึงเป็นรูปบัวซ้อน

3. พัตฉก¹ ใบพัตฉกมีลักษณะทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ กว้าง 36 เซนติเมตร ยาว 122 เซนติเมตร ส่วนล่างเป็นพุ่มและเรียวแหลมขึ้นไปถึงส่วนยอดคล้ายดอกบัวตูม ขอบนอกคล้ายกลีบบัวที่ประกบแนบอยู่กับดอก มีกลีบอย่างน้อย 5-9 กลีบ ปักลายไทยชนิดต่าง ๆ ด้วยดินเงิน ดินทอง ทองแดง และอุปกรณ์อื่น ๆ อย่างประณีต สวยงามตามความสูงต่ำของชั้นยศที่ได้รับพระราชทาน พัตฉกเป็นพัตยศสมณศักดิ์ ตั้งแต่ระดับพระราชาคณะขึ้นไป ถึงสมเด็จพระราชาคณะ สมเด็จพระสังฆราช สมเด็จพระสังฆราชเจ้า และสมเด็จพระมหาสมณเจ้า ตามรายละเอียดดังนี้

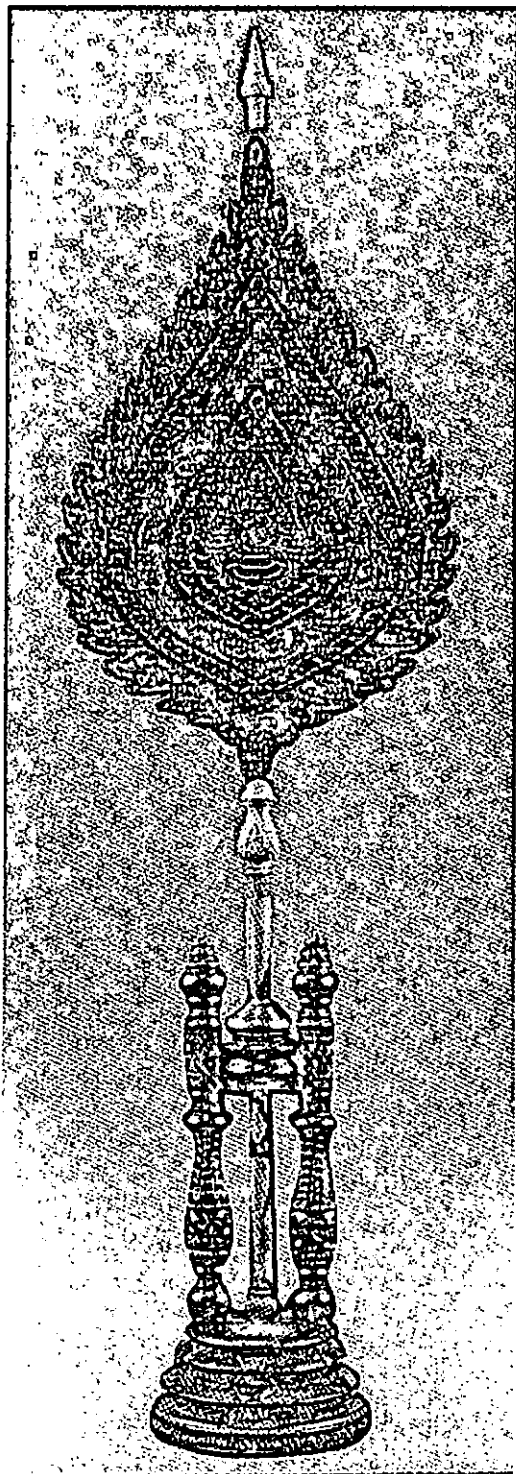
¹ สุนทร สุภตะโยธิน. (2540). *คู่มือสมณศักดิ์สำหรับผู้บริหาร*. หน้า 142.

พัตตกองทรงแม้วบิณฑิมมี 9 แฉก
 พื้นตาดเงิน สลับตาดทอง ปักดินเลื่อม ใจกลาง
 ปักเป็นรูปพระอุณาโลม ใจกลางอีกด้านหนึ่ง ปัก
 เป็นรูปฉัตร 5 ชั้น ยอดแกะเป็นฉัตร 7 ชั้น

ภาพประกอบ พัตตกองเด็จพระมหาสมณเจ้า
 กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์

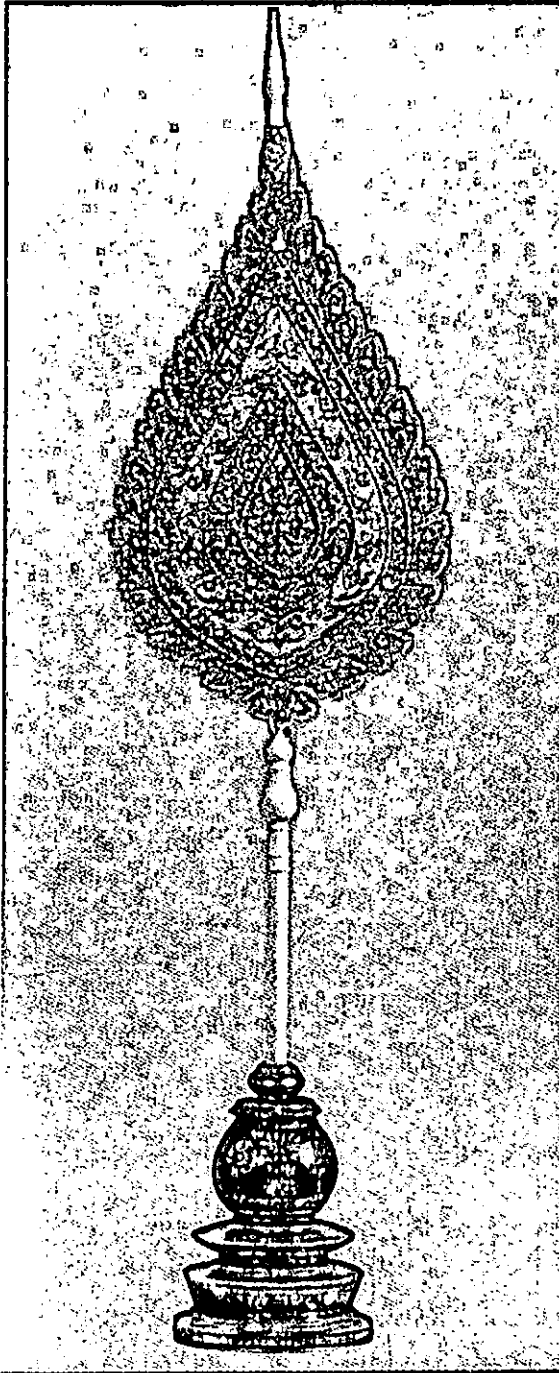
ที่มา : วิเชียร อากาศฤกษ์; และสุนทร สุนทรโยธิน. (2528). ประวัติสมณศักดิ์และพัตตกอง. หน้า 75.

พัตแอกทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ พื้นตาดขาว
 ลูกคั่นลายสลัμπิ่นตาดทอง ปักลายกนก ด้วยดิน
 เลื่อม ใจกลางปักเป็นรูปพระมหามงกุฎ ยอดงา
 แกะเป็นรูปฉัตร 5 ชั้น คอแกะเป็นรูปเทพนม สัน
 แกะเป็นรูปบัวกลุ่ม

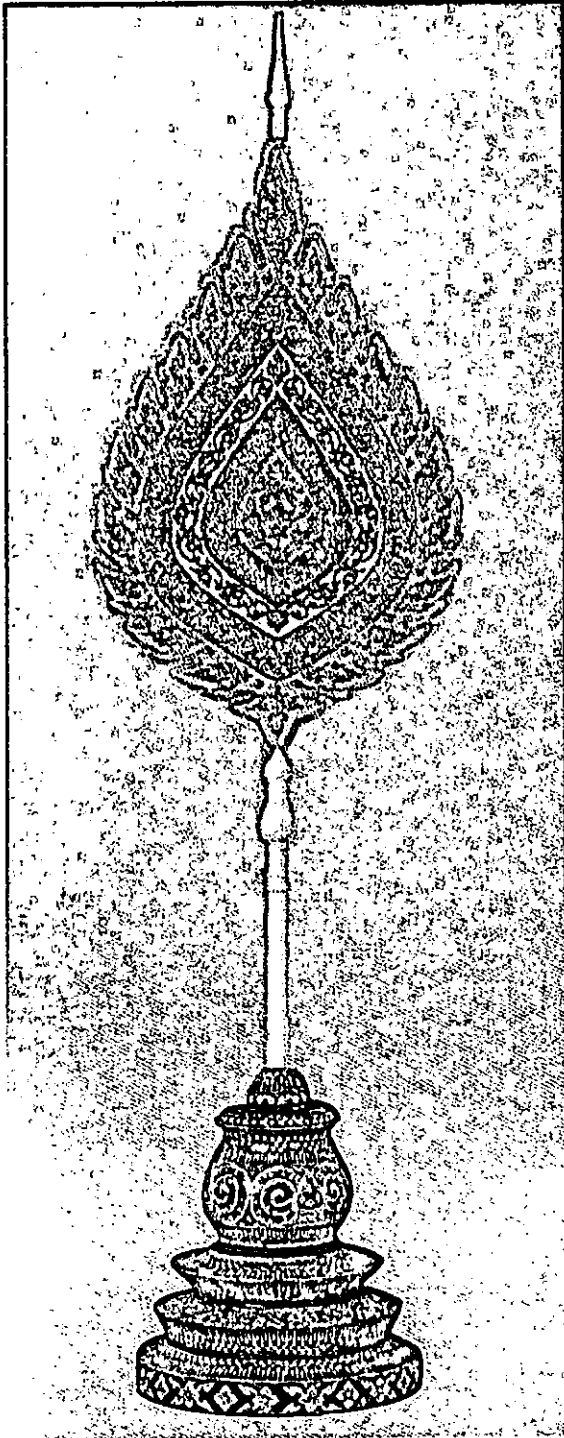
ภาพประกอบ พัตยศสมเด็จพระมหาสมณเจ้า
 กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

ที่มา : วิเชียร อากาศฤกษ์ ; และสุนทร สุภูตะโยธิน. (2528). *ประวัติ สมณศักดิ์ และพัตยศ*. หน้า 77.

ภาพประกอบ พัตตกองสมเด็จพระราชาคณะ
ชั้นสุพรรณบัฏ

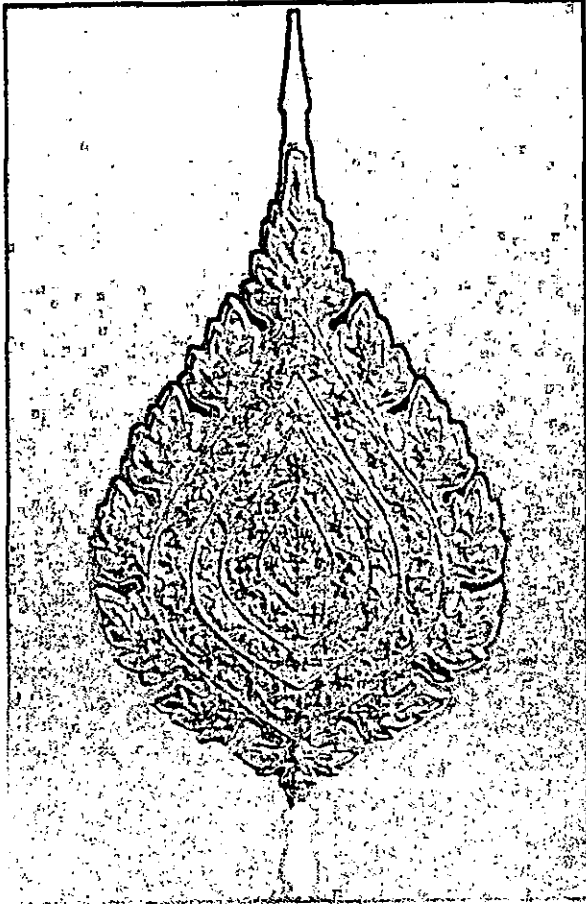
พัตตกองทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ มี 9 แฉก
พื้นตาดสีเหลืองสลักด้วยตาดสีน้ำเงินอ่อน ตาดสี
ขาวและตาดสีน้ำเงินอ่อน ปักดินเลื่อมและทอง
แล่ง เป็นลายกระหนกก้านขด ลายกำมปูรุกร้อย
ใจกลางตาดสีเหลือง ปักลายกระหนกไบเทศ
ด้ามงาตัน สันด้ามเป็นเม็ดทรงมณฑปแกะลายบัว
กลุ่ม คอแกะลาย เทพนม ยอดงาแกะเป็นรูป
บัวซ้อน

ภาพประกอบ พัตยศพระราชาคณะ
เจ้าคณะรองชั้นหิรัญบัฏ

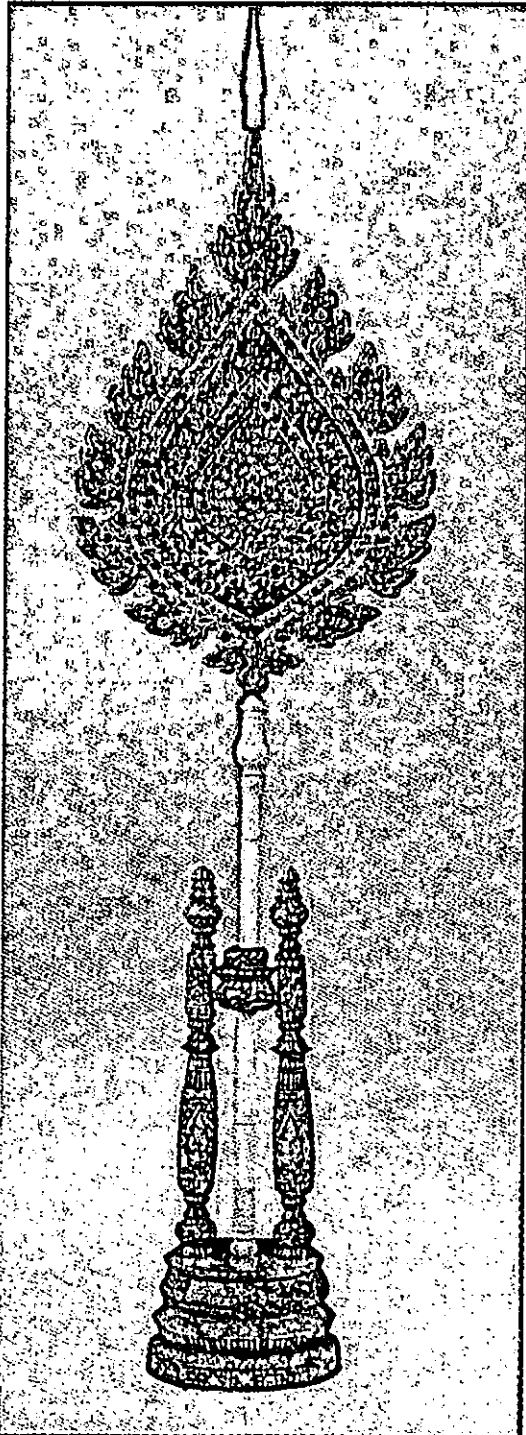
พัตแจกทรงพุ่มข้าวบิณฑ์มี 9 แฉก
พื้นผ้าไหมดสีเหลืองสลักริ้วลูกคลื่นด้วยผ้าตาด
สีแดง สีขาวและน้ำเงินอ่อนน ปักดินเลื่อมและ
ทองแล่ง เป็นลายกระหนกก้านชด ใจกลางผ้า
ไหมด สีเหลือง ปักขอไบเทศ ดำมงาต่อ
ปัจจุบันเป็นวัสดุเทียมงา สันด้ามเป็นเม็ด
ทรงมณฑกัและลายบัวกลุ่ม คอแกะลายเทพนม
ยอดงาแกะเป็นรูปบัวซ้อน

พัตแฉกทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ มี 5 แฉก
 พื้นแพรสีเหลือง (และสีเฉพาะ) มีริ้วไหมทอง
 เส้นหยาบคั่น ปักดินเลื่อมและทองแล่ง เป็น
 ลายขอไบเทศ ใจกลางแพรสีเหลือง ปักขอไบ
 เทศด้ามงาต่อ ยอดงาแกะเป็นบัวซ้อน คอแกะ
 เป็นเทพนม สันแกะเป็นบัวกลุ่ม พระราชา
 คณะชั้นธรรม

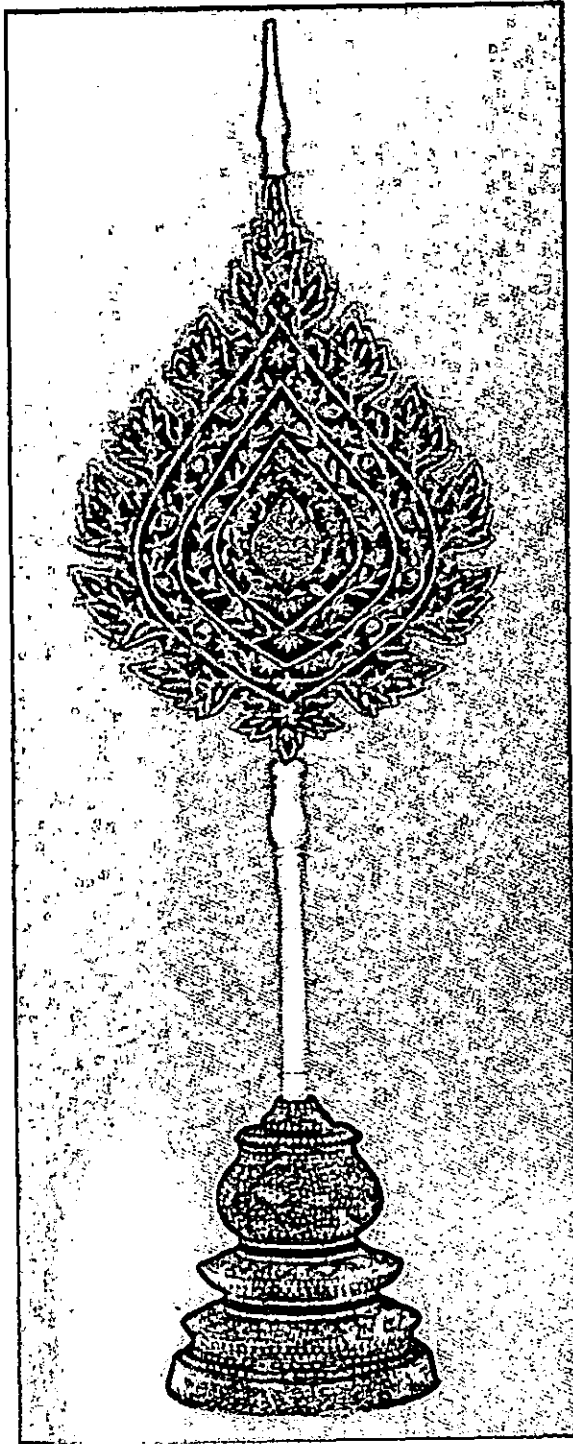
ภาพประกอบ พัตยศพระราชาคณะชั้นธรรม เฉพาะ
 ส่วนที่เป็นยอดพัตยศ ไบพัตยศและคอพัตยศ

ที่มา : สุนทร สุภตะโยธิน. (2540). *คู่มือสมณศักดิ์สำหรับผู้บริหาร*. หน้า 32.

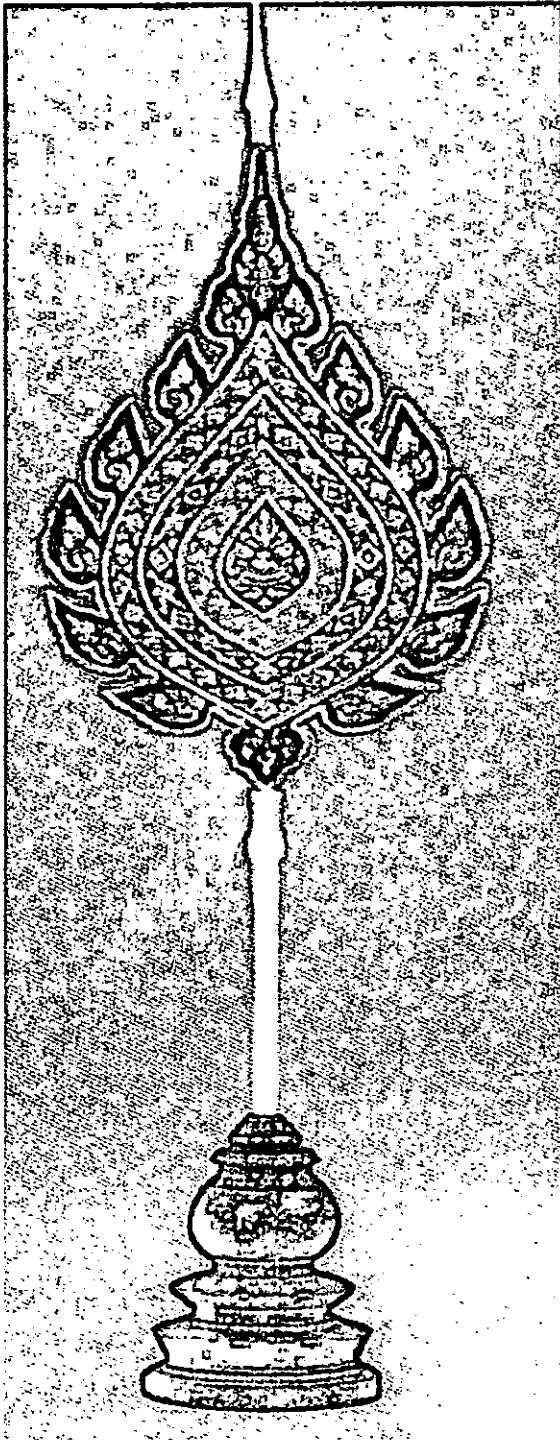
ภาพประกอบ พัตฉะพระราชาคณะชั้นเทพ

พัตฉะทรงพุ่มข้าวบิณฑ์มี 5 แฉก
 พื้นกำมะหยี่สีแดงแก่สลักริ้วลูกคลื่นด้วยกำมะหยี่
 สีเขียว สีแดง สีเขียว สีน้ำเงิน ปักดินเลื่อมและ
 ทองแดง เป็นลายไบเทศ ใจกลางพื้น
 กำมะหยี่สีฟ้า ปักเป็นขอไบเทศ ประดับพลอย
 หน้าละ 355 เม็ด รวม 2 หน้าเป็น 710 เม็ด
 ด้ามงาต่อ สันด้ามเป็นเม็ดทรงมณฑก่ละลายบัว
 กลุ่ม คอแกะลายเทพนม ยอดงาแกะเป็นรูปบัว
 ช้อน ฝ่ายวิปัสสนาธุระ ใช้ผ้ากำมะหยี่สีขาวล้วน

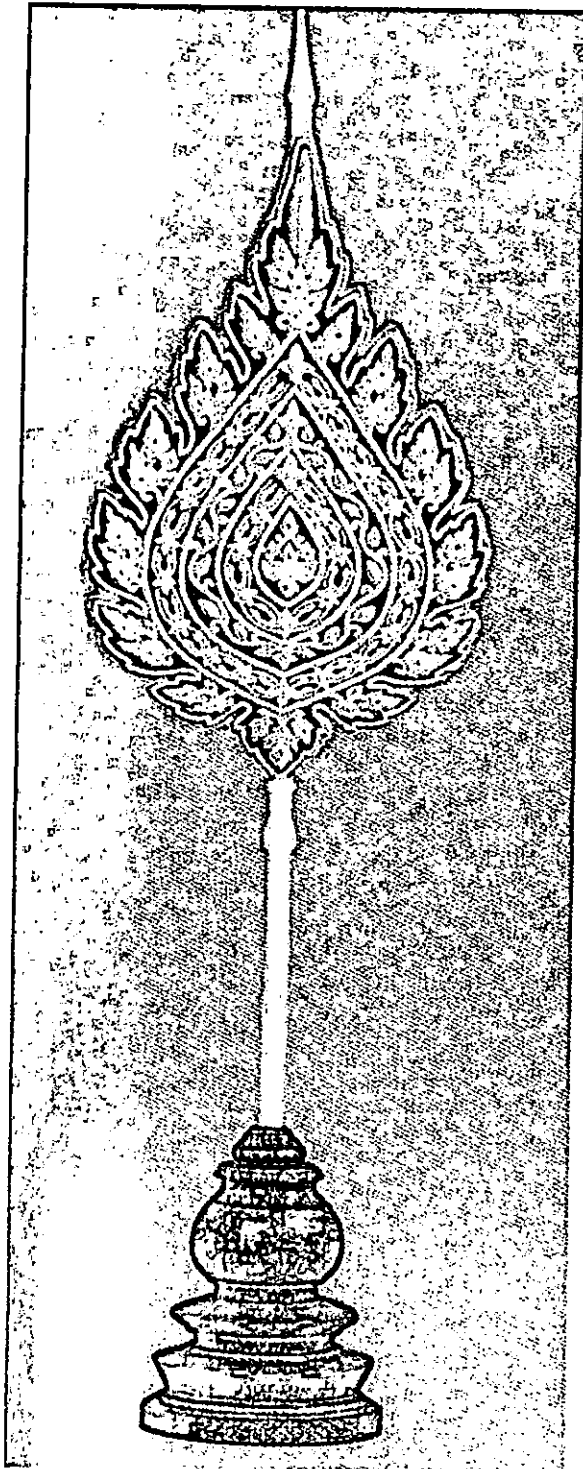
ภาพประกอบ พัตนศพระราชาคณะชั้นราช

พัตนฉกรรจ์พุ่มข้าวบิณฑ์มี 5 แฉก
 พื้นกำมะหยี่สีลับสีแดง เขียว น้ำเงินและแดง
 ปีกทองแดงเป็นลายก้านขดใบเทศ ใจกลางผ้า
 กำมะหยี่สีเหลือง ปีกหน้าราหู ด้ามงาต่อ สัน
 ด้ามเป็นเม็ดทรงมณฑปแกะลายบัวกลุ่ม คอแกะ
 ลายบัวกลุ่ม ยอดงาแกะเป็นรูปบัวซ้อน ฝ่าย
 วิปัสสนาธุระ ใช้ผ้ากำมะหยี่สีขาวล้วน

ภาพประกอบ พัดยศพระราชาคณะ
ชั้นสามัญเปรียญ

ชั้นสามัญเปรียญ พัดแจกทรงพุ่มข้าว
บิณฑมิ 5 แฉก พื้นกำมะหยี่สลักสีแดง เขียว
ม่วง เหลือง ปักดินเลื่อมลายใบเทศ กำมปู
รักร้อย ใจกลางผ้ากำมะหยี่สีน้ำเงิน ปักเป็นหน้า
ราหูใหญ่ ด้ามงาต่อ สันด้ามเป็นเม็ดยางม้วน
แกะลายบัวกลุ่ม คอแกะลายบัวกลุ่ม ยอดงาแกะ
เป็นรูปบัวซ้อน ฝ่ายวิปัสสนาธุระ ใช้ผ้ากำมะหยี่
สีขาวล้วน

ภาพประกอบ พัตยศพระราชาคณะชั้นสามัญยก

พัตยศพระราชาคณะชั้นสามัญยกมี 5 แจก
 พื้นกำมะหยี่สลับลีสีแดง สีเขียว ปักดินด้านลาย
 ไบเทศ กำมะหยี่ปักร้อย ใจกลางผ้ากำมะหยี่สีแดง
 ปักเป็นหน้าราหูเล็ก ด้ามงาต่อ สันด้ามเป็นเม็ด
 ทรงมณฑปแกะลายบัวกลุ่ม คอแกะลายบัวกลุ่ม
 ยอดงาแกะเป็นบัวซ้อน ฝ่ายวิปัสสนารูระ ใช้ผ้า
 กำมะหยี่สีขาวล้วน

สรุป ลักษณะและองค์ประกอบเครื่องยอดชั้นยศของพัตยศ

ลักษณะพัตยศ	วัสดุที่ใช้	ยอดพัตยศ	คอพัตยศ	สิ้นพัตยศ
พัตหน้านาง	1. ผ้าแพร ผ้าต่วน 2. ดิ้นทอง 3. เลื่อม	ไม่แกะลวดลาย	ไม่แกะลวดลาย	ไม่แกะลวดลาย
พัตพุดตาน	1. ผ้ากำมะหยี่ ผ้าสักหลาด 2. ดิ้นทอง 3. เลื่อม	ไม่แกะลวดลาย	ไม่แกะลวดลาย	ไม่แกะลวดลาย
พัตเปลวเพลิง	1. ผ้าสักหลาด 2. ดิ้นทอง 3. เลื่อม	ไม่แกะลวดลาย	ไม่แกะลวดลาย	ไม่แกะลวดลาย
พัตแฉก	1. ผ้าตาด ผ้าไหมด ผ้ากำมะหยี่ 2. แฉงทอง 3. ดิ้นทอง 4. เลื่อม			
สมเด็จพระ พระสังฆราช		แกะรูปจักร 3 ชั้น	แกะลายเทพนม	แกะลายบัวกลุ่ม
สมเด็จพระ พระราชาคณะชั้น สุบรรณบัฏ		แกะลายบัวซ้อน	แกะลายเทพนม	แกะลายบัวกลุ่ม
พระราชาคณะ เจ้าคณะรองชั้น นริฐบัฏ		แกะลายบัวซ้อน	แกะลายเทพนม	แกะลายบัวกลุ่ม

ลักษณะพัดยศ	วัสดุที่ใช้	ยอดพัดยศ	คอพัดยศ	สันพัดยศ
พระราชาคณะ เจ้าคณะรองชั้น สัญญาบัตร		แกะลายบัวซ้อน	แกะลายเทพนม	แกะลายบัวกลุ่ม
พระราชาคณะ ชั้นธรรม		แกะลายบัวซ้อน	แกะลายเทพนม	แกะลายบัวกลุ่ม
พระราชาคณะ ชั้นเทพ		แกะลายบัวซ้อน	แกะลายเทพนม	แกะลายบัวกลุ่ม
พระราชาคณะ ชั้นราช		แกะลายบัวซ้อน	แกะลายเทพนม	แกะลายบัวกลุ่ม
พระราชาคณะ ชั้นสามัญเปรียญ		แกะลายบัวซ้อน	แกะลายเทพนม	แกะลายบัวกลุ่ม
พระราชาคณะ ชั้นสามัญยก		แกะลายบัวซ้อน	แกะลายเทพนม	แกะลายบัวกลุ่ม

บทที่ 4

วิเคราะห์ความหมายลักษณะพัตยศของพระสงฆ์ไทย

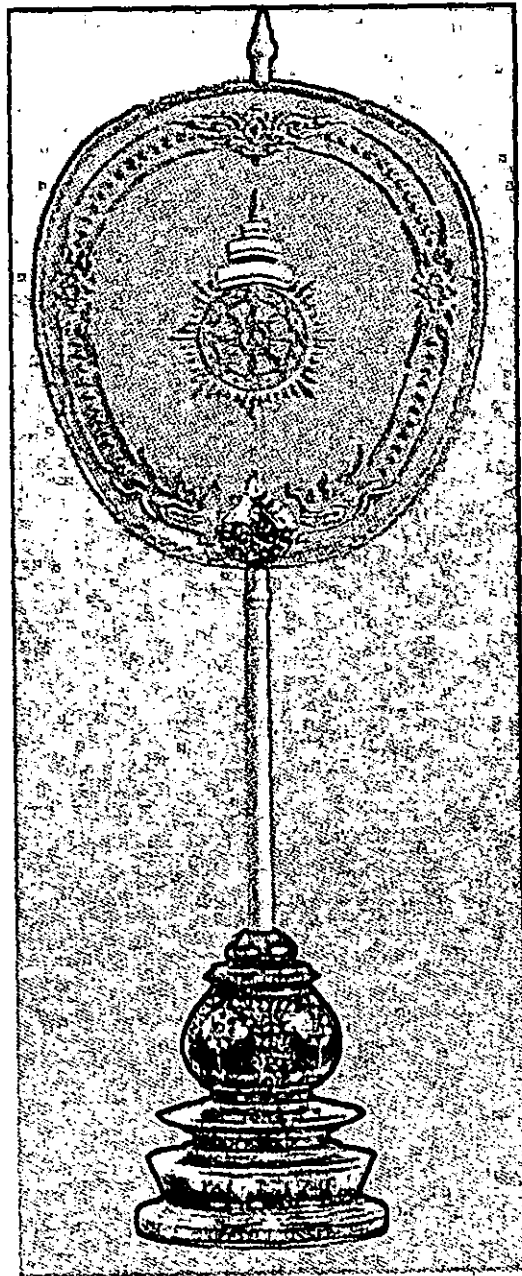
การศึกษาพัตยศของพระสงฆ์ไทย ตามรายละเอียดบทที่ 3 ผู้วิจัยพบว่า พัตยศไม่เพียงแต่เป็นเครื่องแสดงสมณศักดิ์หรือตำแหน่งในการปกครองคณะสงฆ์เท่านั้น ลักษณะพัตยศสามารถบอกรูป¹ และสัญลักษณ์² แห่งพระศากยพุทธ³ หมายถึง ลักษณะสิ่งของที่สร้างขึ้นเป็นสิ่งแทนพระพุทธรูปเจ้าแห่งศากยวงศ์ สามารถน้อมนำจิตของผู้พบเห็นให้เกิดพุทธานุสติ⁴ ระลึกถึงพระองค์ผู้เป็นศาสดา แล้วเกิดศรัทธานำไปสู่การประพฤติปฏิบัติตามหลักธรรมคำสอนของพระพุทธรูปเจ้าเช่น ดอกบัว ต้นโพธิ์ ธรรมจักร รอยพระพุทธรบาท สถูป เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นรูปและสัญลักษณ์แทนองค์พระศากยพุทธ ซึ่งแสดงถึงความหมาย และเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธรูปเจ้าตามพุทธประวัติ นอกจากนั้นยังสะท้อนให้เห็นถึงปรัชญา แนวความคิดในเชิงพุทธธรรม อันมีหลักธรรมคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าหลายประการ ล้วนแล้วแต่เป็นเครื่องกำหนดสติ ให้พระสงฆ์ประพฤติปฏิบัติชอบ ดังนั้นในการตีความลักษณะพัตยศของพระสงฆ์ไทยในเชิงพุทธธรรม อาจคิดได้หลายแง่ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับรูปแบบของพัตยศ ซึ่งสามารถวิเคราะห์ความหมายลักษณะพัตยศของพระสงฆ์ไทยในรูปแบบต่าง ๆ ดังนี้

¹ รูป หมายถึง ของที่ปรากฏแก่ตา ร่าง ร่างกาย เค้าโครง แบบ อ่างใน พัทธินทร์ สุขประมุข; วิเศษ เพชรประดับ; และเมธินี จิระวัฒน์; (2532). *รูปและสัญลักษณ์แห่งพระศากยพุทธ*. หน้า 5.

² สัญลักษณ์ หมายถึง ลักษณะของสิ่งใด ๆ ที่กำหนดนิยมทำกันขึ้นเองให้ใช้ความหมายแทนอีกสิ่งหนึ่ง. *แหล่งเดิม*. หน้า 5.

³ ศากยพุทธ หมายถึง พระนามพระพุทธรูปเจ้าผู้มีเชื้อสายศากยวงศ์. *แหล่งเดิม*. หน้า 5.

⁴ พุทธานุสติ หมายถึง ตามระลึกถึงคุณของพระพุทธรูปเจ้า. อ่างใน พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). (2546). *พจนานุกรมพุทธศาสนานิตยสารประมวลศัพท์*. หน้า 165.

ภาพประกอบ พัดหน้านาง

ที่มา : สุนทร สุภตะโยธิน. (2540). คู่มือสมณศักดิ์สำหรับผู้บริหาร. หน้า 125.

พัดหน้านาง โบพัตถยคมีลักษณะรูปไข่ ผู้วิจัยตีความได้ว่าลักษณะของพัดหน้านางเปรียบเสมือนพุทธธรรมที่แสดงให้เห็นกฎของธรรมชาติ เป็นกระบวนการเกิดและดับของทุกข์ ที่ต้องอาศัยซึ่งกันและกันคล้องจองกันเป็นวงจรไม่มีต้นไม่มีปลายดังองค์ประกอบของปฏิจลสมุปบาท¹ ได้แก่

¹ พระราชวรมุนี (ประยูรค์ ป.อ.ปยุตโต). (2520). พจนานุกรมพุทธศาสตร์. หน้า 218-219.

1. อวิชชา¹ ความไม่รู้เห็นตามความเป็นจริง ไม่รู้เท่าทันตามสภาวะ ภาวะขาดปัญญา ไม่เข้าใจเหตุผล
2. สังขาร ความคิดปรุงแต่งจิต ปรุงแต่งความคิด หรือปรุงแต่งกรรม ให้เป็นไปตามนิสัย ความเชื่อถือ เจตคติ และความเคยชินที่สั่งสมไว้ของตน
3. วิญญาณ ความรู้ต่ออารมณ์ต่าง ๆ เช่น เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น รู้รส รู้สัมผัส เป็นต้น
4. นามรูป ความมีอยู่ในรูปธรรมและนามธรรม ในความรับรู้ของบุคคล
5. สฬายตนะ ภาวะที่อายตนะ คือ เครื่องรับรู้ที่เกี่ยวข้องปฏิบัติหน้าที่โดยสอดคล้องกับ สถานการณ์นั้น ๆ
6. ผัสสะ การเชื่อมต่อความรู้กับโลกภายนอกหรือการรับรู้อารมณ์ต่าง ๆ
7. เวทนา ความรู้สึกต่าง ๆ เช่น สุขสบาย ถูกใจ ทุกข์ ไม่สบาย เจ็บ ๆ เป็นต้น
8. ตัณหา ความทะยานอยากในสิ่งที่อำนวยสุขเวทนา และความดิ้นรนหลีกเลี่ยงในสิ่งที่ ก่อทุกข์เวทนา
9. อุปาทาน ความยึดมั่นถือมั่นในตัวตน

¹ อวิชชา (ฝ่ายเหตุ) ความไม่รู้แจ้ง ไม่รู้จริง ในกฎธรรมชาติ (อวิชชา 8) ได้แก่

ก. ไม่รู้ในอริยสัจจ 4

1. ไม่รู้ในทุกข์ – สภาพที่ทนได้ยาก
2. ไม่รู้ในทุกข์สมุทัย – เหตุเกิดแห่งทุกข์
3. ไม่รู้ในทุกข์นิโรธ – ความดับทุกข์
4. ไม่รู้ในทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา – ปฏิปทาที่นำไปสู่ความดับแห่งทุกข์

ข. ไม่รู้ในกาล (ไตรลักษณ์ – กฎแห่งกรรม)

5. ไม่รู้ในสวนอดีต
6. ไม่รู้ในสวนอนาคต
7. ไม่รู้ทั้งสวนอดีตทั้งสวนอนาคต

ค. ไม่รู้ปัจจุสมุปบาท

8. ไม่รู้ในธรรมทั้งหลายที่อาศัยกันจึงเกิดมีขึ้น ตามหลักอิทัปปัจจยตา

อ้างใน พระภาสกร ภูริชุตมโน (ภาวิโล). (2548). *ปัจจุสมุปบาทสำหรับคนรุ่นใหม่*. หน้า 4.

(ฝ่ายผล) คือ ใจในกาย (รูปขันธ) และใจในขันธ 5 ไม่รู้ ไม่เข้าใจ ในการและขันธ 5 อย่าง ถูกต้องตามจริง

10. ภาพ พฤติกรรมที่แสดงออก เพื่อสนองอุปาทานนั้น ๆ เพื่อให้ได้มาและให้เป็นไปตามความยึดมั่นถือมั่น

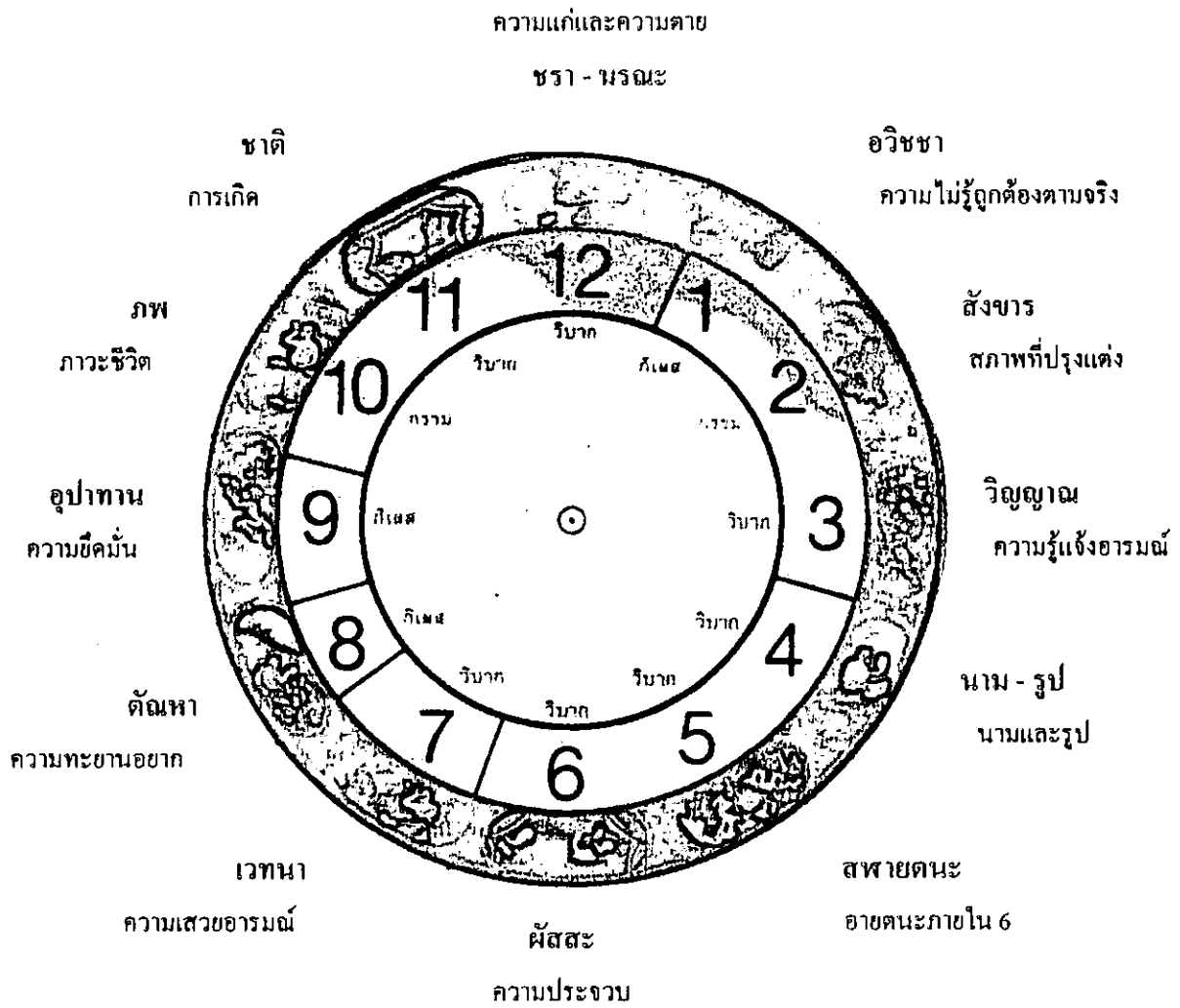
11. ชาติ ความเกิด ความตระหนักในตัวตน ตระหนักในพฤติกรรมของตน

12. ขรามรณะ ความสำนึกในความพลัดพรากจากภาวะชีวิต จากการได้ การมี ทำให้เกิดความโศกเศร้า (โศก) ความคร่ำครวญ (ปริเทวะ) ความไม่สบายกาย (ทุกข์) ความไม่สบายใจ (โทมนัส) และความคับแค้นใจเจ็บใจ (อุปายาส)

สรุปได้ว่า ปฏิจจสมุปบาท มี 2 สายคือ สายเกิดอันเป็นสายที่แสดงให้เห็นถึงความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ เรียกว่า "สมุทัยวาร" และสายดับอันเป็นสายที่แสดงให้เห็นถึงความดับไปแห่งกองทุกข์ทั้งหมด เรียกว่า "นโรธวาร" ซึ่งทั้งสายเกิดและสายดับเป็นเหตุปัจจัยต่อกัน โยงใยเป็นวงเวียน ไม่มีต้นไม่ปลาย ไม่มีที่สิ้นสุด ดังนี้

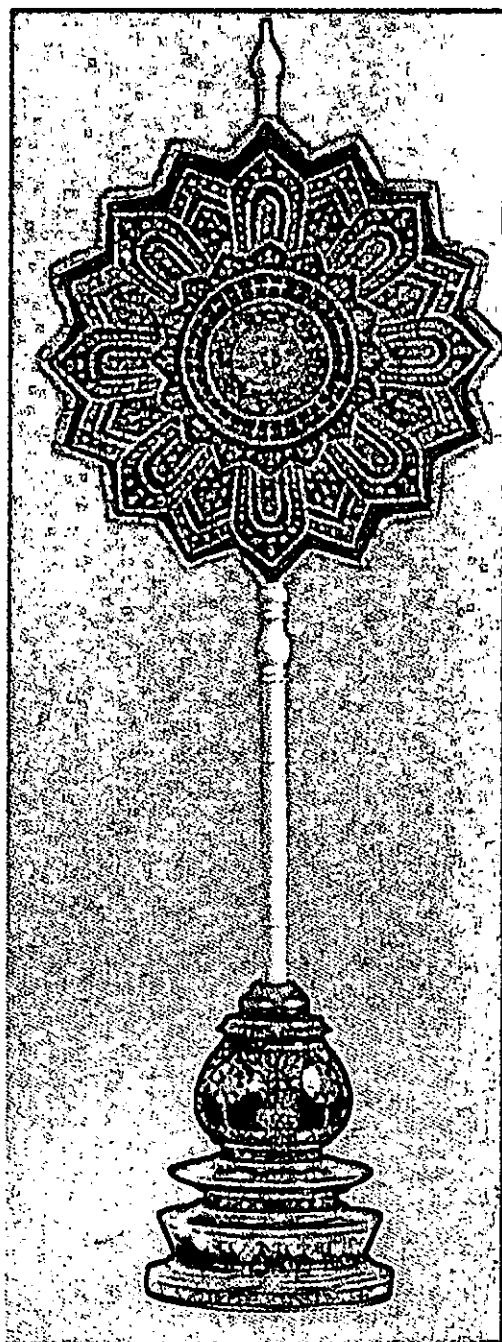
สายเกิด	สายดับ
1. เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี	1. เพราะอวิชชาสํารอกออกไปโดยไม่เหลือ สังขารจึงดับ
2. เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี	2. เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ
3. เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย นามรูปจึงมี	3. เพราะวิญญาณดับ นามรูปจึงดับ
4. เพราะนามรูปเป็นปัจจัย อายุตนะ 6 จึงมี	4. เพราะนามรูปดับ อายุตนะ 6 จึงดับ
5. เพราะอายุตนะ 6 เป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี	5. เพราะอายุตนะ 6 ดับ ผัสสะจึงดับ
6. เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี	6. เพราะผัสสะดับ เวทนาจึงดับ
7. เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงมี	7. เพราะเวทนาดับ ตัณหาจึงดับ
8. เพราะตัณหาเป็นปัจจัย อุปาทานจึงมี	8. เพราะตัณหาดับ อุปาทานจึงดับ
9. เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภพจึงมี	9. เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ
10. เพราะภพเป็นปัจจัย ชาติ(ความเกิด)จึงมี	10. เพราะภพดับ ชาติจึงดับ
11. เพราะชาติเป็นปัจจัย ขรามรณะจึงมี	11. เพราะชาติดับ ขรามรณะจึงดับ
12. ความโศก ความคร่ำครวญ ทุกข์ โทมนัส คับแค้นใจ จึงเกิดมีขึ้นพร้อมกองทุกข์ทั้งหมด จึงเกิดขึ้นด้วยประการฉะนี้	12. ความโศก คร่ำครวญรำพัน ทุกข์ โทมนัส คับแค้นใจ ก็ดับความทุกข์ทั้งหมดก็ดับลงด้วย ประการฉะนี้

จะเห็นว่าความทุกข์ทั้งหมดมีอวิชชาเป็นเหตุ ถ้าจะดับทุกข์ต้องดับตั้งแต่อวิชชาลงมา จึงจะทำลายวงเวียนแห่งทุกข์ได้ ดังภาพ

ภาพประกอบ ปฏิจจสมุปบาท

ที่มา : พระภาสกร ฐริวฑฒโน (ภาวิไล). (2548). ปฏิจจสมุปบาทสำหรับคนรุ่นใหม่. หน้า 5.

ภาพประกอบ พัดพุดตาน

ที่มา : สุนทร สุภตะโยธิน. (2543). คู่มือสมณศักดิ์สำหรับผู้บริหาร. หน้า 31.

พัตตุดตาน ใบพัตตุดตานมีลักษณะกลม แต่ริมขอบหยักเป็นแฉกรวม 16 แฉก พัตตุดตานชนิดนี้มีลักษณะคล้ายกลีบดอกบัวบาน หรือดอกพัตตุดาน พระสงฆ์ที่ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์จะเริ่มตั้งแต่พระปลัด พระครูปลัด ถึงชั้นพระครูสัญญาบัตร ซึ่งมีหลายตำแหน่ง

ลักษณะของพัตตุดตานเมื่อเทียบกับสมณศักดิ์ดังกล่าว ผู้วิจัยตีความว่าแฉก 16 แฉก ของพัตตุดตานเทียบได้กับพุทธธรรมในหัวข้ออุปกิเลส¹ 16 หรือ จิตตอุปกิเลส 16 ดังนี้

1. อภิชฌาวิสมโลภะ คิดเพ่งเล็งอยากได้ โลกไม่สมควร ละโมบไม่สมน้ำเสมอ ความโลภอย่างแรงกล้า จ้องจะเอาไม่เลือกว่าควรหรือไม่ควร

2. พยาบาท ความขัดเคืองแค้นใจ ความเจ็บใจ ความคิดร้ายเขา ผูกใจเจ็บและคิดแก้แค้น

3. โภคะ ความโกรธ เคือง ขุ่นเคือง

4. อุปนาหะ ความผูกโกรธไว้ ผูกใจเจ็บ

5. มัถฺขะ ความลบหลู่คุณท่าน ลบหลู่ความดีของผู้อื่น การลบหลู่ปิดซ่อนคุณค่าความดีของผู้อื่น

6. ปลาสะ ความดีเสมอ ยกตัวเทียมท่าน เอาตัวขึ้นตั้งขวางไว้ ไม่ยอมยกให้ใครดีกว่าตน

7. อีสสา ความริษยา ความรู้สึกไม่พอใจเมื่อเห็นเขาได้ดี เห็นเขาได้ดีทนอยู่ไม่ได้ ไม่อยากให้ใครดีกว่าตน ความคิดตำหนิผู้อื่นที่ดีกว่าตน ความเหิงหวง

8. มัจฉริยะ ความตระหนี่ 5 อย่าง ได้แก่ ตระหนี่ที่อยู่ ตระหนี่สกุล ตระหนี่ลาภ ตระหนี่วรรณะ ตระหนี่ธรรม

9. มายา มารยา คือ เจ้าเล่ห์

10. สาเดยยะ ความใช้อวดหลอกเขา หลอกด้วยคำโอ้อวด

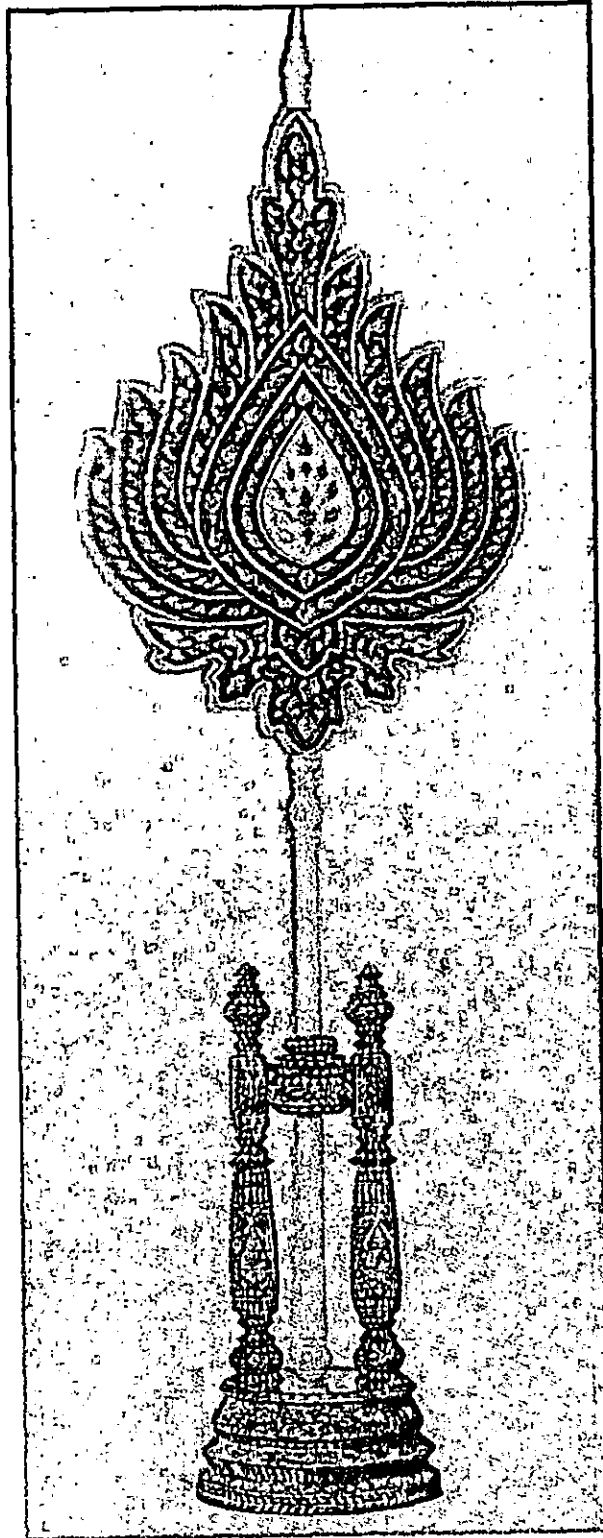
11. ถัมภะ ความหัวดี้อ ความกระด้าง

12. สารัมภะ ความแข่งดี ไม่ยอมมลดละ มุ่งแต่จะเอาชนะกัน

13. มานะ ความถือตัว ความทะนงตน

¹ อุปกิเลส 16 หรือ จิตตอุปกิเลส 16 หมายถึง ธรรมเครื่องเศร้าหมอง สิ่งที่ทำให้จิตใจเศร้าหมองขุ่นมัว รับคุณธรรมได้ยาก ดุจผ้าเปื้อนอะเปื้อนสกปรก ย้อมไม่ได้ดี อ่างในพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). (2545). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*. หน้า 265-266.

14. อติมานะ ความถือตัวว่ายิ่งกว่าเขา ดูหมิ่นเขา
 15. มหะ ความมัวเมา
 16. ปมาทะ ความประมาท ความเลินเล่อ ความเผลอ ความขาดสติ ความปล่อยปละละเลย
- อุปกิเลส 16 หรือ จิตตอุปกิเลส 16 เป็นโทษกรรมเครื่องเศร้าหมอง สิ่งที่ทำให้จิตใจขุ่นมัว รับ
คุณธรรมได้ยาก ซึ่งจะเป็นเครื่องกำหนดสติของพระสงฆ์ที่มีสมณศักดิ์ดังกล่าวข้างต้น

ภาพประกอบ พัดเปลวเพลิง

ที่มา : สุนทร สุภตะโยธิน. (2543). คู่มือสมณศักดิ์สำหรับผู้บริหาร. หน้า 27.

พัดเปลวเพลิง โบพัตยศมีลักษณะทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ ตรงขอบเป็นแฉกด้านละ 5 แฉก ผู้วิจัยตีความว่า ลักษณะของเปลวเพลิงได้สะท้อนให้เห็นส่วนประกอบห้าอย่างที่รวมเข้าเป็นชีวิต คือ ชั้น 5¹ หรือเบญจชั้น¹ ได้แก่

1. รูป ได้แก่ ส่วนประกอบฝ่ายรูปธรรมทั้งหมด ร่างกายและพฤติกรรมทั้งหมดของร่างกาย หรือ สสารและพลังงานฝ่ายวัตถุ พร้อมทั้งคุณสมบัติ และพฤติกรรมต่าง ๆ ของสสารพลังงานเหล่านั้น
2. เวทนา ได้แก่ ความรู้สึกสุข ทุกข์ หรือเฉย ๆ ซึ่งเกิดจากผัสสะทางประสาททั้ง 5 และทางใจ
3. สัญญา ได้แก่ ความกำหนดได้ หรือหมายรู้ คือ กำหนดรู้อาการเครื่องหมายลักษณะต่าง ๆ อันเป็นเหตุให้จำอารมณ์ นั้น ๆ ได้
4. สังขาร ได้แก่ องค์ประกอบหรือคุณสมบัติต่าง ๆ ของจิตมีเจตนาเป็นตัวนำ ซึ่งแต่งจิตให้ดี หรือชั่วหรือเป็นกลาง ๆ ปรุงแปรการตรึงตรึงนึกคิดในใจ และการแสดงออกทางกายวาจา ให้เป็นไปต่าง ๆ เป็นที่มาของกรรม เช่น ศรัทธา สติ หิริ โสติดตัปปะ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ปัญญา โมหะ โลภะ โทสะ มานะ ทิฐิ อิศสา มัจฉริยะ เป็นต้น เรียกรวมอย่างง่าย ๆ ว่าเครื่องปรุงของจิต เครื่องปรุงของความคิด หรือเครื่องปรุงของกรรม

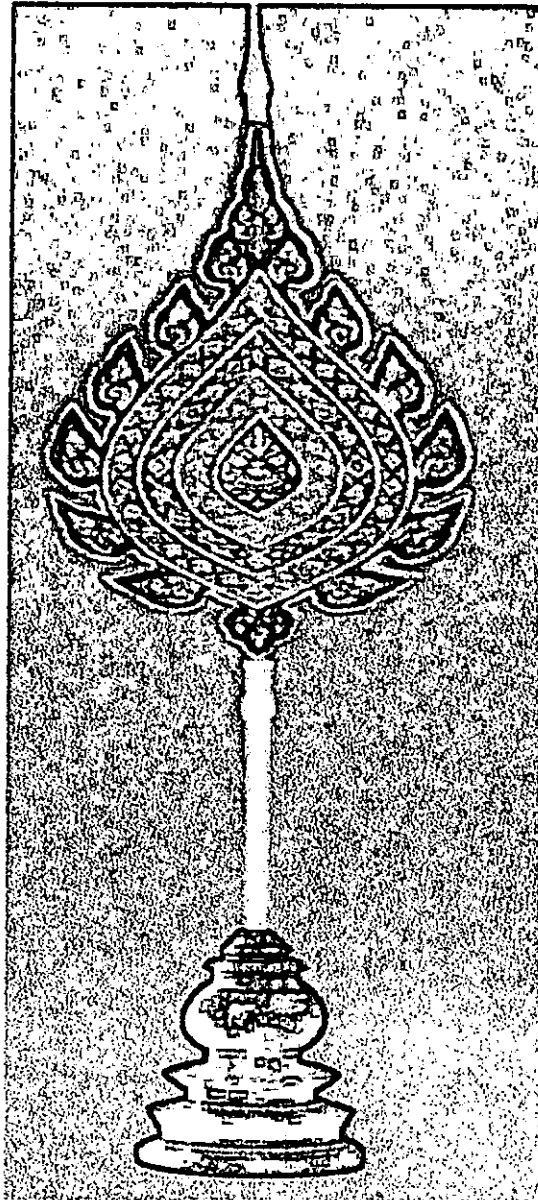
5. วิญญาณ ได้แก่ ความรู้แจ้งอารมณ์ทางประสาททั้ง 5 และทางใจ คือ การเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การรู้รส การรู้สัมผัสทางกาย และการรู้อารมณ์ทางใจ

พัดเปลวเพลิง นอกจากจะสะท้อนให้เห็นส่วนประกอบห้าอย่างของชีวิต แล้วยังหมายถึงฐานะ 5 ประการ ที่สมณะ พรหมณ์ เทวดา มาร พรหม หรือใคร ๆ ก็ตามในโลกไม่อาจจะได้ นั่นคือ

1. ขอสิ่งที่มีความแก่เป็นธรรมดา จงอย่าแก่
2. ขอสิ่งที่มีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา จงอย่าเจ็บไข้
3. ขอสิ่งที่มีความตายเป็นธรรมดา จงอย่าตาย
4. ขอสิ่งที่มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา จงอย่าสิ้นไป
5. ขอสิ่งที่มีความพินาศเป็นธรรมดา จงอย่าพินาศ

เพราะชีวิตทุกชีวิตเป็นไปตามวัฏสงสาร ซึ่งหลักพุทธธรรมข้างต้นนี้จะเป็นเครื่องกำหนดสติของพระสงฆ์เพื่อเป็นหลักในการยึดถือพระธรรมวินัยของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

¹ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). (2538). *พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ*. หน้า 15-16.

ภาพประกอบ พัตแดก

ที่มา : สุนทร สุภตะโยธิน. (2540). *คู่มือสมณศักดิ์สำหรับผู้บริหาร*. หน้า 39.

พัตแดก ใบพัดยศมีลักษณะทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ส่วนล่างเป็นพุ่มเรียวยแหลมคล้ายดอกบัว ขอบนอกคล้ายกลีบบัว ที่ประกบแนบอยู่กับดอก มีกลีบอย่างน้อย 5-9 กลีบ ดอกบัวเป็นสัญลักษณ์แสดงถึงความหมายและเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้าตามพุทธประวัติ หลังจากที่พระองค์ตรัสรู้แล้ว ทรงพิจารณาถึงธรรมะ ที่ได้ทรงตรัสรู้ว่าเป็นธรรมะอันล้ำลึก ยากที่มนุษย์ทั้งหลายจะตรัสรู้ตามได้

จึงเกิดอุปมาเวไนยสัตว์¹ เหมือน “ดอกบัว” แบ่งปัญญาของมนุษย์เป็น 4 เหล่า² คือ

เหล่า 1 อุกคิตัตถุญบุคคล คือผู้ที่มีกิเลสน้อย เบาบาง มีสติปัญญาแก่กล้า จะพึงสอนใจให้รู้แจ้งในธรรมพิเศษโดยฉับพลัน เปรียบเสมือนดอกปทุมชาติที่ใล่พ้นเหนือพื้นน้ำขึ้นมา พอสัมผัสรัศมีพระอาทิตย์ก็จะบานทันที ได้แก่ กลีบบัวที่อยู่ใจกลางของพดยศ (สีน้ำเงิน)

เหล่า 2 วิปจิตถุญบุคคล ผู้ที่มีกิเลสค่อนข้างน้อย มีอินทรีย์ปานกลางถ้าได้ทั้งธรรมคำสั่งสอนอย่างละเอียด ก็สามารถรู้แจ้งเห็นธรรมวิเศษได้ เปรียบเสมือนดอกบัวที่เจริญเติบโตขึ้นมาพอดีกับผิวน้ำจักบานในวันรุ่งขึ้น ได้แก่ กลีบบัว ของพดยศชั้นที่ 2 (สีเหลือง)

เหล่า 3 เนยยบุคคล ผู้ที่มีกิเลสยังไม่เบาบาง ต้องหมั่นศึกษาพากเพียรเล่าเรียน และคบกัลยาณมิตร จึงสามารถรู้ธรรมได้ เปรียบเสมือนดอกบัวที่ยังจมอยู่ในน้ำ คอยเวลาที่จะใล่ขึ้นมาจากน้ำ และจะบานในวันต่อ ๆ ไป ได้แก่ กลีบบัวของพดยศ ชั้นที่ 3 (สีม่วง)

เหล่า 4 ปทปรมบุคคล ผู้ที่มีกิเลสหยาบ ปัญญาที่บ่หายาบ หาอุปนิสัยไม่ได้เลย ไม่สามารถจะบรรลุธรรมพิเศษได้ เปรียบเสมือนดอกบัวที่เติบโตและจมอยู่ใต้น้ำไม่สามารถจะใล่ขึ้นมาเหนือน้ำได้ จะอยู่ได้เพียงใต้น้ำและเป็นอาหาร ของเต่า ปู และปลา ได้แก่ กลีบบัวของพดยศชั้นที่ 4 (สีเขียว)

ส่วนกลีบบัวรอบนอก 5 กลีบ (สีแดง) อาจเปรียบได้กับนิโรธ ความดับทุกข์ ดับต้นเหตุได้สิ้นเชิงอยู่ในภาวะปลอดทุกข์เพราะไม่มีทุกข์ที่จะเกิดขึ้นได้หมายถึงนิพพาน ได้แก่ นิโรธ³ 5

1. วิกขัมภนนิโรธ ดับด้วยขมไว้ คือ การดับกิเลสของผู้บำเพ็ญฌาน
2. ตทังคนิโรธ ดับกิเลสด้วยธรรม
3. สมุจเฉทนิโรธ ดับกิเลสด้วยการตัดขาด
4. ปฏิปัสสทธินิโรธ ดับโดยใช้ความสงบระงับ
5. นิสสรณนิโรธ ดับด้วยการสลัดออกได้ ถือว่าเป็นการดับกิเลสที่ยั่งยืนตลอด ไป นั่นคือนิพพาน

ผลจากการวิเคราะห์ ความหมายลักษณะพดยศของพระสงฆ์ไทยทั้ง 4 รูปแบบ พบว่าพดยศแต่ละลักษณะเปรียบเสมือนสัญลักษณ์เชิงพุทธธรรม ที่สะท้อนให้เห็นถึงหลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า

¹ เวไนยสัตว์ หมายถึง สัตว์ผู้ควรแก่การแนะนำสั่งสอน สัตว์ที่พึงแนะนำได้ สัตว์ที่พอดัดได้สอนได้ อ้างใน พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). (2546). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์*. หน้า 241.

² พเยาว์ เหมือนวงศ์ญาติ. (2541). *ไม้พุทธประวัติ*. หน้า 40-41.

³ พระราชวรมุนี (ประยูรค์ ปยุตฺโต). (2520). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์*. หน้า 135.

บทที่ 5 บทสรุป

จากการศึกษาการปกครองคณะสงฆ์กับพัฒนาการสมณศักดิ์และพัทธศ ระหว่าง พ.ศ.2445 - 2455 พบว่าการบริหารคณะสงฆ์ไทย นับตั้งแต่สมัยสุโขทัยเป็นต้นมามีรูปแบบการจัด โครงสร้างการบริหารคณะสงฆ์แต่ละสมัยได้พัฒนาควบคู่ไปกับบ้านเมืองในระยะเวลา นั้น กล่าวคือ ในสมัยสุโขทัย พระสงฆ์มีจำนวนน้อย คณะสงฆ์จึงค่อนข้างมีอิสระในการดูแลปกครองกันเอง ดังนั้นในสมัยสุโขทัยมีสังฆราชหลายองค์ แต่ละองค์ขึ้นตรงต่อพระมหากษัตริย์ ต่อมาในสมัย อยุธยามีการปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ พระมหากษัตริย์ทรงเป็นสมมติเทพและทรงเป็น ศูนย์กลางแห่งอำนาจการปกครอง การบริหารคณะสงฆ์ก็เช่นเดียวกัน สมเด็จพระสังฆราชมีฐานะเป็น องค์สกลมหาสังฆปริณายก คือมีฐานะเป็นประมุขสงฆ์ทั่วราชอาณาจักร ทรงบังคับบัญชาเจ้าคณะ ใหญ่ทั้ง 3 คณะ ประกอบไปด้วย คณะคามวาสีฝ่ายชาย คณะคามวาสีฝ่ายชวา และคณะอรัญวาสี ซึ่งเป็นผู้ปกครองคณะสงฆ์ในหัวเมืองต่าง ๆ ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นแบ่งรูปแบบการปกครองใหม่ คือ คามวาสีฝ่ายชายเป็นคณะเหนือ รับผิดชอบปกครองหัวเมือง 19 หัวเมืองตั้งแต่เมืองพิษณุโลกลง มาถึงนนทบุรี คามวาสีฝ่ายชวาเป็นคณะใต้รับผิดชอบหัวเมือง 26 หัวเมืองตั้งแต่สมุทรปราการ ถึง นครศรีธรรมราช และฝ่ายอรัญวาสีปกครองคณะสงฆ์ฝ่ายวิปัสสนาทั้งฝ่ายเหนือและฝ่ายใต้

ลักษณะการปกครองในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น พระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชอำนาจในการ จัดการปกครองคณะสงฆ์เด็ดขาด ทั้งนี้มีกรมสังฆการีทำหน้าที่ในการปกครองคณะสงฆ์ โดยอาศัย กฎหมายพระสงฆ์ที่ตราขึ้นเป็นเครื่องมือในการปกครองคณะสงฆ์ เช่น กฎหมายสงฆ์ในสมัย พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทั้ง 10 ฉบับ การปกครองคณะสงฆ์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เพิ่มคณะการปกครองขึ้นใหม่อีกคณะหนึ่งคือ คณะกลาง ในสมัยนี้ได้เกิดนิกาย ใหม่เรียกว่า "ธรรมยุติกนิกาย" ก่อตั้งโดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อยังทรงผนวช มี จุดประสงค์เพื่อแก้ไขปัญหาความประพฤติของพระสงฆ์ให้ถูกต้องตามพุทธบัญญัติ คณะสงฆ์ ธรรมยุติกนิกายยังสังกัดอยู่ในการปกครองของคณะกลาง จนภายหลังพระเถระฝ่ายธรรมยุติกนิกาย ได้รับการแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งเจ้าคณะกลาง ทำให้คณะธรรมยุติกนิกายแยกการปกครองออกจาก เจ้าคณะปกครองที่เป็นฝ่ายมหานิกาย และได้รับการพระราชทานพรพิเศษจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คือไม่ต้องอยู่ภายใต้การปกครองของคณะใดคณะหนึ่ง

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อทรงปฏิรูปการปกครองฝ่ายอาณาจักร แล้วทรงพระราชดำริเห็นสมควรให้จัดระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ใหม่ เพื่อให้สอดคล้องกับการ ปกครองของฝ่ายบ้านเมือง ทั้งนี้ เพราะทรงเล็งเห็นว่ารูปแบบการปกครองคณะสงฆ์ไม่มีความชัดเจน

กฎหมายเกี่ยวกับพระสงฆ์ที่ออกมาบังคับใช้มีสภาพไม่สอดคล้องกับรูปแบบการปกครองของคณะสงฆ์เอง และเป็นผลให้มีการตราพระราชบัญญัติลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 พระราชบัญญัตินี้มีสาระสำคัญหลายประการกล่าวคือ ประการที่หนึ่ง ความประพฤติย่อหย่อนของพระสงฆ์ซึ่งแต่เดิมมีกฎหมายอยู่แล้วแต่ไม่สามารถลงโทษพระสงฆ์ที่กระทำความผิดได้ เพราะบุคลากรที่ทำหน้าที่ในการปกครองไม่ชัดเจน พระราชบัญญัติจึงระบุอำนาจหน้าที่ของเจ้าคณะปกครองในแต่ละระดับ เพื่อให้การปกครองชัดเจนและรัดกุมยิ่งขึ้น ประการที่สอง การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ เพื่อให้อำนาจเจ้าคณะมณฑลจัดการศึกษา เนื่องจากเจ้าคณะมณฑลที่ออกไปจัดการศึกษาขาดอำนาจในบังคับบัญชาหัวเมืองต่าง ๆ ได้อย่างเต็มที่ ประการที่สาม ปัญหาเรื่องความแตกแยกระหว่างนิกายสงฆ์ทั้งสองนิกาย โดยเฉพาะเรื่องการตีความพระวินัยและข้อวัตรปฏิบัติ จนทำให้เกิดการแตกแยกระหว่างนิกาย และมีผลทำให้ประชาชนที่นับถือพระสงฆ์มีความแตกแยกด้วย พระราชบัญญัติจึงกำหนดให้เจ้าคณะปกครองและรองเจ้าคณะในระดับเจ้าคณะเหนือ เจ้าคณะใต้ เจ้าคณะกลาง และธรรมยุติกนิกายดำรงตำแหน่งกรรมการมหาเถรสมาคม ประการที่สี่ ปัญหาเรื่องความล่าช้าในการแก้ไขปัญหาคณะสงฆ์ ซึ่งเดิมกรมสังฆการีทำหน้าที่รายงานพระมหากษัตริย์ทรงทราบและตัดสินใจ แต่มีความล่าช้าในขั้นตอนการปฏิบัติงาน มีการตราพระราชบัญญัติจึงกำหนดให้กรรมการมหาเถรสมาคม เจ้าคณะมณฑล เมือง แขวงจัดการกับปัญหาที่เกิดขึ้นให้รวดเร็วและรัดกุม ประการที่ห้า การรวมคณะสงฆ์เข้าสู่ส่วนกลาง ซึ่งเดิมคณะสงฆ์ล้านช้าง ได้แก่ คณะสงฆ์อีสานตั้งแต่เมืองนครราชสีมาขึ้นไปมีรูปแบบการปกครองและระเบียบปฏิบัติเช่นเดียวกับคณะสงฆ์ล้านช้างเวียงจันทน์ และคณะสงฆ์ล้านนาที่พื้นที่เขตเมืองพิษณุโลก สุโขทัยขึ้นไป มีการจัดระเบียบการปกครองเป็นของตนเอง โดยมีเจ้าเมืองประเทศราชเป็นผู้อุปถัมภ์ การตราพระราชบัญญัติคณะสงฆ์จึงเป็นความพยายามรวมคณะสงฆ์เป็นคณะสงฆ์แห่งชาติ ประการที่หก เพื่อจัดระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ โดยเฉพาะรูปแบบการปกครองคณะสงฆ์เดิมซึ่งสับสนในระบบสายงานการบังคับบัญชา ระเบียบกฎหมายเกี่ยวกับสงฆ์อยู่กระจัดกระจาย ไม่เป็นระบบ จึงตราพระราชบัญญัติขึ้นให้มีระบบมีขั้นตอนในการปฏิบัติงานที่ชัดเจน

การปกครองคณะสงฆ์ภายใต้พระราชบัญญัติลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 จัดการปกครองออกเป็น 2 ส่วนที่สำคัญ คือ การปกครองส่วนกลาง มีกรรมการมหาเถรสมาคมเป็นคณะปกครองสูงสุด การตัดสินใจใด ๆ ของกรรมการมหาเถรสมาคมถือเป็นเด็ดขาด และการปกครองส่วนภูมิภาค แบ่งเป็นลำดับชั้นตั้งแต่ เจ้าอาวาส เจ้าคณะแขวง เจ้าคณะเมือง และเจ้าคณะมณฑล มีอำนาจหน้าที่บังคับบัญชาตามลำดับชั้น หากมีเรื่องการอธิกรณ์หรือความขัดแย้งใด ๆ เกิดขึ้นให้เจ้าคณะในแต่ละระดับตัดสินใจตามอำนาจหน้าที่ภายใต้พระราชบัญญัติ หากเป็นเรื่องเกินวิสัยไม่สามารถตัดสินใจได้ให้ส่งเรื่องไปที่กรรมการมหาเถรสมาคมตัดสินใจเป็นเด็ดขาด และกรรมการมหาเถรสมาคมก็จะออกเป็นประกาศ คำสั่ง กฎ หรือระเบียบออกมาบังคับให้พระสงฆ์ทั่วราชอาณาจักรปฏิบัติ

ผลของการปกครองคณะสงฆ์ไทยภายใต้พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 ก่อให้เกิดผลดีตามมาหลายประการ กล่าวคือ ประการที่หนึ่ง เกิดการยอมรับแนวคิดหรือข้อปฏิบัติของพระสงฆ์ทั้งสองนิกาย ทำให้ปัญหาเรื่องการแตกแยกระหว่างนิกายลดน้อยลง ประการที่สอง ปัญหาความล่าช้าในการจัดการกับปัญหาพระสงฆ์ ได้รับการแก้ไขจนประสบความสำเร็จ เรื่องราวเกี่ยวกับพระสงฆ์ได้ถูกนำมาพิจารณาและออกเป็นคำสั่ง ประการที่สาม มีการรวมพระสงฆ์เป็นคณะสงฆ์แห่งชาติเป็นผลสำเร็จ เป็นผลให้พระสงฆ์มีแนวทางปฏิบัติเป็นแนวเดียวกัน อันเป็นประโยชน์ของฝ่ายปกครองทั้งที่เป็นฝ่ายสงฆ์และฝ่ายบ้านเมืองด้วย

อย่างไรก็ตามการปกครองคณะสงฆ์ได้ดำเนินควบคู่ไปกับระบบสมณศักดิ์ จากหลักฐานพบว่าระบบสมณศักดิ์เกิดขึ้นครั้งแรกในศรีลังกา สมัยที่พระเจ้าภูวเนกพาทุปกครองประเทศ โดยที่พระองค์ได้พระราชทานราชทินนามแก่พระมอญที่มาแปลงบวชจากเมืองหงสาวดี ซึ่งถือว่าเป็นครั้งแรกที่มีการพระราชทานนามแก่พระสงฆ์ ส่วนระบบสมณศักดิ์ของพระสงฆ์ไทย มีหลักฐานว่าเริ่มมีรูปแบบตั้งแต่สมัยสุโขทัยเป็นราชธานี กล่าวคือพ่อขุนรามคำแหงทรงเลื่อมใสพระพุทธศาสนาลัทธิลังกาวงศ์ จึงได้นิมนต์คณะสงฆ์ลัทธิลังกาวงศ์จากนครศรีธรรมราชมาเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่กรุงสุโขทัย โดยพระองค์ได้แต่งตั้งตำแหน่งการปกครองคณะสงฆ์ และได้พระราชทานราชทินนามเป็นสมณศักดิ์แก่พระสงฆ์ ซึ่งได้รับอิทธิพลจากศรีลังกา เมื่อมาถึงสมัยอยุธยา ระบบสมณศักดิ์มีบทบาทสำคัญยิ่งขึ้นในการบริหารคณะสงฆ์ เนื่องจากสมัยนี้เป็นระบบศักดินาที่มีการจัดลำดับชั้นในสังคมในทางคณะสงฆ์ พระเจ้าแผ่นดินทรงเล็งเห็นความสำคัญในการปกครองคณะสงฆ์ จึงทรงแต่งตั้งตำแหน่งให้แก่พระสงฆ์ผู้ที่มีความรู้ ความสามารถในการปกครอง เพื่อช่วยดูแลการปกครองคณะสงฆ์ และได้พระราชทานตำแหน่งสมณศักดิ์เป็นราชทินนามต่าง ๆ ถวายเป็นเช่นฆราวาสด้วยอำนาจการแต่งตั้งสมณศักดิ์ในยุคต้น ๆ นี้ขึ้นอยู่กับพระเจ้าแผ่นดินว่าจะทรงแต่งตั้งหรือโปรดพระสงฆ์รูปใดเป็นกรณีพิเศษ

สมัยรัตนโกสินทร์ ระบบสมณศักดิ์เริ่มจะมีการจัดตั้งเป็นระบบ มีการตั้งตำแหน่งการปกครองให้กับพระสงฆ์หลายรูป ยกขึ้นเป็นสังฆราช สังฆนายก มหาเถระ และเถระ ตามลำดับ เพื่อประโยชน์ในการปกครองคณะสงฆ์ ด้านสมณศักดิ์ก็มีตำแหน่งราชทินนามของพระราชาคณะเกิดขึ้นหลายตำแหน่ง ซึ่งเริ่มมีมาแต่สมัยอยุธยาแล้ว และมีการแก้ไขปรับปรุงเรื่อยมา แต่ในขณะเดียวกันเริ่มมีตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช ที่มีราชทินนามว่า พระอริยวงศาตตญาณ เป็นประมุขของสงฆ์ ส่วนตำแหน่งอื่น ๆ มีการสับเปลี่ยนย้ายตามเหตุการณ์บ้านเมือง จนมาถึงสมัยรัชกาลที่ 5 ทรงปกครองประเทศ ระบบการปกครองคณะสงฆ์เริ่มมีความมั่นคง มีการตราพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.121 (พ.ศ. 2445) ซึ่งเป็นพระราชบัญญัติฉบับแรกของคณะสงฆ์ไทย ครั้นถึงรัชกาลที่ 6 การปกครองคณะสงฆ์ยังคงเป็นรูปแบบเดิม แต่ระบบสมณศักดิ์ได้มีการพัฒนาเป็นรูปแบบ

ที่ชัดเจน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงจัดระเบียบสมณศักดิ์ขึ้นมาใหม่ เมื่อ พ.ศ.2455 โดยได้แบ่งเป็นสองฝ่าย คือ ฝ่ายตำแหน่งและ ฝ่ายฐานันดร (ยศ) โดยมีพัดยศเป็นเครื่อง ประกอบสมณศักดิ์ เพื่อเป็นสัญลักษณ์แสดงให้เห็นถึงตำแหน่งในการปกครองคณะสงฆ์

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

1. เอกสารชั้นต้นที่ยังไม่ได้ตีพิมพ์

เอกสารรัชกาลที่ 5

ความในรายงานประชุมเสนาบดี. (16 มิถุนายน ร.ศ.121) (ไมโครฟิล์ม เลขที่. มร5. ศธ/37). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

จัดการศึกษาและภาวะคณะสงฆ์ ร.ศ.118 หนังสือเจ้าพระยาภาสกรกราบทูลพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์. (25 พฤศจิกายน ร.ศ.118) (ไมโครฟิล์ม เลขที่. มร5. ศ.12/10). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

ประกาศใช้พระราชบัญญัติลักษณะการปกครองคณะสงฆ์. (19 กรกฎาคม ร.ศ.121) (ไมโครฟิล์ม เลขที่. มร5. ศ.16/1). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

ประกาศตั้งพระราชอาณาเขตเจ้าคณะมณฑล. (ไมโครฟิล์ม เลขที่. มร5. ศ./40). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทูลถวายพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส. (6 มิถุนายน ร.ศ.121) (ไมโครฟิล์ม เลขที่. มร5. ศธ 12/8). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

พระมหานายกกราบทูลสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส เรื่อง เจ้าคณะหัวเมืองชายทะเล. (6 มิถุนายน ร.ศ.118) (ไมโครฟิล์ม เลขที่. มร5. ศธ/12). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

ร่างพระราชบัญญัติลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.121. (ไมโครฟิล์ม เลขที่. มร5. ศ/40). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

รายงานตรวจการคณะสงฆ์ของพระธรรมวโรดม ถึงเจ้าพระยาวิบูลย์การบดี. (18 พฤษภาคม ร.ศ.126) (ไมโครฟิล์ม เลขที่. มร5. ศธ.12/8). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

รายงานทูลเกล้าถวายสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ของ เจ้าพระยาวิบูลย์การบดี (18 ธันวาคม ร.ศ.126) (ไมโครฟิล์ม เลขที่. มร5. ศธ.12/8). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

ลายพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงเจ้าพระยาภาสกรวงศ์และพระยาวิบูลย์การบดี. (14 กุมภาพันธ์ ร.ศ.121) (ไมโครฟิล์ม เลขที่. มร5. ศ/40). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

ลายพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ถวายพระพรพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. (15 พฤศจิกายน ร.ศ.118) (ไมโครฟิล์ม เลขที่. มร5. ศ.8/1).

ลายพระหัตถ์กรมหมื่นวชิรญาณวโรรสทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.

(22 ธันวาคม ร.ศ.118) (ไมโคฟิล์ม เลขที่. มร5. ศธ/23). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

หนังสือสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส กราบทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว เรื่อง การจัดการศึกษา. (29 เมษายน ร.ศ.121) (ไมโคฟิล์ม เลขที่. มร5. ศธ 12/8).
หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

หนังสือพระมหานายกทูลสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส เรื่อง เจ้าคณะหัวเมือง
ชายทะเล. (6 มิถุนายน ร.ศ.118) (ไมโคฟิล์ม เลขที่. มร5. ศ /12). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

หนังสือพระบรมมวโรดมรายงานถึงพระยารวิสุทธิสุริยศักดิ์ปลัดทูลฉลองกระทรวงธรรมการ เรื่อง
สรุป รายงานการจัดการคณะสงฆ์และการศึกษามณฑลพายัพ ร.ศ.125 – 126.

(12 พฤศจิกายน ร.ศ.129) (ไมโคฟิล์ม เลขที่. มร5. ศธ12 /8). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

2. เอกสารชั้นต้นที่ตีพิมพ์แล้ว

กฎหมายตราสามดวง เล่ม 4. (2505). พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา.

กฎหมายลักษณะพยาน. (ปีกุน จ.ศ. 1237). ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 2.

กรมศิลปากร. (2504). ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 2. ยอร์ช เซเดส์ ชำระและแปล. พระนคร : คลังวิทยา.

_____. (2507). พระราชพงศาวดารกรุงสยาม. พระนคร : ก้าวหน้า.

_____. (2510). จดหมายเหตุลาตูแบร์ฉบับสมบูรณ์. แปลโดย สัน ท. โกมลบุตร. พระนคร :
ก้าวหน้า.

_____. (2515). คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัดและพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับ
หลวงประเสริฐอักษรนิติ์. พระนคร : คลังวิทยา.

_____. (2516). พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 1 ตอน 2. พระนคร : คลังวิทยา.

_____. (2527). จารึกสมัยสุโขทัย. กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์.

_____. (2535). พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2. พระนคร : คลังวิทยา.

_____. (2537). พระราชพงศาวดารกรุงสยามฉบับบริติชมิวเซียมกรุงลอนดอน. กรุงเทพฯ : คลังวิทยา.

จารึกกัลยาณี. (2468). พระนคร : ไภณพิพรรณาธนากร.

คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและโบราณคดี สำนัก

นายกรัฐมนตรี. (2521). ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 1. กรุงเทพฯ : สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี.

_____. (2521). ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 2. กรุงเทพฯ : สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี.

- คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและโบราณคดี สำนัก
 นายกรัฐมนตรี. (2521). *ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 3*. กรุงเทพฯ : สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี.
 _____. (2521). *ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 4*. กรุงเทพฯ : สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี.
 ควอริช เวลส์. (2527). การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ. แปลโดยกาญจน์ ละออศรี
 (สมเกียรติกุล) และยุพา ชุมจันทร์. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช.
 ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. (2522). *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์
 รัชกาลที่ 5*. กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย.
 ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. (2503). *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2*. พระนคร :
 โรงพิมพ์คุรุสภา.
 _____. (2503). *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 เล่ม 2*. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา.
 _____. (2504). *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1*. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา.
 _____. (2514). *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 เล่ม 1*. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา.
 _____. (2514). *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3*. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา.
 แดงการณคณะสงฆ์ เล่ม 1. (2455). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย.
 แดงการณคณะสงฆ์ ฉบับรวมเล่ม. (2457). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย.
 ปาลเลกซ์. (2516). *เล่าเรื่องเมืองไทย*. แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร. พระนคร : ก้าวหน้า.
 ประชาภิจักรจักร, พระยา. (2498) *พงศาวดารโยนก*. พระนคร : ชูสิน.
 ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน. (2544). พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชซิง จำกัด
 (มหาชน).
 ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 1. (2499). พระนคร : กองการพิมพ์ สลากกินแบ่งรัฐบาล.
 ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 เล่ม 3. ฉบับมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง พิมพ์ตามฉบับหลวง
 ตราสามดวง.
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. (2511). *ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ.2394 – 2404*.
 กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ดำรงธรรม.
 _____. (2511). *ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ.2405 – 2411*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ดำรงธรรม.
 _____. (2517). *ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ.2394 – 2400*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา.

3. เอกสารชั้นรอง

กรมการศาสนา. (2516). *ประวัติกรมการศาสนาและการพระศาสนาในประเทศไทย*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา.

_____. (2525). *ประวัติพระพุทธศาสนาแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี ภาค 1*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา.

กรมศิลปากร. (2518). *ตำนานมูลศาสนา*. กรุงเทพฯ : เสริมวิทย์บรรณาการ.

กระทรวงศึกษาธิการ. (2516). *พัตยศและต้นไม้อำคัญในพระพุทธศาสนา*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา.

คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย. (2525). *ประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์เล่ม 2 รัชกาลที่ 4-พ.ศ. 2475*. กรุงเทพฯ : อัมรินทร์การพิมพ์.

จินตนา กระบวนแสง. (2521). *เครื่องประกอบสมณศักดิ์*. กรุงเทพฯ : ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด.

โชติ ทองประยูร. (2506). *กฎหมายคณะสงฆ์*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กรมการศาสนา.

ณรงค์ พ่วงพิศ. (2522). *ประวัติศาสตร์การปกครองและการเมืองไทย*. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

ณัฐภัทร จันทวิช. (2529). *ตาลปัตรและเครื่องประกอบสมณศักดิ์*. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.

_____. (2538). *ตาลปัตรพัตยศศิลปบนศาสนวัตถุ*. กรุงเทพฯ : ริเวอร์บุคส์.

ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม. (2515). *พระประวัติและพระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส*. พระนคร : บรรณาการ.

दनัย ไชยโยธา. (2546). *ประวัติศาสตร์ไทย : ยุคอาณาจักรอยุธยา*. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.

ดวงจิตร จิตรพงศ์, หม่อมเจ้าหญิง. (2502). *ตาลปัตร*. กรุงเทพฯ : ไม่ปรากฏสำนักพิมพ์.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. (2461). *ประวัติวัดมหาธาตุ*. พระนคร : โสภณพิพรรฒธนาการ.

_____. (2503). *ประดิษฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาทวีป*. พระนคร : วัชรินทร์การพิมพ์.

_____. (2513). *ความทรงจำ*. พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา.

_____. (2513). *ตำนานคณะสงฆ์*. พระนคร : วัชรินทร์การพิมพ์.

_____. (2514). *ไทยรบพม่า*. พระนคร : แพร่พิทยา.

_____. (2517). *ตำนานคณะสงฆ์และตำนานพระปริตร*. พระนคร : โรงพิมพ์วิทยาการ.

ธนิต อยู่โพธิ์. (2516). *ตำนานสมณศักดิ์พระวันรัตนฯ*. พระนคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิวพร.

- นคร พันธุ์ณรงค์. (2526). *ประวัติศาสตร์ไทยสมัยกรุงธนบุรีและสมัยรัตนโกสินทร์*. กรุงเทพฯ : พิชณศ.
 นนท์ ธรรมสถิตย์. (2533). *พระพุทธศาสนาและคณะสงฆ์ไทย*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เอ็ดสัน.
 นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2540). *การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน.
 บัญชา แก้วเกตุทอง. (2522). *การปฏิรูปการปกครองของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว*.
 กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช.
 ประเสริฐ ณ นคร. (2534). *ประวัติศาสตร์สุโขทัยจากจารึกในงานจารึกและประวัติศาสตร์ของ
 ประเสริฐ ณ นคร*. นครปฐม : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
 ปิยนาก บุนนาค. (2534). *ประวัติศาสตร์และอารยธรรมของศรีลังกา*. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์
 มหาวิทยาลัย.
 _____. (ม.ป.ป.). *การปฏิรูปการปกครองแผ่นดินในสมัยรัชกาลที่ 5*. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์
 มหาวิทยาลัย.
 เพียวร์ เหมือนวงศ์ญาติ. (2541). *ไม้พุทธประวัติ*. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด
 (มหาชน).
 พัชรินทร์ สุขประมุข; วิเศษ เพชรประดับ; และเมธินี จิระวัฒนา. (2532). *รูปและสัญลักษณ์แห่ง
 พระศากยพุทธ*. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.
 พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต). (2531). *พระพุทธศาสนาในเอเชีย*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
 มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
 พระธรรมกิตติวงศ์. (2536). *สมณศักดิ์ : ยศช้าง ขุนนางพระ*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เสียงเชียงใหม่.
 พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). (2546). *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์*. กรุงเทพฯ :
 บริษัท เอส อาร์ พริ้นติ้ง แมสโปรดักส์ จำกัด.
 พระปลัดวรวงศ์ วนุโณ. (2525). *สมณศักดิ์กับพระสงฆ์*. กรุงเทพฯ : รุ่งเรืองสาส์นการพิมพ์.
 พระพจนวิลาส. (2445). *ทำเนียบสมณศักดิ์*. พระนคร : โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ.
 พระภาสกร ภูริวฑฒโน (ภาวิไล). (2548). *ปฏิจจสมุปบาทสำหรับคนรุ่นใหม่*. เชียงใหม่ : นันทพันธ์.
 พระมหาอุทัย ธมฺมสาโร. (2517). *พระพุทธศาสนาและโบราณคดีในทวีปเอเชีย*. กรุงเทพฯ : บรรณกิจ.
 พระมหาอุทิศ อุฑิตเมธี. (2536). *ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับสมณศักดิ์*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เสียงเชียงใหม่.
 พระมหาสมเสียม แสนขัติ. (2535). *สยามวงศ์ในลังกา ประวัติพระพุทธศาสนาจากกรุงศรีอยุธยาสู่
 ลังกาทวีป*. กรุงเทพฯ : พิชณศพริ้นท์ติ้งเซ็นเตอร์.
 พระเมธีธรรมมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). (2539). *การปกครองคณะสงฆ์ไทย*. กรุงเทพฯ : สหธรรมมิก.

- พระราชวรมุนี (ประยูรค์ ปยุตโต). (2520). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์*. กรุงเทพฯ : กรมการศาสนา.
- พระโสภณคณาภรณ์ (ระแบบ รุจิธญาโณ). (2529). *ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา*. กรุงเทพฯ :
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย.
- มานิต มานิตเจริญ. (2514). *พจนานุกรมไทย*. พระนคร : เอกศิลป์การพิมพ์.
- มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย. (2521). *ประวัติการปกครองคณะสงฆ์ไทยและลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ไทย*
โดยสังเขป. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย.
- รอง ศยามานนท์. (2495). *ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ*. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2546). *พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน*. กรุงเทพฯ :
นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์.
- _____. (2529). *สารานุกรมไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม 20*. กรุงเทพฯ : ไทยมิตรการพิมพ์.
- _____. (2531). *พจนานุกรมฉบับเฉลิมพระเกียรติ พ.ศ.2530*. กรุงเทพฯ : วัฒนาพานิช.
- เจิง อรรถวิบูลย์. (2516). *ระเบียบประเพณีสงฆ์*. กรุงเทพฯ : ป.พิศนาคะการพิมพ์.
- _____. (2521). *ทำเนียบสมณศักดิ์สมเด็จพระสังฆราชและสมเด็จพระราชาคณะในสมัย*
กรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ : วัฒนาพานิช.
- วอลเตอร์ เอฟ. เวลลา. (2530). *แผ่นดินพระนั่งเกล้าฯ*. แปลโดย นิจ ทองใสภิต. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.
- วชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยา. (2514). *ประมวลพระนิพนธ์การคณะสงฆ์*.
กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย.
- วิเชียร อากาศฤกษ์, และสุนทร สุภตะโยธิน. (2528). *ประวัติสมณศักดิ์และพัตยศ*. กรุงเทพฯ : บุรพา
ศิลปการพิมพ์.
- วุฒิชัย มูลศิลป์. (2529). *การปฏิรูปการศึกษาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว*.
กรุงเทพฯ : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย.
- ศิริธรรม. (2476). *การปกครองคณะสงฆ์ ภาค 1*. พระนคร : ส.ธรรมภักดี.
- ศุภรัตน์ เลิศพานิชย์กุล. (2543). *อยู่อย่างไพร่*. กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊ค.
- สังคม ศรีจันทร์เต็ม. (ม.ป.ป.) *พระประวัติสมเด็จพระสังฆราช 19 พระองค์ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์*.
กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พิทักษ์อักษร.
- สนดี แสงวงบุญ. (2515). *ทำเนียบพัตยศสมณศักดิ์*. กรุงเทพฯ : กรมการศาสนา.
- สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์, และคณะ. (2531). *คู่มือสมาจาร*. กรุงเทพฯ : มังกรการพิมพ์.
- สมบุญ สุขสำราญ. (2527). *พุทธศาสนากับการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและสังคม*. กรุงเทพฯ :

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สมพงษ์ เกรียงไกรเพชร. (2516). *17 สมเด็จพระสังฆราชไทย*. กรุงเทพฯ : แพร่พิทยา.

สมมตอมรพันธ์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ. (2466). *เรื่องแต่งตั้งพระราชาคณะผู้ใหญ่ใน*

กรุงรัตนโกสินทร์. พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.

สิทธิารถ พุทธรักขิต. (2515). *สยามูปสัมปทา*. แปลโดย นันทา วรเนติวงศ์. พระนคร : พุทธอุปถัมภ์

การพิมพ์.

สินชัย กระบวนแสง. (2520). *ประวัติศาสตร์สมัยสุโขทัย*. กรุงเทพฯ : พิมพ์เนศ.

สิริวัฒน์ คำวันสา. (2524). *พระสงฆ์ไทยใน 200 ปี เล่ม 1*. กรุงเทพฯ : ศรีอนันต์การพิมพ์.

_____. (2541). *ประวัติพุทธศาสนาในประเทศไทย*. กรุงเทพฯ : สหธรรมมิก.

สิริวัฒน์ คำวันสา; และทองพรรษ์ ราชภักดี. (2524). *สงฆ์ไทยใน 200 ปี*. กรุงเทพฯ : ศรีอนันต์การพิมพ์.

สุเชาน์ พลอยชุม. (2544). *คณะสงฆ์รามัญในประเทศไทย*. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย.

สุนทร สุภตะโยธิน. (2540). *คู่มือสมณศักดิ์สำหรับผู้บริหาร*. กรุงเทพฯ : กรังปรีชอินเตอร์เนชั่นแนล.

เสถียร โพนันทะ. (2506). *พระพุทธศาสนาในราชอาณาจักรไทย*. พระนคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย.

เสถียร โพนันทะ. (2505). *พระพุทธศาสนากับพระมหากษัตริย์ไทย*. พระนคร : คลังวิทยา.

แสง อุดมศรี. (2528). *ศึกษาสมเด็จพระสังฆราช*. กรุงเทพฯ : อมรการพิมพ์.

_____. (2530). *สมณศักดิ์ 30*. กรุงเทพฯ : ประยูรวงศ์.

_____. (2533). *การปกครองคณะสงฆ์ไทย*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

4. วารสาร

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. (2518, เมษายน). พระพุทธศาสนาและการรวมอาณาจักรสมัยอยุธยา พ.ศ.1893 – 1991. *วารสารธรรมศาสตร์*. 4(3) : 49.

นันทา เตชะวณิชย์. (2521, พฤษภาคม – สิงหาคม). ตำแหน่งสังฆปริณายกกับการปกครองคณะสงฆ์ไทย. *วารสารประวัติศาสตร์*. 3(2) : 79 – 90.

บทวิเคราะห์ พ.ร.บ.คณะสงฆ์ ระบบการปกครองที่ควรมองย้อน. (2529, มกราคม – กุมภาพันธ์). *เสียงธรรม*. 29(1) : 39.

ประสาร ทองภักดี. (2518, กุมภาพันธ์). การปกครองกับวินัยสงฆ์. *พุทธจักร*. 29(2) : 23.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). (2540, กรกฎาคม – กันยายน). ตาลบัตรพัตยศ : ศาสนวัตถุนที่นำอัศจรรย์. *วารสารราชบัณฑิตยสถาน*. 22(4) : 3.

5. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

- กิติรัตน์ สีนันท์. (2533). *การรวมคณะสงฆ์อีสานเข้ากับคณะสงฆ์ไทย พ.ศ.2434 – 2468*. กรุงเทพฯ :
 วิทยานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย
 มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. ถ่ายเอกสาร.
- นฤมล ธีรวัฒน์. (2524). *พระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว*.
 วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตรมหาบัณฑิต (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- นันทนา วัฒนสุข. (2516). *บทบาทของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์เกี่ยวกับการ
 ทะนุบำรุงพระพุทธศาสนา*. วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตรมหาบัณฑิต.(ประวัติศาสตร์) กรุงเทพฯ :
 บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- พระมหาวิเชียร สายศรี. (2543). *พระพุทธศาสนากับระบบสมณศักดิ์ : ศึกษาเฉพาะกรณีที่คณะของ
 นักวิชาการพุทธศาสนาและพระนักศึกษามหาบัณฑิตศึกษา*. วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตร
 มหาบัณฑิต (ศาสนาเปรียบเทียบ). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล.
 ถ่ายเอกสาร.
- พาสณา กิจถาวร. (2524). *บทบาทของคณะสงฆ์ในเรื่องการศึกษาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ
 จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว*. วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตรมหาบัณฑิต (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ :
 บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- ศรีสุพร ชวงสกุล. (2529). *ความเปลี่ยนแปลงคณะสงฆ์ : ศึกษากรณีธรรมยุติกนิกาย (พ.ศ.2368-2464)*.
 วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตรมหาบัณฑิต (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- สายธาร อินทวดี. (2533). *บทบาทของมหาเถรสมาคมในการแก้ไขปัญหาคณะสงฆ์ไทย (พ.ศ.2445-
 2530)*. วิทยานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย
 มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. ถ่ายเอกสาร.
- อัจฉรา กาญจนมัย. (2523). *การฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ.2325- 2394)*.
 วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตรมหาบัณฑิต (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์
 มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก

การประกาศตั้งพระราชคณะเจ้าคณะมณฑล

รัชสมัยที่ ๑๑ กัษัตริย์ ร , คี , ๑๒๐
กรมหมื่นนเรนทร์ ี่ ๒๓) ดงวดีที่ ๑๑) กัษัตริย์ ร , คี , ๑๒๐

ว่าใครตรวจดูพระราชนิพนธ์โดยหมายเกล้าใหม่ ในทางที่ระบองกันไม่
ใครพระภิกษุสงฆ์ประพฤตินามการเป็นแล้ว กุญหมายทั้งปวงไม่มีความสำคัญ
สำหรับใครพระโศคนครากถึงปวงราชกิจ มีอยู่แต่แต่หลักๆ เอาเข้าก็โยนมา
โทษ กรมหมื่นนเรนทร์ เห็นควรขมายุญหมายที่ระบองกันจะเหลววางออกไป
แต่จะเสี่ยงโรสุกแต่จะเปรมคเทศา

พระราชนิพนธ์

หมายเหตุ

กรมหมื่นนเรนทร์
พระราชนิพนธ์
กรมหมื่นนเรนทร์
กรมหมื่นนเรนทร์
กรมหมื่นนเรนทร์

ที่ ๒๗๖๑๖๔

กระทรวงยุติ

วันที่ ๑๗ กันยายน ๒๕๑๕

ขอเถระ เจ้ากองวัดพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม

ด้วยทบทวนพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม

กำหนดกฎหมายแก้ไข ในเรื่องที่ดินพระบาท

ไม่ไห้พระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม

กระทำนั้นแล้ว

เห็นด้วยเกล้า ๆ ว่าในกฎหมายพระบาทปกเกล้า

บัญญัติไว้ที่ ๒๕๑๕ ออกกฏ แต่ในลักษณะแก้ไข

กฎหมายเหล่านี้ไม่มีความจำเป็นที่จะแก้ไข

กระทำผิดถึงแม้ว่าอยู่บทก็เป็นแก้ไข

โดยมากทำโทษ

เพราะฉะนั้นทบทวนพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม

ขอยกกฎหมายในเรื่องที่จะบังคับพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม

(๓)

พระราชประสงค์ ^๒ แต่จะเพื่องไว้นั้น ^๒ แล้วแต่จะท.
 + ขรม
 กรมการปกครอง ^๒ กรมการมหาดม ขอเท

กรมการมหาดม

(4)

๒๕๕๗

หลวง

ที่ ๕๐
๒๕๕๗

พระที่นั่งจักรพรรดิพิมานปราสาท

วันที่ ๑๔ กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทรศก ๑๒๐

ถึงเจ้าพระยาภาณุวงศ์ และ พระยาวุฑุมารบดี

ด้วยใค้ตั้งให้กระทรวงยุติธรรมตรวจดูพระราชกำหนดกฎหมาย

ในเรื่องที่จะออกกฎหมายให้พระภิกษุสงฆ์ประพฤติตนนิจาจาร บัณฑิต

กระทรวงยุติธรรมมีกฎหมายว่า ใค้ตรวจดูพระราชกำหนด

กฎหมายเก่าใหม่เพื่อที่จะออกกฎหมาย เห็นว่าในกฎหมายพระ

สงฆ์ที่ พระราชบัญญัติที่ ๕ ปีวอกก็คี่ แต่ในลักษณะ

ตัวเมียก็คี่ กฎหมายระชเหตุอันไม่สมควรมีความซัดว่าให้ไทย

พระไค้นอกจากทำผิดถึงปาราชิก มีอยู่บ้างที่เป็นแต่ให้สึกๆ

เอาทรัพย์สินมาทำโทษ จึงเห็นควรขยายกฎหมายในเรื่อง

ที่จะบังคับพระแก้กว้างออกไป ดังนี้ ให้เจ้าพระยาภาณุวงศ์

และพระยาวุฑุมารบดี ถืออำนาจขยายกฎหมายในเรื่องนี้ จะเห็นควร

เต็มเจิมอันใดบ้าง ให้ถืออำนาจเรียบเรียงมา

ฯ

๐

ที่ ๑๕๕๐

คืนซึ่งมีอุปนัยหรือที่เรียกกันว่าคืน
 ของเดชะ ทั่วทั้งเมืองหรือทั่วทั้งประเทศ
 ที่พระพุทธเจ้า ทรงเสวยพระภิกษา
 ครบซึ่งคนทั้งหลายพากัน ทนบ้น้ำ
 ตลอดในเรื่องพระพุทธเจ้าผู้เสวยพระภิกษา
 คณะสงฆ์นั้น ท่านพระพุทธเจ้าได้รับ
 พระพรที่พระองค์เจ้าคณะใหญ่
 และพระพรที่คณะเจ้าคณะรอง รวม
 ทั้ง ๔ นั้นแล้ว ได้รับตอบ
 มาทั้งหมดแล้ว รวมในคำถาม
 เขื่อนอันเห็นชอบด้วยตาม
 พระพรที่พระองค์เจ้าคณะใหญ่
 และคณะเจ้าคณะรอง ๔ นั้น
 ตลอดซึ่งท่านทั้งหลาย ทนบ้น้ำ
 ตลอดแล้ว

ความนี้คือเรื่องแต่จะทรงพระพร
 ทั่วทั้งเมืองหรือทั่วทั้งประเทศ

ท่านพระพุทธเจ้าทรงเสวยพระภิกษา
 ของเดชะ

3๖
 เลข, ๗
 ๖๖, ๓

๕ เขตทหารราบที่ ๑

๖ เขตทหารราบที่ ๒

๗ เขตพยาบาล

๘ เขตทหารม้า

๙ เขตทหารปืน

๑๐ เขตทหารช่าง

๑๑ เขตทหารม้า

๑๒ เขตทหารปืน

๑๓ เขตทหารม้า

๑๔ เขตทหารม้า

ทั้งนี้เมื่อวันที่ ๒๐ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๒๐ นี้เป็นต้นไป

เมื่อได้โปรดเกล้าฯ พระราชทานสัญญาบัตรให้ตั้งเป็นนายกองเล็กคนที่ตั้งพระเดระมานุ
นุเดระและเจ้าพนักงานโตหิการตามประกาศที่การเล่าเรียนในหัวเมือง

ร.ศ. ๑๒ ๑๒๑ นั้น ให้การเป็นไปตามพระราชบัญญัติที่กระทรวงมหาดไทย
จงทุกประการ

ประกาศมาณวันที่ ๑๙ กรกฎาคมรัตนโกสินทรศก ๑๒๐

156

ประกาศตั้งพระราชาคณะเจ้าคณะมหาล

มีพระบรมราชโองการให้ประกาศถวายทักษิณว่า ตามความในเสาระราชบัญญัติ
ลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. ๑๒๐ มาตรา ๓๕ ว่าจะทรงพระกรุณาโปรดให้
พระราชาคณะผู้ใหญ่เป็นเจ้าคณะมหาลนั้น บัดนี้โปรดทรงพระกรุณาโปรดให้
พระธรรมาโสมภ วัชรราชประสิทธิ์ เป็นเจ้าคณะมหาลกรุงเทพฯ ภาย
นอกจังหวัดในกรุง

พระธรรมโกษา ^{วิเศษคุณเทสวาราม} _{นครไชยศรี} เป็นเจ้าคณะมหาล

พระธรรมไตรโลก วัชรวิโรจิตการาม เป็นเจ้าคณะมหาล
นครสวรรค์

พระธรรมราชานุวัตร วัชรวิเศษธรรมปวดี เป็นเจ้าคณะ
มหาล กรุงเทพฯ

พระเทพกระวี วิมลคุณกระษัตริย์ เป็นเจ้าคณะมหาล
พิษณุโลก

พระเทพมุนี สัมประยูรวงษาวาส เป็นเจ้าคณะมหาล
นครราชสีมา

พระโมลี สัมมทาทตุ เป็นเจ้าคณะมหาล ชุมพร
พระรามมุนี วิเศษสิรินธรवास เป็นเจ้าคณะมหาล

ป่าชิงบุรี
พระสุภคณาภรณ์ วิษวณิเวศ เป็นเจ้าคณะมหาล
จันทบุรี

พระเมษารัตนมหาศ ^๑ รัชสมัยสุโขทัย เป็นเจ้าคณะมณฑล

ภูเก็จ ^๑

พระอมรโชติ รัชสมัยเวศ เป็นเจ้าคณะมณฑลราชบุรี ^๑

พระญาณรังษิ์ รัชสมัยเมืองจตุรราชธานี เป็นเจ้าคณะ

มณฑลชียง ^๑

พระศิริธรรมเมธี รัชกาลโศภิตเมืองนครศรีธรรมราช เป็นเจ้า

คณะมณฑล นครศรีธรรมราช ^๑

พระอุภครณารักษ์ รัชระเชษฐม เป็นเจ้าคณะมณฑลบุรสา ^๑

ไศยระราชาคณะกิจนิมิชกริชและอำนาจหน้าที่ตามพระราชนิธิ ^๑

ลักษณะปกครองคณะสงฆ์ไปจนทุกประการ

ประกาศมาณวันที่ ๑๙ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๒๐

๗๖

๗๖

ประกาศใช้พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ในจังหวัดกรุงเทพฯ,
และกิ่งแขวงอำเภอสุโขทัย

มีพระบรมราชโองการดำรัสเหนือเกล้า, ให้ประกาศจงกรมทั่วกันว่า
ควัดใดทรงพระกรุณาโปรดเกล้า, ให้ประกาศใช้พระราชบัญญัติลักษณะปกครอง
คณะสงฆ์ ร.ศ. ๑๒๑ ตั้งแต่วันที่ ๒๐ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๒๑ เป็นต้นไป
ความแจ้งอยู่ในประกาศนั้นแล้ว วัดในจังหวัดกรุงเทพฯ, นี้ วัดใดเคยขึ้น
อยู่ในคณะใด หรือขึ้นอยู่ในวัดใดให้ตั้งขึ้นอยู่ในคณะนั้นและวัดนั้นไปก่อน จน
กว่าจะได้อำนาจปกครองที่เป็นเขตแขวงตามพระราชบัญญัติให้เป็นคณะปกครองใด
จะได้อำนาจไปประกาศต่อไปภายหลังไปภายหลัง แต่แขวงที่ได้จัดขึ้นแล้วในเวลานี้ คือ
แขวงอำเภอสุโขทัยนั้นทรงพระกรุณาโปรดเกล้า, ให้พระธรรมวโรดม วัดเบญจมบพิตร
สุโขทัยวราราม เป็นพระราชาคณะผู้กำกับแขวงอำเภอสุโขทัย ได้บังคับบัญชาพระอาราม
หลวงในแขวงนั้น ๕ พระอาราม คือ

- ๑ วัดเบญจมบพิตรสุโขทัยวราราม
- ๒ วัดเทพราชกุดชุม
- ๓ วัดสามพระยา
- ๔ วัดบริรักษ์
- ๕ วัดสังฆะเวฬุวิสัยวราราม

อารามราษฎร์ ๕ อาราม คือ

- ๑ วัดสุนทรธรรมทาน
- ๒ วัดหสิตาราม
- ๓ วัดเอี่ยมวรณุช

ภาคผนวก ข

ร่าง

พระราชบัญญัติปกครองลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. ๑๒๑

ว่า

พระ ราช บัญญัติ ดัชนีณ ปก ครอง คณะ สงฆ์

มี พระบรมราชโองการ ใน พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คำว่า เพื่อให้ประกาศจงทราบทั่วกันว่า ทุกวันนี้ การปกครองข้างฝ่ายพระราชอาณาจักร ก็ได้ทรงพระราชดำริห์แก้ไขและจัดตั้งแบบแผนการปกครอง ให้เรียบร้อยเจริญดีขึ้นกว่าแต่ก่อน เป็นหลายประการแล้ว

และฝ่ายพระพุทธจักร นั้น การปกครองสงฆมณฑล ย่อมเป็นการสำคัญทั้งในประโยชน์แห่งพระศาสนา และในประโยชน์ความเจริญของพระราชอาณาจักร ด้วย ถ้าการปกครองสงฆมณฑลเป็นไปตามแบบแผน อันเรียบร้อย พระศาสนาที่จะรุ่งเรืองถาวร และจะชักนำประชาชนทั้งหลาย ให้เลื่อมใสศรัทธาต่อพระพุทธรูปพระศาสดาในวาท ประพฤติดีมีคุณ และรำเรียนวิชาคุณในสงฆสำนักยิ่งขึ้นเป็นอันมาก มีพระราชประสงค์จะทรงทำนุบำรุงสงฆมณฑล ให้เจริญคุณสมบัติมั่นคงสืบไป ในพระศาสนา จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตราเป็นพระราชบัญญัติไว้สืบไป ดังนี้ว่า

Yes

หมวดที่ ๑

ว่าด้วยนามและกำหนดใช้พระราชบัญญัติ

มาตรา ๑ พระราชบัญญัตินี้ให้มีนามว่า พระราชบัญญัติดัชนีณปกครองคณะสงฆ์รัตนโกสินทร ศก ๑๖๓ และพระราชบัญญัตินี้จะโปรดให้ใช้ ในมณฑลใดเมื่อใด จะได้ประกาศในหนังสือพิมพ์ราชกิจจานุเบกษาเป็นสำคัญ

มาตรา ๒ ตั้งแต่วันที่ใช้พระราชบัญญัตินี้ในที่ใด ให้ยกเด็กบรรพชา กุฎหมาย แบบแผน ประเพณี ที่ขัดขวางต่อพระราชบัญญัตินี้ มิให้ใช้ในที่นั้นสืบไป

หมวดที่ ๒

ว่าด้วยคณะใหญ่

มาตรา ๓ พระราชบัญญัตินี้ไม่เกี่ยวข้องกับ นิกาย สงฆ์ ภิกษุ และ ภิกษุณี เฉพาะในนิกายนั้น ๆ ซึ่งเจ้าคณะ หรือ สังฆนายก ใน

ด้วย

นิกรายนี้ ได้โดยมีอำนาจ ว่ากล่าวบังคับมาแต่ก่อน ประการใด
ก็ให้คงเป็นไป ตามเคยทุกประการ แต่การปกครองอื่น เป็น
สามัญทั่วไป ในนิกรายทั้งปวง ให้เป็นไป ตาม พระราชบัญญัตินี้

มาตรา ๕ ดมเด็จพระเจ้าคณะใหญ่ทั้ง ๔ ตำแหน่ง คือ เจ้า
คณะใหญ่คณะเหนือ ๑ เจ้าคณะใหญ่คณะใต้ ๑ เจ้าคณะ
ใหญ่ธรรมยุติกา ๑ เจ้าคณะใหญ่คณะกลาง ๑ ทั้งพระราชาคณะ
เจ้าคณะรองคณะเหนือ คณะใต้ คณะธรรมยุติกา คณะกลาง
ทั้ง ๔ ตำแหน่งนั้น ยกเป็น พระมหาเถระที่ ทรง ปลูกษา ในการ
พระศาสนา และการปกครองบำรุงสงฆ มณฑลทั่วไป ข้อ
การระงับ ใน พระศาสนา หรือ ใน สงฆ มณฑล ซึ่ง ได้ โปรด
ให้ พระมหาเถระทั้งนี้ ประชุมวินิจฉัย ใน ที่ มหาเถระสมาคม
ตั้งแต่ ๕ พระองค์ขึ้นไป คำตัดสินของ มหาเถระสมาคม
นั้น ให้เป็น สิทธิ ชาติ ผู้ใดจะ อุตทรณ์ หรือโต้แย้ง ค่อ ไปอีก
ไม่ได้

หมวดที่ ๓

ว่าด้วย วัด

มาตรา ๕ วัด กำหนดตาม พระราชบัญญัตินี้เป็น ๓ อย่าง
คือ พระอารามหลวง อย่าง ๑ การามราษฎร์ อย่าง ๑
ที่สำนักสงฆ์ อย่าง ๑

๑ พระอารามหลวง คือ วัดที่พระเจ้าแผ่นดิน ทรงสร้าง
หรือ ทรง พระกรุณา โปรด ให้เข้าจำนวน ใน ราชธานี นับว่า เป็น
พระอารามหลวง

๒ การามราษฎร์ นี้ คือ วัดซึ่ง ได้ พระราชทาน วิสุงคาม
สีมา แต่มิได้ เข้า ราชธานี นับว่า เป็น วัดหลวง

๓ ที่สำนักสงฆ์ นั้น คือ วัดซึ่ง ยัง ไม่ได้ รับ พระราชทาน
วิสุงคามสีมา

มาตรา ๖ ที่วัด และที่ธรณีวัดนั้น จำนวนตาม พระราช
บัญญัตินี้เป็น ๓ อย่าง คือ ที่วัด ๑ ที่ธรณีสงฆ์ ๑
ที่ กถาณา ๑

๑ ที่วัดนั้น คือ ที่ซึ่ง ตั้ง วัด จนตลอด เขตวัดนั้น
เรียกว่า ที่วัด

๒ ที่ธรณีสงฆ์นั้น คือ ที่แห่งใด ๆ ซึ่งเป็น อมบัต ของ วัด
 ๓ ที่กัลปาวสาน คือ ที่แห่งใด ๆ ซึ่ง พระเจ้าแผ่นดิน ได้
 ทรง พระราช อุทิศ เงิน ออกร คำที่แห่งนั้น ใน วัด กั้ว หรือ ที่
 ซึ่ง เจ้าของ มี โศกถวาย กรรมสิทธิ์ ยุกติแต่ ผด ประ โยชน์ อัน เกิด
 แก่ที่นั้น ใน วัด กั้ว ที่ เช่น นั้น เว้นกว่า ที่กัลปนา

มาตรา ๗ ที่วัดกั้ว ที่ธรณีสงฆ์ก็ดี เป็น อมบัต
 สำหรับ พระศาสนา พระบาท สมเด็จพระเจ้า อยู่หัว ผู้เป็น อรท
 ดำรง ปกัม ภท ทรง ปกครอง รักษาโดย พระ บรม ราชา นุภาพ
 ผู้ใดผู้หนึ่ง ละ โอน กรรมสิทธิ์ ที่นั้น ไปไม่ได้

มาตรา ๘ วัดใด ร้าง สงฆ์ไม่เอาไศรย ให้เจ้าพนักงาน
 ฝ่าย พระราช อาณาจักร เป็น ผู้ปกครอง รักษาวัด นั้น ทั้งที่ ธรณี
 สงฆ์ ซึ่ง รั้ง วัด นั้น ด้วย

มาตรา ๙ ผู้ใด จะ สร้าง วัด ขึ้น ใหม่ ต้อง ได้รับ พระ
 ราช ทาน พระ บรม ราชา นุญาต ก่อน จึง จะ สร้าง ได้ และ พระ
 บรม ราชา นุญาต นั้น จะ พระราชทาน ดังนี้ คือ

ข้อ ๓ ผู้ใด จะ สร้าง ที่สำนัก สงฆ์ ขึ้น ใหม่ ใน ที่แห่งใด ให้
 ผู้ นั้น มีจดหมายแจ้ง ความ ต่อ นายอำเภอ ผู้ปกครอง ท้องที่
 แห่ง นั้น ให้ นายอำเภอ บัญชาด้วย เจ้า คณะ แวง นั้น ตรวจ
 และ พิเคราะห์ ข้อ ความ เหล่านี้ ก่อน คือ

- ๑ ที่ดิน ซึ่ง จะ เป็น วัด นั้น ผู้ขอ อนุญาต มีอำนาจ โดย ชอบ
 ด้วย กฎหมาย ที่ จะ ยก ให้ ได้ หรือ ไม่
- ๒ ถ้า สร้าง วัด ใน ที่นั้น จะ เป็น ความ ขัด ข้อง อันใด ใน
 ราชการ ฝ่าย พระ ราช อาณาจักร หรือ ไม่
- ๓ วัด สร้าง ใน ที่นั้น จะ เป็น ที่ควร สงฆ์เอาไศรย หรือ ไม่
- ๔ สร้าง วัด ขึ้น ใน ที่นั้น จะ เป็น ประ โยชน์แก่ ประชุม รณ
 ใน ท้องที่ นั้น หรือ ไม่
- ๕ วัด สร้าง ใน ที่นั้น จะ เสื่อม ประ โยชน์แห่ง พระ ศาสนา
 ด้วย ประการ ใดบ้าง เป็น ต้นว่า จะ พา ให้วัดที่ มีอยู่ แล้ว
 ร้าง ไรบ หรือ ร้าง ไป หรือ ไม่

ถ้า นายอำเภอ และ เจ้า คณะ แวง เห็น พร้อม กัน ว่า ไม่มี
 ข้อ ขัดข้อง อย่าง ใด อย่าง หนึ่ง ใน ๕ ข้อ นั้น แล้ว ก็ พระ ราชทาน

พระบรมราชานุญาต ให้เจ้าคณะแขวง มีอำนาจที่จะทำหนังสือขออนุญาต ให้สร้างที่สำนักสงฆ์ขึ้น และให้นายอำเภอประจำตำบลกำกับในหนังสือ นั้น ด้วย และเจ้าของที่ดินนั้น จะต้องจัด การ โคน โคนด เนื้อ ที่วัดถวายแก่ เจ้าคณะแขวงก่อน จึงจะสร้างที่สำนักสงฆ์ได้

ข้อ ๒ ใน การ ที่จะขอ รับ พระราชทาน ที่วิสุงคามสีมา สำหรับอารามเดิมที่ได้ก่อสร้างปฏิสังขรณ์ใหม่ก็ดี หรือจะสร้างที่สำนักสงฆ์ขึ้นเป็นอารามก็ดี ให้ผู้ขอทำจดหมายยื่นต่อผู้ว่าราชการเมืองนั้น ๆ ให้มีใบบอกเล่า มา กราบ บังคม ทูล ฯ ถ้า ใน จังหวัด กรุงเทพมหานคร ฯ ก็ให้ยื่นจดหมายนั้น ต่อกระทรวงธรรมการให้นำความกราบบังคมทูล ฯ เพื่อจะได้พระราชทานใบพระบรมราชานุญาต

ข้อ ๓ ถ้าจะสร้างอารามขึ้นใหม่ที่เดิยง ต้องขออนุญาตอย่างสร้างที่สำนักสงฆ์ก่อน ต่อได้ขอนุญาตนั้นแล้ว จึงจะขอรับพระราชทานที่วิสุงคามสีมาได้

หมวดที่ ๔

ว่าด้วยเจ้าอาวาส

มาตรา ๓๐ วัดหนึ่ง ให้มีพระภิกษุเป็นเจ้าอาวาสรูปหนึ่ง การเลือกสรร และตั้งเจ้าอาวาส พระอารามหลวงนั้น ตั้งแต่จะทรงพระราชดำริห์เห็นสมควร แม้อารามราษฎร์และที่สำนักสงฆ์แห่งใด ถ้าทรงพระราชดำริห์เห็นสมควร จะทรงเลือกสรร และตั้งเจ้าอาวาสก็ได้

มาตรา ๓๑ วัด ในจังหวัดกรุงเทพฯ วัดหลวงก็ดี วัดราษฎร์ก็ดี ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไม่ทรงเลือก และตั้งเจ้าอาวาส ให้เป็นหน้าที่ของพระราชาคณะผู้กำกับของที่วัดนั้น ตั้งอยู่ ที่จะปลุกเสกสังฆและตั้งปูชนียสถานแห่งวัดนั้นเลือกสรรพระภิกษุซึ่งจะเป็นเจ้าอาวาส ถ้าพระราชาคณะนั้นเห็นว่าพระภิกษุรูปใดสมควรจะเป็นเจ้าอาวาส ก็ให้มีอำนาจที่จะทำตราตั้งพระภิกษุรูปนั้น เป็นเจ้าอาวาสวัดนั้น และตราตั้งนั้น ต้องให้ผู้บัญชาการกระทรวงธรรมการ ประทับตราเป็นสำคัญ ในฝ่ายพระราชาณาจักรด้วย และจะตั้งพระภิกษุ

คำสั่งให้ตั้งอยู่ในพระอารามอันมีชื่อดังต่อไปนี้ ให้มีพระอารามอันมีชื่อดังต่อไปนี้

มาตรา ๓๒ การเลือกสรรเจ้าอาวาสวัดในหัวเมือง ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ไม่ทรงเลือกและตั้งเองนั้น ให้เป็นหน้าที่ของเจ้าคณะแขวง ที่จะปรึกษาสมเด็จพระสังฆราช ทายกแห่งวัดนั้น เลือกสรรภิกษุซึ่งสมควรจะเป็นเจ้าอาวาส ถ้าปรึกษาเห็นพร้อมกันในพระภิกษุรูปหนึ่งรูปใดก็ดี หรือเห็นแตกต่างกันเป็นพระภิกษุหลายรูปก็ดี ให้เจ้าคณะแขวงนำความเสนอต่อเจ้าคณะเมือง ๆ เห็นว่าพระภิกษุรูปใดสมควรจะเป็นเจ้าอาวาส ก็ให้มีอำนาจที่จะทำตราตั้งพระภิกษุรูปนั้นเป็นเจ้าอาวาสวัดนั้น และตราตั้งนั้นต้องให้ผู้ว่าราชการเมือง ประทับตราตำแหน่งเป็นสำคัญ ในฝ่ายพระราชอาณาจักรด้วย

พระ

ข้อหนึ่ง เจ้าอาวาสที่
ของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
ในสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
กว่า ก็ให้สมเด็จพระ
เจ้าอยู่หัวไปมอบ

- มาตรา ๓๓ เจ้าอาวาสมีหน้าที่ดังนี้ คือ
- ข้อ ๑ ที่จะทำนุบำรุงรักษาวัดนั้น ตามกำลังและความสามารถ
- ข้อ ๒ ที่จะตรวจตราอย่าให้วัดนั้น เป็นที่พำนักแอมแปงของโจรผู้ร้าย
- ข้อ ๓ ที่จะปกครองบรรพชิตและคฤหัสถ์ ซึ่งอาศัยอยู่ในวัดนั้น
- ข้อ ๔ ที่จะรักษาความเรียบร้อยและระมัดระวังในหมู่บรรพชิตและคฤหัสถ์ ซึ่งอาศัยอยู่ในวัดนั้น
- ข้อ ๕ ที่จะเป็นธุระในการสั่งสอนพระศาสนาแก่บรรพชิตและคฤหัสถ์ให้เจริญในสัมมาปฏิบัติ ตามสมควรแก่อุปนิสัย
- ข้อ ๖ ที่จะเป็นธุระให้กุดบุตร ซึ่งอาศัยอยู่ในวัดนั้น ได้รู้วิชาความรู้ตามสมควร
- ข้อ ๗ ที่จะเป็นธุระแก่ผู้บวชและทายกผู้มาทำบุญในวัดนั้น ให้ได้บำเพ็ญกุศลโดยสะดวก
- ข้อ ๘ ที่จะทำบุญสืบบรรพชิตและคฤหัสถ์ซึ่งอาศัยอยู่ในวัดนั้น และทำรายงานการวัดขึ้นต่อเจ้าคณะ
- ข้อ ๙ ถ้าพระภิกษุสามเณรในวัดนั้น ปราภานาจะไปอยู่วัดอื่นก็ดี หรือจะไปทางไกลก็ดี เป็นผู้ที่อยู่ของเจ้าอาวาส

จะ ต้อง ให้ หนังสือ สรุทวิ ไป เปน สำคัญ เว้น แต่ ถ้า เจ้า อาวาส เห็น ว่า ภิกษุ ตาม เณร รูป ไท จะ ไป เพื่อ ประพฤติ อหิการ ใน ที่อื่น จะ ไม่ ยอม ให้ หนังสือ สรุทวิ ก็ได้ แต่ ต้อง จะ งด ให้ พระ ภิกษุ หรือ ตาม เณร รูป นั้น ทราบ ด้วย

มาตรา ๑๔ เปน หน้า ที่ ของ บรรพชิต และ คฤหัสถ์ บรรดา ซึ่ง อาศัย อยู่ ใน วัด นั้น จะ ต้อง ช่วย เจ้า อาวาส ในการ ตั้ง ปวง อัน เปน ภาระ ของ เจ้า อาวาส นั้น

มาตรา ๑๕ บรรดา พระ ภิกษุ ตาม เณร ต้อง มี สังฆะ อยู่ใน ภาย ชั่ว ชาติ ไท ชาติ แห่ง ทุกรูป

มาตรา ๑๖ คฤหัสถ์ ซึ่ง อาศัย อยู่ ใน วัด ย่อม มี หน้า ที่ และความ รับผิดชอบ ต่อ พระ ราช กำนัด กฎหมาย เหมือน พง เมือง ทั้ง ปวง

มาตรา ๑๗ เจ้า อาวาส มี อำนาจ เหล่า นี้ คือ

ข้อ ๑ มี อำนาจ ที่ จะ บังคับ ว่า กงว บรรดา บรรพชิต และ คฤหัสถ์ ซึ่ง อยู่ ใน วัด นั้น

ข้อ ๒ อธิการ มี ชาติ ขึ้น ใน ชาติ ไท ถ้า เปน ความ ตาม คำ พัง พระ วิสัย เจ้า อาวาส ผู้ มี อำนาจ ที่ จะ พินาศ ฆา ได้ ถ้า เปน ความ แห่ง ผู้ ที่ ความ ทั้ง สอง ฝ่าย ยกลม ให้ เจ้า อาวาส เปรียบ เทียบ ได้ เปรียบ เทียบ ได้

ข้อ ๓ บรรพชิต ที่ ดี คฤหัสถ์ ที่ ดี ถ้า มี ใจ รัก ปรารถนา จะ เข้า ไป บวช หรือ ไป อยู่ ใน วัด นั้น ไม่ ได้

ข้อ ๔ บรรพชิต ที่ ดี คฤหัสถ์ ที่ ดี ที่ อยู่ ใน วัด นั้น ถ้า มี อยู่ ใน ภาย ของ เจ้า อาวาส ๆ จะ ไม่ ได้ อยู่ ใน วัด นั้น

ข้อ ๕ ถ้า เจ้า อาวาส จะ บังการ ใดๆ ธรรมดา ด้วย พระ วิสัย ฌายูญติ หรือ พระ ราช บัญ ญัตติ และ พระ ภิกษุ ตาม เณร ใน วัด นั้น ไม่ ธรรมดา ตาม กติ หรือ นำ ฝน คำ สั่ง ทัมม ประมาท เจ้า อาวาส ที่ ดี เจ้า อาวาส มี อำนาจ ที่ จะ กระทำ ทัมม ทัมม พระ ภิกษุ ตาม เณร ผู้ ที่ มีความ ผิด นั้น ได้

ข้อ ๖ ถ้า เจ้า อาวาส กระทำ การ ตาม หน้า ที่ โศภ ธรณ ด้วย พระ ราช กำนัด กฎหมาย ถ้า จะ คฤหัสถ์ ผู้ ใด ชาติ ขึ้น หรือ ฌายูญติ หรือ ทัมม ประมาท เจ้า อาวาส ผู้ ที่ มีความ ผิด ต้อง งด การ โศภ ธรณ หนึ่ง เปน เงิน ไม่ เกิน ๕๐ บาท หรือ งด

Handwritten notes in Thai script, including the name 'กรมการศาสนา' (Department of Religion) and other illegible text.

วัด

และให้เจ้าคณะ มณฑล มีอำนาจที่จะทำตราทั้งเจ้าคณะของ
ตราตั้ง นั้น ต้องให้เจ้าหลวงใหญ่ซึ่งสำเร็จ ราชการ มณฑล ประทับ
ตรากำกับ เป็นสำคัญ ข้าง ฝ่าย พระราช อาณาจักร ด้วย
เจ้าคณะของนี้ ถ้าไม่ได้ อยู่ ใน สมณะ ศักดิ์ ที่สูง กว่า
ให้มี สมณะ ศักดิ์ เปน พระครู ถ้า ทรง พระราช คำไว้ เห็น สมณะ
จะ ทรง เด็ก ดรร หรือ จะ พระ ราชทาน ตัญญา บัทร ราช ทินนาม
ตั้ง เจ้า คณะ ของ ให้ มี สมณะ ศักดิ์ บ้าง ขึ้น ไป ก็ได้

มาตรา ๒๒ บรรดา วัด ใน จังหวัด กรุงเทพมหานคร ฯ อยู่ใน แขวง
ใด ให้ ขึ้น อยู่ใน พระ ราชอา คณะ ผู้กำกับ แขวง นั้น ส่วน วัด ใน
หัวเมือง วัด อยู่ใน แขวง ใด ก็ ให้ ขึ้น อยู่ใน เจ้า คณะ ของ นั้น
เว้นแต่ วัด ทั้ง ใน กรุงเทพมหานคร ฯ และหัวเมือง ที่ โปรด ให้ ขึ้น อยู่
เฉพาะ คณะ หรือ เฉพาะ พระ ราชอา คณะ รูปใด รูปหนึ่ง ซึ่ง ทรง
พระราช คำไว้ เห็น สมควร

๑๕

มาตรา ๒๓ ให้ พระ ราชอา คณะ ผู้กำกับ แขวง ใน จังหวัด
กรุงเทพมหานคร ฯ มี ถา นานู ศักดิ์ ตั้ง ถา นานู นุกรม ตำแหน่ง พระ สังฆ วัช
ได้ อีก รูป หนึ่ง เว้น แต่ ถ้า พระ ราชอา คณะ รูป นั้น มี ถา นานู ศักดิ์
ควร ตั้ง ถา นานู นุกรม เกิน ๓ รูป อยู่ แล้ว ก็ ไม่ ต้อง ตั้ง

มาตรา ๒๔ พระ ราชอา คณะ ผู้กำกับ แขวง มี อำนาจ ตั้งนี้ คือ
ข้อ ๑ ที่จะ ตรวจ ตรา อำนาจ การวัด และ การ ส่ง ฑ์ บรรดา
ซึ่ง อยู่ใน ปก ครอบ ให้ เรียบ ร้อย เบน ไป ตาม พระ วินัย บัญญัติ
และ พระ ราช บัญญัติ

ข้อ ๒ ที่จะ เด็ก และ ตั้ง รอง เจ้า คณะ ของ เจ้า อาวาส
และ รอง เจ้า อาวาส อัน มี อำนาจ เด็ก ตั้ง ได้ ตาม พระ ราช บัญญัติ นี้

ข้อ ๓ ที่จะ ตรวจ ตรา ทำนุ บำรุง การ ส่ง ฑ์ สอน พระ ตำธนา
และการ ศึกษา ใน วัด ซึ่ง อยู่ใน ความ ปก ครอบ

ข้อ ๔ ที่จะ ไป ดู แล ตรวจ ตรา การ ตาม วัด ขึ้น ใน แขวง นั้น
เป็น ครั้ง เป็น คราว ตาม สมควร

ข้อ ๕ ที่จะ ช่วย ระวัง บังคับ ธรรมเนียม แก่ ใช้ ความ อด อด ของ เจ้า
อาวาส และ วินัย ฌย ข้อ ๑ ทุทธ ณ์ เจ้า อาวาส

มาตรา ๒๕ พระ ราชอา คณะ ผู้กำกับ แขวง ใน จังหวัด กรุงเทพมหานคร ฯ
มี อำนาจ ตั้งนี้

ข้อ ๑ รอง เจ้า คณะ ของ กัถิ เจ้า อาวาส กัถิ รอง เจ้า อาวาส

กัฏ ที่ พระราชาคณะ นั้น คง ได้ ตาม พระราชบัญญัติ นี้ แม้ ไม่
สมควร จะ อยู่ใน ตำแหน่ง ต่อ ไป เพราะ ความ ประพฤติ กัฏ
เพราะ ไม่ สามารถ กัฏ พระราชาคณะ ผู้กำกับ เขต มี อำนาจ ที่จะ
เอา ออกจาก ตำแหน่ง ได้

ข้อ ๒ มี อำนาจ ที่จะ ตัด ดิน ข้อ อุทธรณ์ หรือ การ เกี่ยง แบ่ง
ใน คำ สั่ง และ คำวินิจฉัย ของ เจ้า อาวาส วัด ขึ้น ใน เขต นั้น

ข้อ ๓ มี อำนาจ ที่จะ มังคัม ว่ากล่าว พระภิกษุ สามเณร
ใน วัด ซึ่ง ขึ้น อยู่ใน เขต นั้น ใน กิจ อัน ชอบ ด้วย พระวินัย บัญญัติ
และ พระราช บัญญัติ

มาตรา ๒๖ พระครูเจ้าคณะเขต หัวเมือง มีหน้าที่ ดังนี้ คือ

ข้อ ๑ ที่จะ ตรวจ ตรา อำนาจ การ วัด และ การ ส่งฆ์ บรรดา
ที่อยู่ใน ปกครอง ให้ เรียบร้อย เช่น ไป ตาม พระวินัย บัญญัติ
และ พระราช บัญญัติ

ข้อ ๒ ที่จะ เลื่อน เจ้า อาวาส และ รอง เจ้า อาวาส ตาม ความ
ใน พระราช บัญญัติ นี้

ข้อ ๓ ที่จะ ตรวจ ตรา ทำนุบำรุง การ ส่ง สอน พระศาสนา
และ การ ศึกษา ใน วัด ซึ่ง อยู่ใน ปกครอง

ข้อ ๔ ที่จะ ไป ตรวจ ตรา ตาม วัด ขึ้น ใน เขต นั้น เช่น
ครั้ง เป็น คราว ตาม สมควร

ข้อ ๕ ที่จะ ช่วย แก้ไข ความขัดข้อง ของ เจ้า อาวาส และ
วินิจฉัย ข้อ อุทธรณ์ คำสั่ง ของ เจ้า อาวาส

ข้อ ๖ ถ้า เกิด เหตุ หรือ อธิกรณ์ อย่าง ไต ใน การ วัด หรือ
การ ส่งฆ์ ใน เขต นั้น อัน เหลือ กำลัง ที่จะ ระวัง ได้ ก็ ให้ รับ นำ
ความ เสนอ ต่อ เจ้าคณะ เมือง

มาตรา ๒๗ เจ้าคณะเขต มี อำนาจ ดังนี้ คือ

ข้อ ๑ มี อำนาจ ที่จะ ตัด ดิน ข้อ อุทธรณ์ หรือ การ เกี่ยง แบ่ง
ใน คำสั่ง และ คำวินิจฉัย ของ เจ้า อาวาส วัด ขึ้น ใน เขต นั้น

ข้อ ๒ มี อำนาจ ที่จะ มังคัม ว่ากล่าว พระภิกษุ สามเณร
ตลอด กัฏ ที่ เขต นั้น ใน กิจ อัน ชอบ ด้วย พระวินัย บัญญัติ
และ พระราช บัญญัติ

มาตรา ๒๘ เจ้าคณะเขต มี ถานานุ กัฏ และ ถานานุ กรม

ผู้ช่วย การ คณะได้ ๒ รูป คือ พระสมุห์รูป ๑ พระโมกข์กา
รูป ๑ ถ้าเจ้าคณะแขวงนั้น ได้รับ พระราชทาน ตัญญาบัตร
เป็น พระครู มีราชทินนาม ๑๐๐ ตั้ง พระปลัดได้ อีก รูป ๑

มาตรา ๕๗ แขวงใด ในจังหวัดกรุงเทพฯ กัด ในหัวเมือง
กัต มีวัดมาก พระราชาคณะ ผู้กำกับแขวง ในจังหวัดกรุงเทพฯ
หรือเจ้าคณะเมืองนั้น เห็นสมควร จะมีผู้ช่วยตรวจตราการ
อยู่ประจำท้องแขวง จะตั้งเจ้าอาวาสวัดใดวัดหนึ่งในแขวงนั้น
ให้เป็น รองเจ้าคณะแขวง กำกับตรวจตราการวัด ในตำบลหนึ่ง
หรือหลายตำบลก็ได้ และในแขวงหนึ่ง จะมี รองเจ้าคณะแขวง
ที่รูปก็ได้ ตามสมควร แต่รองเจ้าคณะแขวงรูป ๑ ต้องมี
จำนวนวัด อยู่ในหมวดนั้นไม่น้อยกว่า ๕ วัด จึงควรตั้ง และรอง
เจ้าคณะแขวง มีหน้าที่ทั้ง คำสั่ง และ เป็นผู้ช่วยเจ้าคณะแขวง
ตั้ง รองเจ้าคณะแขวงนั้น ถ้าไม่ได้ อยู่ในสมณะศักดิ์มีฐานะ
ให้ มีสมณะศักดิ์เป็นเจ้าอธิการ

หมวดที่ ๒

ว่าด้วยคณะเมือง

มาตรา ๓๐ หัวเมืองหนึ่ง ให้มี พระราชาคณะ หรือ พระครู
เป็นเจ้าคณะเมืองรูป ๑ การเลือกสรร และตั้งตำแหน่งเจ้า
คณะเมืองนี้ แล้วแต่จะทรง พระราชดำริเห็นสมควร

มาตรา ๓๑ เจ้าคณะเมืองมีหน้าที่ดังนี้ คือ

ข้อ ๑ ที่จะตรวจตรา อำนวยการ วัด และการ สงฆ์ บรรดา
อยู่ในเขตเมืองนั้น ให้เรียบร้อย และไป สลาม พระวินัย
บัญญัติ และ พระราชบัญญัติ

ข้อ ๒ ที่จะตั้ง รองเจ้าคณะแขวง เจ้าอาวาส และรองเจ้า
อาวาสวัดในเขตเมืองนั้น ซึ่ง มีอำนาจ ตั้งได้ ตาม พระราช
บัญญัตินี้

ข้อ ๓ ที่จะตรวจตรา กำกับบำรุง การ สักสมณ พระศาสนา และ
การศึกษา ในบรรดาวัดในเขตเมืองนั้น

ข้อ ๔ ที่จะช่วยแก้ไข ความขัดข้อง ของเจ้าคณะแขวง และ
ระงับ อภิปราย วินิจฉัย ข้อ ยุทธคดี คำสั่ง และ คำวินิจฉัย ของเจ้า
คณะแขวงในท้องที่

ข้อ ๕ ที่จะเลือก เจ้า อาวาศ ซึ่งสมควร เป็น เจ้าคณะแขวง
เสนอ ต่อ เจ้า คณะ มณฑล

มาตรา ๓๒ เจ้า คณะ เมือง มีอำนาจ ดังนี้ คือ

ข้อ ๑ มีอำนาจ ที่จะ รับกับ บัญชา ว่า ถ้าวาง พระ มณฑล ตลอด
เมือง นั้น ใน กิจ ยิน ฆอบ ด้วย พระ วินัย มีบุญดี และ พระราช บัญญัติ

ข้อ ๒ รอง เจ้า คณะ แขวง กิติ เจ้า อาวาศ กิติ รอง เจ้า
อาวาศ กิติ ซึ่ง เจ้า คณะ เมือง คงได้ ตาม พระราช บัญญัติ นี้
ถ้าไม่สมควร จะ คง อยู่ใน ตำแหน่ง ต่อไป เพราะ ความ ประพฤติ กิติ
หรือ เพราะ ขาด ความ สามารถ กิติ เจ้า คณะ เมือง มีอำนาจ ที่จะ
เอา ออกจาก ตำแหน่ง ได้

ข้อ ๓ มีอำนาจ ที่จะ ตัดสิน ข้อ อุทธรณ์ คำสั่ง หรือ คำ
วินิจฉัย ของ เจ้า คณะ แขวง

มาตรา ๓๓ เจ้า คณะ เมือง มี ตำนานุกิติ ตั้ง ตำนานุกรม ได้
๕ รูป คือ พระ ปลัด ๑ พระ วินัย จร ๑ พระ วินัย
ธรรม ๑ พระ สัมภ์ ๑ พระ โบริฎฐกา ๑ สำหรับ ช่วย ใน
การ คณะ

มาตรา ๓๔ หัวเมืองใด มี กิจการ มาก จะ ทรง พระ กรุณา
โปรด ตั้ง พระครู เจ้า คณะ รอง เป็น ผู้ช่วย เจ้า คณะ เมือง รูป ๑
หรือ หลาย รูป ตามแต่ จะ ทรง พระราช ดำริ เห็น สมควร

หมวดที่ ๗

ว่าด้วย คณะ มณฑล

มาตรา ๓๕ หัวเมือง มณฑล ๑ จะ ทรง พระ กรุณา โปรด
ให้ พระ ราช คณะ ผู้ใหญ่ เป็น เจ้า คณะ มณฑล รูป ๑ พระ
ราช คณะ รูปโต ควร จะ เป็น เจ้า คณะ มณฑล ใหม่ นั้น ถ้าวาง
แต่ จะ ทรง พระราช ดำริ เห็น สมควร

มาตรา ๓๖ ถ้า มณฑลใด มี กิจการ มาก จะ ทรง พระ
กรุณา โปรด ให้ มี พระ ราช คณะ เป็น เจ้า คณะ รอง ผู้ช่วย การ
มณฑล นั้น อีก รูป ๑ หรือ หลาย รูป ทั้งนี้ แล้วแต่ จะ ทรง
พระราช ดำริ เห็น สมควร

มาตรา ๓๗ เจ้า คณะ มณฑล มี หน้า ที่ ดังนี้ คือ

ข้อ ๑ ที่จะ รับ พระ บรม ราชานุมัติ ไป จัด การ ทำนุ บำรุง พระ
ศาสนา และ บำรุง การ ศึกษา ตาม จัต โย มณฑล นั้น ให้ เจริญ

วัง เรือง ตาม พระราช ประสงค์

ข้อ ๒ ที่ จะ ออก ไป ตรวจ ครา การ คณะ เสงฆ์ และ การ ศึกษา ใน มณฑล นั้น ๆ บ้าง เป็น ครั้ง เป็น คราว

ข้อ ๓ ที่ จะ ตั้ง พระครู เจ้า คณะ ของ ความ หัว เมือง ใน มณฑล นั้น บรรดา ซึ่ง มิ ได้รับ พระราช ทาน ตัญญา บัทร

ข้อ ๔ ที่ จะ ช่วย แก้ ไข ความ รัด รัด ของ เจ้า คณะ เมือง ใน มณฑล นั้น

มาตรา ๓๗ เจ้า คณะ มณฑล มี อำนาจ ดัง นี้ คือ

ข้อ ๑ มี อำนาจ ที่ จะ บังคับ บัญชา พระ ภิกษุ สามเณร ทั้ง ทั้ง มณฑล นั้น ใน กิจ อัน สอด คล้อง พระ วินัย บัญญัติ และ พระราช บัญญัติ

ข้อ ๒ ที่ จะ มอบ อำนาจ ให้ เจ้า คณะ รอง ออก ไป ตรวจ จัด การ ใน มณฑล ได้ ตาม เห็น สมควร จะ ให้ มี อำนาจ เท่าใด แต่ มิ ให้ เกิน แก่ อำนาจ และ ฝ่า ฝืน อนุมัติ ของ เจ้า คณะ มณฑล

ข้อ ๓ ผู้ มี ตำแหน่ง สมณะ ศักดิ์ ชั้นใด ๆ ใน มณฑล นั้น นอก จาก ที่ ได้รับ พระราช ทาน ตัญญา บัทร แล้ว ถ้า มิ สมควร จะ อยู่ ใน ตำแหน่ง เพราะ ความ ประ พหุติ กิติ เพราะ ชาติ ความ ดำรง อด กิติ เจ้า คณะ มณฑล มี อำนาจ ที่ จะ เอา ออก จาก ตำแหน่ง ได้

ข้อ ๔ เจ้า คณะ มณฑล มี อำนาจ ที่ จะ คัด สิ้น ข้อ อุกกรรม คำสั่ง หรือ คำ วินิจฉัย ของ เจ้า คณะ เมือง

มาตรา ๓๘ เจ้า คณะ มณฑล มี ถานานุกรม กิติ ครอง ถานานุกรม ได้ ๖ รูป คือ พระครู ปลัด ๑ พระครู วินัย ๑ พระครู วินัย ธรรม ๑ พระ สังฆราช ๑ พระ สมุห์ ๑ พระ โยธา ๑ แต่ ถ้า ใน ถานานุกรม กิติ เดิม มี ตำแหน่ง ใด แล้ว ไม่ ต้อง ตั้ง ตำแหน่ง นั้น

หมวดที่ ๗

ว่า ด้วย อำนาจ

มาตรา ๔๐ เป็น หน้าที่ ของ เจ้า ภาระ ทรง ธรรม การ และ เจ้า พนักงาน ผู้ ปกครอง ท้อง ที่ จะ ช่วย ดูก หนุน เจ้า คณะ ให้ ได้ กาลัง และ อำนาจ พอ ที่ จะ จัด การ ให้ เป็น ไป ตาม พระราช บัญญัติ นี้

มาตรา ๔๑ พระ ภิกษุ สามเณร ต้อง ทั้ง บังคับ บัญชา เจ้า คณะ ซึ่ง ตน อยู่ ใน ความ ปกครอง ตาม พระราช บัญญัติ นี้ ถ้า มิ ทั้ง บังคับ บัญชา หรือ หมิ่น เถมิค ต่อ อำนาจ เจ้า คณะ มีความ ผิด เจ้า คณะ มี อำนาจ ที่ จะ ทำ ทณฑการ ธรรม ได้

มาตรา ๔๒ ถ้าเจ้าคณะ กระทำการ ตามหน้าที่ ในพระราชบัญญัติ และคดีผู้ใด ตบ ถ่ม ขี้ต้อน ค่อ อำนาจ เจ้าคณะผู้นั้น มีความผิด ต้อง ระวางโทษ ฐาน ขัดอำนาจเจ้าพนักงาน

มาตรา ๔๓ คดีที่จำเลยเป็น เจ้า อาวาส กิติ หรือเป็น คดี อุทธรณ์ คำตัดสิน . หรือ คำสั่ง ของ เจ้า อาวาส กิติ หรือ จำเลย เป็น รอง เจ้า คณะ แหวง หรือ เป็น ตานานุกรม ของ เจ้า คณะ แหวง กิติ หรือ อุทธรณ์ คำสั่ง รองเจ้า คณะ แหวง หรือ ตานานุกรม เจ้า คณะ แหวง กิติ ถ้า ข้อ วินิจฉัย คดี นั้น อยู่ใน คำพิพากษา วินิจฉัย บัญญัติ หรือ ใน การ บังคับ บัญญา ตาม พระราช บัญญัตินี้ เกิด ขึ้น ใน แหวง โด ให้ เจ้า คณะ แหวง นั้น มีอำนาจ ที่จะ ตักสิน คดี นั้น ได้

คดี เช่น นั้น ถ้า จำเลย หรือ ผู้ ค้อง อุทธรณ์ เป็น เจ้า คณะ แหวง หรือ รอง เจ้า คณะ เมือง หรือ ตานานุกรม เจ้า คณะ หัวเมือง โด ให้ เจ้า คณะ เมือง นั้น มีอำนาจ ที่จะ ตักสิน ได้ ถ้า จำเลย หรือ ผู้ ค้อง อุทธรณ์ เป็น เจ้า คณะ เมือง หรือ รอง เจ้า คณะ มณฑล หรือ ตานานุกรม ของ เจ้า คณะ มณฑล ของ รอง เจ้า คณะ มณฑล โด ให้ เจ้า คณะ มณฑล นั้น มีอำนาจ ตักสิน ได้ ถ้า จำเลย หรือ ผู้ ค้อง อุทธรณ์ เป็น เจ้า คณะ มณฑล หรือ เป็น พระ ราชาคณะ ผู้ ก่ากับ แหวง ให้ โจทย์ หรือ ผู้ อุทธรณ์ ทำฎีกา ขึ้น ค่อ กระทรวง กรมการ ใช้ นำ ความ กราบ บังคม รุด พระ กฤษฎา

มาตรา ๔๔ พระ ราชาคณะ หรือ ตงฉน นายก ซึ่ง ไปรต ให้ ปกครอง คณะ พิเศษ นอกจาก ที่ ได้ กล่าว มา ใน พระราช บัญญัตินี้ เช่น พระ ราชา คณะ ซึ่ง ได้ ว่า กล่าว ัด ใน จังหวัด กรุงเทพ ฯ หลาย ัด แต่ มิ ได้ ก่ากับ เป็น แหวง เป็น ต้น กิติ มี อำนาจ และ หน้าที่ ใน การ ปกครอง ัด ขึ้น เหมือน พระ ราชา คณะ ผู้ ก่ากับ แหวง ฉนั้น

มาตรา ๔๕ ให้ เป็น หน้า ที่ เสนอบที่ กระทรวง กรมการ ที่จะ ปรึกษา การ ให้ เป็น ไป ตาม พระราช บัญญัติ นี้

๑๖

ที่ ๖๕/๑๖๖

วันที่ ๑ มิถุนายน ๒๔๖๖

กราบบังคมทูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนสมเด็จ-
อมรินทร์ ราชเลขานุการ ทรงทราบฝ่าพระบาท
เกล้ากระหม่อมไต่ส่งร่างพระราชบัญญัติลักษณะปกครอง
คณะสงฆ์เถลิงเกล้า ฯ ถวายมาพร้อมด้วยจดหมายนี้อีกฉบับหนึ่ง
ร่างฉบับนี้ เป็นร่างที่พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงดำรง-
ราชานุภาพได้ทรงตรวจกแกมถ้อยคำใหม่ แต่มีใตงแก้ไข
ขอความอย่างใดนอกจากถ้อยคำที่คลั่งสลาตเท่าเห็น ในกรม
หลวงดำรงราชานุภาพมีรับสั่งให้ส่งมาทูลเกล้า ฯ ถวาย
ฝ่าพระบาท เพื่อขอใตงถึงเอาฉบับนี้เป็นฉบับที่ถูกต้อง
สำหรับเป็นพระราชบัญญัติ และพิมพ์ประกาศในราชกิจจา
นุเมกษาต่อไป

ควรมีควรแล้วแต่จะโปรดเกล้า ฯ (45)
[Signature]
 ๒๕ มิถุนายน ๒๔๖๖

ประวัติย่อผู้ทำสารนิพนธ์

ประวัติย่อผู้ทำสารนิพนธ์

ชื่อ นามสกุล	นางดวงใจ สุขอึ้ง
วันเดือนปีเกิด	23 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2496
สถานที่เกิด	บ้านเลขที่ 134 หมู่ 1 ต.วังหว่า อ.ศรีประจันต์ จ.สุพรรณบุรี 72140
สถานที่อยู่ปัจจุบัน	บ้านเลขที่ 16/2 หมู่ 10 ต.ตลาดขวัญ อ.เมือง จ.นนทบุรี 11000
ตำแหน่งหน้าที่การงานปัจจุบัน	อาจารย์ 2 ระดับ 7
สถานที่ทำงานปัจจุบัน	โรงเรียนศรีบุญยานนท์ ต.สวนใหญ่ อ.เมือง จ.นนทบุรี 11000
โทรศัพท์	02-5262602 , 02-9666757
ประวัติการศึกษา	การศึกษามหาบัณฑิต
พ.ศ.2548	สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
พ.ศ.2526	ครุศาสตร์บัณฑิต สาขาสังคมศึกษา วิทยาลัยครูสวนดุสิต
พ.ศ.2517	ประกาศนียบัตรการศึกษาชั้นสูง วิทยาลัยครูบ้านสมเด็จเจ้าพระยา
พ.ศ.2515	ประกาศนียบัตรวิชาชีพ พาณิชยการราชดำเนิน ธนบุรี
พ.ศ.2512	มัธยมศึกษาปีที่ 3 โรงเรียนเมธาวิทยา อ.ศรีประจันต์ จ.สุพรรณบุรี